

LAPČANI

Tko i malo pozna hrvatske srednjovjekovne izvore, ako je samo zavirio u Poljički statut, na dlanu mu je povijesna činjenica, da su u tadašnjoj Hrvatskoj, kraju između Gvozda i mora postojale dvije glavne vrste plemstva: rodovsko (*dedići*) i feudalno (*vlastela*).

Po sačuvanim izvorima postojalo je rodovsko plemstvo kod Hrvata od XII. st. dalje, a u Poljicima sve do samog početka XIX. st. Ono je u svom društvenom uređenju sačuvalo toliko ostataka prastarih rodovskih i seoskih zajednica, da su mu bili osnov. Zato to plemstvo zovem rodovsko. Po tomu, što je to plemstvo usko povezano za ustrojstvo seoskih zajednica, po sebi nužno pokazuje i svjedoči, da to plemstvo ne po stvarnom postojanju nego po svom uređenju, a time i po svom porijeklu seže u vrijeme, u kojemu Hrvati još nisu bili državno uređeni, u doba rodovskih i seoskih ili općinskih zajednica prije doseljenja i u samom doseljenju Hrvata na tlo rimske provincije Dalmacije.¹

No osim toga po porijeklu i ustroju rodovskog plemstva postojalo je po izvorima i drugo plemstvo lenskog podrijetla.² Ali bez države i vladara nema takvog plemstva. Zato ta druga vrsta hrvatskog plemstva, koje zovem vlasteosko, svakako je po načinu postanja drugačija, a po vremenu poznija od hrvatskog rodovskog plemstva. Naše je feudalno plemstvo vremenski uzevši sekundarnog, a nikako primarnog postanja.

¹ Zovem ga *rodovsko* a ne *plemensko*, koji bi naziv bolje odgovarao, da izbjegnem tautologiju »plemensko plemstvo«.

² Taj naziv jednak je nazivu feudalizma. Naziv feudalizam može imati ova značenja: a) *uže*, koje označuje lenski sistem, dakle sistem u državnompravnom značenju, u kojemu ga i ja u radnji nazivljem i obrađujem; b) *šire*, značenje feudalnog načina proizvodnje i iskorišćivanja radne snage, t. j. u gospodarskom značenju. Zato u radnji pod nazivom *feudalno plemstvo* ili *feudalizam* imam pred očima značenje u užem lenskom ili staleškom smislu. Također naziv *rodovsko plemstvo* uzimam isključivo u istomu staleškomu značenju, premda se i hrvatsko rodovsko plemstvo često služilo feudalnim gospodarskim sistemom.

Rodovsko plemstvo nastalo je i sastojalo se od potomaka nekadanjih rodovskih i seoskih zajednica bez ikakvog neposrednog sudjelovanja države ili vladara. Naprotiv su feudalno-vlasteosko plemstvo sačinjavali potomci onih, redovito nekad rodovskih članova, kojima je vladar darovao određeno imanje, zvano vlastelinstvo. Glavni osnov srednjovjekovnog općeg društvenog uređenja bila je zemlja. Sva prava ovisila su o pravnom odnosu pojedinca prema zemlji. Zato je osnov i jednoga i drugog našega plemstva zemlja, ali je jedna bila rodovskog, a druga vladarskog porijekla. Te obje vrste našeg plemstva živjele su u Srednjemu vijeku u kućnim i porodičnim zajednicama,³ uređenim uglavnom na osnovama ostataka nekadanjeg rodovskog uređenja. Vlasteosko-feudalnom plemstvu u Hrvatskoj nije kao drugdje u Evropi pošlo za rukom stvoriti posebni, nezavisni i zatvoreni društveni sloj posebnih prava i povlastica, stalež u pravom i užem smislu; vlastela se u srednjovjekovnoj Hrvatskoj nisu odijelila, izdvojila i oslobodila posebnog hrvatskoga društvenoga uređenja, osnovanoga na rodovskom sistemu. To s jedne strane pokazuje, da je hrvatsko vlasteosko plemstvo feudalno plemstvo svoje vrste, a s druge da ono nije vremenski primarno hrvatsko plemstvo. Po sebi bilo bi teško, da se, redovito uzevši, u istoj društvenoj sredini, uz već postojeći sloj naprednijeg društvenoga stupnja razvoja mogao poslije razviti sloj od njega dva stupnja nazadniji, ali ne samo to, nego i da se taj napredniji u mnogom podčini onomu nazadnijemu. Unutar našega plemstva po porijeklu i načinu postanja rodovsko je plemstvo svakako posve nešto drugo od onog feudalnoga ili vlasteoskoga.⁴

Konačno po našim izvorima unutar hrvatskoga vlasteosko-feudalnoga plemstva bilo je i »plemstvo 12 hrvatskih plemena« (*nobiles duodecim generacionum regni Croacie*); i to plemstvo pripadalo je vlasteli ili

³ Te sam nazive upotrebio u raspravi *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952, 26 i d., premda ti nazivi ne odgovaraju u svemu. Naziv *zajednica* treba svakako da ostane, jer odgovara dvjema zajednicama, na koje je bila podijeljena seoska zajednica, a svakoj od te tri zajednice bili su osnovi kolektivna proizvodna sredstva i međusobni odnosi članova unutar svake pojedine od njih. Nazivi kućna i porodična ne odgovaraju i bilo bi potrebno, da se stručnjaci slože i odrede prave nazive i za to, što bi se lako dalo učiniti. Ja prvi mijenjati ne ću.

⁴ Nazive »hrvatski vlasteoski feudalizam« i »vlasteosko plemstvo« upotrebljavam, jer ih smatram točnim, i ako se neki s time ne slažu (Marko Kostrenčić, O radnji prof. Dr. Mihe Barade *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, izd. JAZU, Zagreb 1953.) – jer je feudalizam u užem smislu različit prema kraju i vremenu, *vlasteoski*, jer se u našim izvorima imao i lena zovu vlastela. – Up. *Poljički statut* čl. 21, 23a, 24, 55a, 66, 91 i t. d.; Đuro Šurmin, *Hrvatski spomenici*, Zagreb 1898., 86, 92, 96, 97, 110, 116, 129 i t. d. Kad ih tako zovu naši izvori, zašto da ih tako ne zove i naša nauka? No izvori svjedoče, da vlastelu imaju također: a) dalmatinski gradovi, ali redovito uzevši ti nisu bili feudaleci u užemu smislu; b) imaju i Srbi, ali su njihova vlastela feudaleci u užem smislu, premda društveno uređeni drugačiji nego hrvatski. Zato što postoje vlastela u Hrvatskoj, dalmatinskim gradovima i u Srbiji različito društveno uređena, za točnu oznaku mora se dodati hrvatski, srpski i t. d.

hrvatskim feudalcima, čime je i to plemstvo po podrijetlu i načinu postanja poznije od hrvatskoga rodovskoga plemstva, dedića. Mislim, da ne će nitko ustvrditi, da bribirski Šubići, omiški Kačići, krbavski Gusići, inače članovi plemstva 12 hrvatskih plemena, nisu bili feudalna vlastela!

Sve to dosad rečeno po sebi je jednostavno, naravno i jasno. Potpuno je u skladu s osnovnim zakonima povijesnog društvenog razvoja. Zato se kod onih, koji tvrde, da je hrvatsko prvobitno i glavno plemstvo bilo plemstvo 12 hrvatskih plemena, radi o puštanju iz očiju najosnovnijih načela općeg povijesnog razvoja, kao i činjenica zajamčenih u izvorima hrvatske povijesti. Zato utvrditi naprijed navedene povijesne činjenice, t. j. postojanje dviju osnovnih vrsta plemstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj nije teško, kako ću pokazati ovim recima na primjeru Lapčana. To je glavna svrha ovih redaka, a ne s tim usko povezano pitanje scoskih zajednica, izvora rodovskoga plemstva, ni njihove klasne oznake ni oznake gospodarskog života tog plemstva, što će sve, nadam se, u drugom slučaju doći na red, i to neka čitalac ima na umu.

I. PRIMORSKI LAPČANI

Ustanova »plemstva 12 hrvatskih plemena« u malo se izvora spominje, i to samo u nekim iz XIV. i XV. st.⁵ Njihova su prezimena zasvjedočena jedino u spisu, kojemu naslov počinje sa »*Qualiter*«, inače u našoj historiografiji pogrešno zvan »*appendicula*«, »*memoriale*«, »*pacta conventa*«. U tom spisu od tih 12 plemena njih je 11 označeno jednim prezimenom, a samo jedno, osmo poredu, sa dva: »*comitem Martinum de genere Karinensium et de Lapčanorum*«. Ta je razlika važna, upućuje, da se treba zaustaviti na tom slučaju i povijesno utvrditi kako, otkud i zašto ima Martin dva prezimena? Da li su oba prezimena istog ili različitog društvenog sloja i stepena ili nisu? Da li su ona oba povezana za jedno značenje i označuju vlasteosko ili rodovsko plemstvo, ili jedno prezime pripada vlasteoskom, a drugo rodovskom plemstvu? U posljednjem slučaju, koje je od tih dvaju prezimena starije?

Ne upuštajući se u samu etimologiju prezimena Karinjanin i Lapčanin, po sufixu – (*j*)*anin* ona su nastala po imenu mjesta i označuju čovjeka iz mjesta određenog imena, u našem slučaju iz Karina i Lapca. Etnicon Karinjanin nema sumnje da je nastao po topiconu Karin, u

⁵ U ispravama iz god. 1351./2. – SCD XI, 631; – 23. XII. 1360. – SCD XIII, 86 i 88; – 10. VI. 1370. – SCD XIV, 268; darovnica kralja Stjepana Ostoje od 8. XII. 1400. spominje »o-d-u na desete plemenu« u nekadanjoj starohrvatskoj livanjskoj županiji – F. Miklošič, *Monumenta serbica*, Vienna 1858; u odgovoru Stola kninskoga god. 1450. – Šišić, *Priručnik*, Zagreb 1914, 495 i d. 487. – pogrešno uzima, da se »in numero duodenario« isprave iz god. 1318, radi o plemstvu 12 hrvatskih plemena, a nije nego o 12 rotnika svečane zakletve ili rote.

⁶ M. Barada, *Skup splitskih povjesnih izvora*, Nastavni vjesnik XI-IX, Zagreb 1940, 22 sl.

rimsko doba Corinium, danas njegove razvaline pri rječici Karinščici, koja uvire u Karinski zaljev, dio Novigradskog mora na ušću Zrmanje. Lapčanin također dolazi od mjesta Lapca, samo je pitanje, gdje se taj Lapac nalazio, ili u Pounju, gdje postoje i danas Gornji i Donji Lapac sa Podlappcem, ili negdje drugdje?

1.

Naša historiografija drži za utvrđenu povijesnu činjenicu, da pleme Lapčana, a tim i Karinjana, potječe starinom iz Pounja. Donesavši povijesne podatke iz XII. st. o Lapčanima, a koji se podaci, što ističem, ne odnose na Pounje nego na zadarsku okolicu, V. Klaić piše: »međutim ipak se čini, da je cjelokupno pleme Lapčani prvobitno bilo naseljeno mnogo sjevernije, naime oko gornje Une, ili točnije: između gornje Une i gore Plešivice. Tu stoje još i danas mjesta Lapac gornji i donji; tu je nedvojbeno bila jezgra i prvo sjelo plemena Lapčani. Tu imade pleme Lapčani u 14. i 15. stoljeću svoj »Lapaški stol«; tu imade to pleme svoj grad (castrum). Taj plemenski grad zove se u jednoj ispravi od g. 1396 »castrum Conuba«, a u kasnijim spomenicima »Irmanj ili Rmanja«.⁷ »Veoma rano« nastavlja Klaić ~ »odijelila se je od plemena Lapčana jedna grana, te se je nastanila na jugu Velebita oko grada Karina...⁸ Od staroga se plemena odijeli jedno koljeno ili grana, preseli se i dobije novo ime topično. Tako se je od plemena Lapčana odijelila jedna grana i nastanila oko grada Karina, te bi po tome gradu prozvana Karinjani«.⁹ Eto po Klaiću, bez obzira na njegovu tvrdnju, da su Lapčani iz Pounja, svakako su Karinjani lapčanski odionici, time su Karinjani po postanku pozniji od Lapčana.

Pitanje Karinjana i Lapčana proučavao je i F. Šišić. Pošavši pravim smjerom približio se istini, ali od Klaića zaveden nije pitanje izveo na čistac, ostao je kod Klaićevih tvrdnja o Lapčanima. Šišić piše: »Ovo je bilo prvobitno samo jedno pleme, a onda se stalo cijepati u dva, ali ipak održaše svijest, da su potjecali od zajedničkoga praoca... Prabaština bila im je pored nekih zemalja oko Zadra i Karina, ona preko Velebita oko grada Lapca (danas Donji Lapac, mađarski Lábvár) sve dalje na istok do Une i možda sve do Vrbasa...«¹⁰ Poslije isti Šišić piše neodređenije: »... u ispravama nema traga gradu (castrumu) Lapcu nego samo plemenu lapackom ili Lapčana (Lapzanin već u XII. vijeku, onda: nobiles de Lapach, de genere Lapčani, de generatione Lapchane) i župi Lapačkoj (comitatus de Lapacz, in de Lapacz) ... u XV. je vijeku izvan svake sumnje središte Lapačke župe grad Rmanj na sastavcima Une i Unca ... Župa Lapačka dakle onako je kao i Lička, Gatska ili

⁷ *Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća*, Rad JAZiU 130, Zagreb 1897. 59–60.

⁸ I. d. 61.

⁹ I. d. 71.

¹⁰ Šišić, n. d. 502.

Cetinska, u kojima također nije bilo grada (castrum) Like. Gacke ili Cetine«. ¹¹ Konačno Šišić zaključuje: »... grad Lapac ... nopće nikad nije ni postojao«. ¹²

To kažu dva prvaka naše historiografije, a što o Lapčanima i Karišnjanima kažu povijesni izvori? Po ispravi od svibnja 1183. postojalo je mjesto zvano Lapac, ali ne u Pounju nego na primorju u zadarskoj okolini. ¹³ Po toj je ispravi Prediha »de parentela Lapčanorum« pridonio svoj udio pri gradnji crkve sv. Ivana »in Lapco« kao i svi ostali članovi seoske zajednice ili roda Lapčana. ¹⁴ Svakako je »in Lapco« te isprave latinizirana forma starohrvatskog lokativa Lap'ce, od Lap'c' = Lapac, kako se izgovaralo to mjesto u XII. st. U njemu je stanovao rod Lapčana, etnikon nastao po tom toponimu. S tim je u suglasju, što se u zadarskoj ispravi iz godine 1166. navode kao svjedoci neki Lapčani, i to »Staniz Lapzanin« i »Berigna filius Cirmottis Lapzanin«. ¹⁵ Po jednoj drugoj zadarskoj ispravi od veljače 1182. parniči se »Stance filius Petri Lapčani«. ¹⁶ Sve su te tri isprave napisane u Zadru, a odnose se na mjesta Kamenjane i Kokičane na hrvatskom tlu; u sve tri spominje se ime Stanča Lapčanina. K tome važno je istaknuti, da Stanče u ispravi od veljače 1182. tvrdi, što mu je sud i priznao: a) da je njegovo imanje (*villa* = posjed sa stambenim i gospodarskim zgradama) u Kokičanima; b) da mu je to imanje htio oduzeti Dragoš Prodana Utolenića; c) da je to imanje posjedovao njegov otac Petar kao i djed Pribar.

To su prvi spomeni Lapčana u danas poznatim izvorima.

2.

Gdje se Lapac tih zadarskih isprava nalazio i u njemu seoska zajednica ili rod Lapčana? Da se tu radi o mjestu Lapcu u zadarskoj okolini, a ne u Pounju, posredno izlazi iz činjenice, što su sve tri navedene isprave pisane u Zadru. Osim toga u ispravi iz godine 1166, u kojoj su svjedoci Stanče i Berinja, obadvojica Lapčani, radi se o zemlji pokraj mjesta zvana Kamenjani (*apud Camenani*), a u ispravi iz godine 1182. govor je o Stančevu posjedu u mjestu Kokičanima (*in loco, qui dicitur Coquyckiani*). Već po tome Lapac je morao biti negdje u blizini Kamenjana i Kokičana. A da je uistinu i bio, svjedoči isprava od 15. I. 1238., ¹⁷ po kojoj se Stančev posjed u Kokičanima nalazio »iuxta terras

¹¹ O sredovječnoj gradu Labu, Strena Buliciana, Zagreb-Split 1924, 580.

¹² I. d. 585.

¹³ SCD II, 187.

¹⁴ U našim srednjovjekovnim latinskim izvorima riječi *tribus*, *generatio*, *genus*, *parentela* i sl. tako se izmjenično upotrebljavaju, da im po samoj upotrebi u izvorima nije moguće odrediti određeno značenje. Isti je slučaj sa našim *pleme*, *rod*, *bratstvo*, *bližika*, *svojta* i t. d.

¹⁵ SCD II, 107.

¹⁶ I. d. 179-181.

¹⁷ SCD IV, 46-47. Važan podatak za Kačića, koji su bili u susjedstvu Lapčana. Tu je bila prabaština ili djedina, t. j. prvotna seoska zajednica jednih i drugih.

... parentele Caciqorum« = Kačića i »iuxta terras Lapčanum, scilicet Jurislaui filii Stefani Berislaui quondam et Radoslaui Beripliciici«. Svakako su se Lapac, Kokičani i Kamenjani nalazili u istom kraju i u blizini.

Činjenica je pak, da danas, koliko ja znam, nije nijedan od ta tri stara toponima sačuvan. Ali postoje povijesni topografski podaci, po kojima se može približno odrediti položaj Kokičana, a po tome i položaj Lapca i Kamenjana, kao i njihovo susjedstvo. Polazna su točka Kokičani.¹⁸

Po zadarskim sudbenim zapisima, jednom od 29. II. 1240.,¹⁹ drugomu od 16. do 19. II. 1361.,²⁰ kojima je uveden zadarski samostan sv. Krševana u posjed imanja u Kokičanima, koje je imanje nekoć bilo Stanča Lapčanina, navedene su granice tog imanja. Po prvom zapisniku na sjevernoj kao i na istočnoj strani nekoć Stančeva, a sada samostanskoga posjeda u Kokičanima, bile su zemlje Kačića. U onom drugom zapisniku od veljače 1361. zabilježene su potanje granice čitavog opsega Kokičana (tocius dicte ville de Kojiana). One bi bile: na zapadu posjed Šubića u *Jelšanima*, danas *Jošani*; na sjeveru Uštipak, Bukonići i Kačići (Chacichich); na jugoistoku Butine, a na jugu Dupčani. Od svih tih navedenih mjesta povijesno-topografski poznato je samo mjesto Jelšana, ili danas Jošana, kao i posebno Šubićevih Jošana, koji su u zapisniku navedeni. Po ispravama od 18. IV. 1455. i 18. XII. 1431. Jošane (Jelsane, Gelsane) dijelile su se u dva naselja (villa): Velike (Magne) i Male (Parve). Velikima bila su ova susjedna mjesta: na sjeveru »villa Tercici«, na zapadu dijelom »villa Gonçe« i dijelom »villa Galofci« (danas Galovac), na jugu dijelom »villa Gelsane parve«, a dijelom »villa Veterinichi« (danas Veterinci), na istoku »villa Camegnane« i dio »villa Lemesane«.²¹ Granice pak Malih Jošana bile su: sa istoka naselja Nadina (ville vocate Nadin), sa juga »villa Lixane« (Ličani Tinjski), sa zapada »vila Veteranich« (Viterinci), sa sjevera »villa Jelsane Magna«.²² Velike Jošane svakako su bile sjeverozapadni, a Male jugoistočni dio

¹⁸ Pisano: *Coquyckiani, Coquichine, Quoquichine, Coclicina, Cochichna, Kocligiane, Kokiane, Kokine, Caquiana* i sl. F. Bianchi, *Zara christiana* II, Zadar 1879, 416 piše, da se baš ne zna, gdje se to mjesto nalazilo; L. Jelić, *Povijesne topografske crtece biogradskog primorja*, *Vjesnik Arheol. Društva*, Zagreb 1898/1899, 39, bilj. 7, da je to Kokočina, ali ne kaže gdje; P. Skok, *Južnostov. filolog*, Beograd III, 73 i *Vjesnik za arheologiju i hist. dalm.* I. Split 1934, 129 i 141, da su to Kukijane, sačuvan naziv u današnjemu Kukalj; M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, *Vjesnik Hrvat. arheol. društva* XV, Zagreb 1935, 32 piše, »da su Kokičani morali biti negdje između Karina i Nadina«. Sve samo slobodne tvrdnje.

¹⁹ *SCD IV*, 106.: »incipiendo a quodam puteo eundo sursum per uiam et terram Caciqorum«. Upozoravam, da u latinskim srednjovjekovnim izvorima oznake *borea*, *distrum*, *traversa* (= jugoistok), *quirina* (= sjeverozapadnjak) redovito označuju vjetrove, a ne astronomske strane. Budući, da smjer vjetra uz druge ovisi o smještaju i geografskim prilikama pojedinih krajeva, gornje oznake se raznovrsno upotrebljavaju.

²⁰ *SCD XIII.*, 108.

²¹ Državni arhiv u Zadru, *SZN Theodorus de Prandino* b. IV, f. V/4, 96.

²² *I. m. Nicolaus qu. Benedicti* b. I, f. I/16.

nekadanjeg *jednog mjesta Jošana*. Na pitanje, da li je seoska zajednica Šubića bila u Velikim ili Malim Jošanima, odgovara zadarska isprava od 17. III. 1340.²³ Po toj ispravi granice Šubićevih Jošana bile su: na sjeveru dio Jošana, koji je pripadao *Virevićima* i zadarskim *Zadulinima*; sa zapada bila je *Gorica*, dijelom *Raštani* (Crescane) i *Bubnjani*; sa južne pak strane bili su *Lišani* i dijelom *Bubnjani*; na istočnoj granici bili su pak Uštipak, dio Kokičana (Cochichina) i dio *Nadina*. Gorica je pak po ispravi od 18. IV. 1455. bila na zapadu od Velikih Jošana, a po ispravi od 18. XII. 1431. istočno od Malih Jošana bila su naselja Nadinska, a južno su se nalazili Lišani; po ispravi od 17. III. 1340. zapadno od Šubićevih Jošana bila je Gorica, istočno dio Nadina, a južno Lišani. Po tome seoska se zajednica *Šubićevih Jošana*, dok je postojala, prostirala na tlu poznijih Velikih i Malih Jošana. Podjela na Velike i Male Jošane dogodila se svakako između 1340. i 1439. za velikih društvenih i gospodarskih potresa u burnim danima vladanja Ludovika (1342–1382) ili najkasnije za Žigmunda (1387–1437). Od navedenih mjesta, koja su graničila sa Šubićevim Jošanima, po ispravi od 14. III. 1340. postoje i danas mjesta Jošani, nekadanji Jelšani, Gorica, Raštani, Bubnjani, Lišani i Nadin, te je položaj Šubićevih Jošana, te prvotne seoske zajednice i Bribirskih Šubića potpuno određen. S time se poklapa i smještaj Kamenjana, koji se spominju i u doba narodne dinastije, kao posjed Gusića.²⁴ Za položaj Kamenjana dao je podatke S. Antoljak.²⁵ Po ispravi od 21. XII. 1448.²⁶ granice Kamenjana bile su: na istoku »villa Radobudichi«; na jugu »villa Uschipach«, koja je po ispravi od 17. III. 1340. istočno od Jošana; na zapadu dijelom »villa Jelsane«, a dijelom »Lemesseuohrastic« i dijelom »villa Tercici«, koji su se po ispravi od 18. IV. 1455. nalazili na sjevernoj strani Velikih Jošana. Na sjevernoj pak strani »villa Podbarjane«. Po svemu Kamenjani su graničili s Velikim Jošanima, i to ovima na sjevernoj strani. A budući da su na istočnoj strani Šubićevih Jošana bili i Kokičani, koji su u pitanju pri obradi Lapčana, približno je po Jošanima i Kamenjanima određen i smještaj Kokičana. Oni su se nalazili sjeveroistočno od današnjeg puta iz Zemunika u Lišane, a na jugozapadnoj strani Nadinskog blata. Uz povijesno svjedočanstvo, koje sam prije naveo, da su na sjevernoj strani Kokičana bile zemlje seoskih zajednica Kačića i Lapčana,²⁷ i to dokazuje, da su tu bila i njihova glavna sijela, pa je određen bar približno i položaj Lapca, sijela Lapčana. Seoska zajednica Lapčana sa njihovim prastarim rodovskim centrom – crkvom i grobljem u Lapcu, nalazila se na sjeverozapadnoj strani današnjeg Na-

²³ SCD X, 531.

²⁴ Rački, *Documenta*, Zagreb 1877, 163 i 172.

²⁵ Stjepan Antoljak, *Zadarski katastik* 15. st., Starine 42, Zagreb 1950, 407 bilj. 116.

²⁶ Državni arhiv u Zadru, SZN *Simon Damiani* b. II, f. III/6.

²⁷ Up. bilj. 17.

dinskog blata.²⁸ Time je u skladu podatak isprave od 29. II. 1240.,²⁹ da je Stanče Lapčanin posjedovao osim zemalja (terras) u Kokičanima, također i neke oranice više tih zemalja pod Nadinom (quibusdam pastinis supra dictas terras – positis sub castro Nadino), t. j. u Lapcu. Po svemu se Lapac mora postaviti između Kokičana, Kamenjana i područja, koje je pripadalo gradu Nadinu.

3.

Utvrdivši tako ne samo povijesno postojanje, nego i položaj Lapca na Primorju u XII. st., može se prijeći i na same Lapčane. Prvo je pitanje njihov društveni položaj i društveno uređenje. U ispravi od veljače 1182. pozivlje se Stanče Lapčanin na činjenicu, da je njegov posjed u Kokičanima posjedovao njegov otac Petar pa i djed Pribac.³⁰ Budući da je u ispravi iz god. 1166. Stanče već bio svjedok, svakako je on rođen prije 1150. i njegov djed Pribac seže u drugu polovinu XI. st. To je dokaz, da su Lapčani postojali i u XI. stoljeću, t. j. i za narodne dinastije, kao i da su neki od njih već tada živjeli u kućnim zajednicama.

Uz Stanča je god. 1166. svjedok i Berinja, sin Crnote, također Lapčanin. Po ispravi od 24. XII. 1188. svjedok je Bratac Lapčanin,³¹ a po ispravi od 5. VII. 1194., uz druge svjedoke pripadnike raznih hrvatskih rodova (nationes),³² također su i Bogdan Našivišin, Vučin Dragošev (Uilcin Dragosi) i Ljuboš »nationem Lapciani«.³³ Dodavši, da je u ispravi iz god. 1183. spomenuta »parentela nostra in Lapče«, a u ovoj drugoj »natio«, svakako je po ta dva naziva, bilo da to dvoje označuju isto, bilo da je *natio* šire nego *parentela*, postojala u XII. st. neka vrsta rodovsko-plemenske, one scoske zajednice Lapčana. Ta zajednica već je bila podijeljena na manje zajednice, kućne i porodične. Na kojoj su pak društvenoj osnovi živjeli, pokazat ću u daljnjem raspravljanju.

Toliko puta spomenuti Stanče Lapčanin ne hoteći da živi sam na svom domu u Kokičanima (solus tamquam passer manens in domo), *usvaja* svog bližeg rodaka (meum fratrem et consaguineum) Predihu, da taj postane pravi *heres* – dominus cjelokupne Stančeve imovine u Kokičanima, a i drugdje, kao i svega onoga, što je Stanče imao zajed-

²⁸ Doduše neodređeno ali istini blizu piše Bianchi n. d. 4 i 3: »La villa Lapčane era situata non lungi da Zemonise presso Kamenjane.«

²⁹ SCD IV, 106.

³⁰ SCD II, 180.

³¹ I. d. 233.

³² I. d. 267 i 268.

³³ Tu se još spominju: »de Chruatia ... Boieius iupanus et Ugrinez Gusiki natione, Vratco et Unereiz Chleuliani nationem (!), Bogdanus Nasciuisce, Uilcin Dragosi et Luboscus nationem (!) Lapciani, Dragos Tolleni Camenianin, Mirescia Ramlianin, Cozan Poletcig, Bratcomir Dlamocianin ...«

ničkog u seoskoj zajednici Lapčana u Lapcu, radilo se o crkvi ili drugomu.³⁴ Stanče taj svoj pravni čin posvjedočava i ispravom izdanom u Zadru svibnja 1183.³⁵

Ta je isprava vrlo važna, a da li je nju tko u našoj historiografiji već upotrebio, ne znam. U njoj se u prvom redu razlikuju dvije vrste imovnih dobara. Jedno su »bona paterna et materna«, koja su pripadala kući ili kućnoj zajednici (in domo), a druga su zajednička čitavoj seoskoj zajednici Lapčana (quod ubicumque aliquid comune est de parentela Lapčanorum tam de ecclesiis quam etiam de aliis possessionibus). Tu je jasno istaknuta razlika između imovine, koja pripada kućnoj zajednici, t. j. zajednici, koju sačinjavaju roditelji i djeca, od imovine zajedničke široj zajednici, seoskoj zajednici Lapčana.

K tome ista ta isprava pruža vrlo dragocjeni podatak za tadašnje, a time i za prethodno imovno pravo, koje je u Hrvatskoj vrijedilo. Tadašnje hrvatsko imovno pravo bilo je još u granicama kolektivnog prava seoskih zajednica, ostataka nekadanjih prvotnih rodovskih zajednica. Individualnog posjeda bilo je, ali nije bilo individualnog vlasništva. Postojalo je kolektivno imovno pravo vlasništva, koje je pripadalo svim članovima pojedine seoske zajednice, na t. zv. općinu, a virtualno *kolektivno* na *plemenštine* ili oranice unutar iste. Po tom pravu, svi članovi jedne kućne ili porodične zajednice imali su jednako i zajedničko pravo posjeda sviju sredstava proizvodnje i upotrebe plodova rada unutar svake pojedine takve zajednice. Seoska zajednica u našim izvorima dolazi najčešće pod nazivom selo, pa vas (ves), a i pleme. Članovi svih kućnih i porodičnih zajednica, koje su nastale diobom i ostale unutar jedne seoske zajednice, imali su stvarno kolektivno pravo vlasništva nad svim onim, što nije bilo podijeljeno, što je od starine uvijek bilo i ostalo zajedničko (šume, pašnjaci, putovi, vode, groblje, crkva i dr.), t. j. nad općinom. Svi članovi te šire seoske zajednice imali su virtualno kolektivno pravo i na imovinu, osobito »plemenštine« kućnih i porodičnih zajednica. Po tomu kolektivnomu pravu ne samo pojedini član, nego ni pojedina kućna ili porodična zajednica nije mogla prodajom, darom, zalogom, zamjenom i sl., ništa od svog posjeda otuđiti bez prethodne dozvole zajedničke šire zajednice i nadležne sudbene vlasti, naravno uz pravo prvokupa, prekupa, otkupa i sl. Zbog kolektivnog prava svojine unutar zajednice nije mogla postojati, a za to redovito uzevši nije ni postojala mogućnost oporuke. Smrt člana nije zbog kolektivnog prava ni u čemu remetila pravo vlasništva ili posjeda preživjelih članova. U slučaju izumrća jedne ili druge kućne ili porodične zajednice njena je cjelokupna imovina nužno prelazila na njoj po diobi najbližu ili najbliže postojeće kućne i porodične zajednice. Kod toga treba istaknuti, da po hrvatskomu imovnom pravu, kojemu je još uvijek bio osnov kolektiv, u slučaju izumrća jedne uže zajednice u pitanju nasljedstva nije odlučivala samo krvna, nego uglav-

³⁴ I. d. 187.

³⁵ I. d. 186–187.

nom diobena veza preminulog i njegovih nužnih nasljednika. Zato riječ *haeres latinskih srednjovjekovnih isprava*, koje se odnose na Hrvate, ne označuje *krvnog* nužnog imovnog nasljednika, nego u prvom redu već postojećega pravoga *vlasnika* ili posjednika imanja unutar jedne uže društvene zajednice.

U Stančevoj ispravi od svibnja 1183., kojom on usvaja Predihu, stoji: »quod ubicumque aliquid comune est de parantela Lapčanorum, tam de ecclesiis quam etiam de aliis possessionibus ...« sve su to oznake seoske zajednice. Čin Stančev, kojim on usvaja svog rodaka Predihu, nema ništa zajedničko sa poznorimskom ili srednjovjekovnom adopcijom, bila ta *fraternalis* ili *filialis*. Jednako nema ništa zajedničko ni sa adopcijom ugarskoga prava. Naime po ovom posljednjem pravu adopcija je bila, kad bi neki plemić uz prethodnu dozvolu vladara pobratio ili posinio neplemića.³⁶

Kod Slavena i drugih Indoevropljana kult preminulih preda bio je vezan za kućno ognjište. Zato se utrnuće kućnog ognjišta smatralo najvećim zlom. Zbog toga već se u pradávnim vremenima nastojalo spriječiti raspoređivanje imovine, a tim i prestanak jednog domaćinstva, među kojima je kao najmanje dolazilo u obzir ono *kućne zajednice*. Po hrvatskom pak imovnom pravu bilo je zabranjeno svako otuđivanje i slobodno raspolaganje naslijeđenom imovinom bilo *inter vivos* bilo *mortis causa*.³⁷ Dopušteno je bilo jedino i samo u slučaju dokazane nužde, ali uz pristanak bližnjih i dozvolu nadležne sudbene vlasti. Stančev slučaj *usvajanja* rodaka Predihe jasan je dokaz, da je u tadašnjem hrvatskom imovnom pravu postojalo također zakonito sredstvo slobodnog raspolaganja, kojim se moglo spriječiti uništenje kućne zajednice i utrnuće kućnoga ognjišta. Stanče, ostavši sam u domu, za života usvaja rodaka Predihu, čini ga članom svoje kućne zajednice, *haeresom*. Time se Stančevo kućno ognjište ne će utrnuti. Taj Stančev čin došao je do nas u notarijalnom spisu, učinjenomu u Zadru, a ne na hrvatskom tlu. Zato nije čudo, da to notarsko pismo ne sadržava sve formalnosti, uz koje se taj čin usvojenja obavljao, a koje su svakako postojale. To je jednostavno posvjedočenje o učinjenomu. Ali, budući da je takvo *usvojenje* bilo čin suprotan kolektivizmu imovnog prava hrvatske seoske zajednice, ono se na hrvatskom tlu kao i svako otuđenje sigurno obavljalo uz razne formalnosti, koje su po izvorima bile vezane za slučaj prodaje, zaloga ili bilo kojeg drugog načina otuđivanja naslijeđene imovine.³⁸

U toku radnje navest ću još nekoliko slučajeva običaja *usvajanja* kod Lapčana ili u vezi s Lapčanima. A da je to bila opća, naravno izuzetna norma unutar kolektivizma hrvatskog imovnoga prava, dodat ću zasada

³⁶ A. Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin 1904, 530.

³⁷ Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, n. d. 36 sl.

³⁸ Upotrebljavam današnji naziv *usvojenje*, jer posebnoga ne znam. Posinjenje ni pohraćenje ne dolaze u obzir. Možda bi moglo stati *pribratiti*, *pribraćenje*, jer se spominje u sličnom značenju u hrvatskim izvorima. Up. V. Mažuranić, *Pravnopovijesni rječnik*, str. 1114, 83, 86, 192, 567, 574, 767.

i slučaj izvan kruga Lapčana, iz drugoga kraja Hrvatske, Dne 12. IX. 1366.³⁹ Vlatko, sin Ratka Matijeveća iz Vrlike, »de genere Ciprianorum de Cleuna« (Livno), izjavljuje pred splitskim kaptolom, kako je njegov otac Ratko usvojio »nobilem et egregium militem, dominum Georgium Ratchovich, de domo Michaelis ortum ex eodem genere Ciprianorum, eius consanguineum.« Ratko je ostavši u Livnu sam na polovici imanja svoje kućne zajednice, jer je njegov sin Vlatko bio drugu polovicu odijelio i time napustio kućnu zajednicu, usvojio kraljevskog viteza Jurja Ratkovića, svog rođaka, učinivši ga *haeresom* svoje kućne zajednice.

Naravno, ovdje se nameću razna pitanja, na koja ću u toku ove radnje odgovoriti. Ali po svemu, što sam već iznio o *usvojenju*, jasno je, da i to usvojenje, koje je kod Hrvata postojalo, potječe iz vremena početaka raspadanja prastarog rodovskog uređenja. To usvojenje slično je prastaraj rimskoj *arogaciji*. Ta se sastojala u tome, da je onaj, koji nije imao rodene svoje djece, mogao usvojiti tuđe dijete, čime bi ono postalo njegov *haeres*; to se pak činilo na narodnoj skupštini zvanoj »*comitia calata*«, koju je dvaput godišnje držao i vodio pontifex. To posljedično pokazuje na sakralne motive postanka *arogacije*.⁴⁰ Sličan slučaj postojao je i u starom germanskom pravu. Kod Franaka ona dolazi pod imenom »*adfatimi*«, što *Lex Ripuarum* (Tit. 50) tumači sa »*adoptio in haereditatem*«, a činila se za života.⁴¹ Kod Langobarda po ediktu Rotharija (c. 170) onaj, koji u kućnoj zajednici nije imao nasljednika, mogao je po pravnom činu učinjenom na skupštini, zvanoj *thinx* ili *gairethinx*, nekoga usvojiti i time ga učiniti *haeresom*.⁴²

Zbog toga ističem usvojenje Predihe od Stanča Lapčanina, jer je važno svjedočanstvo ne samo kao oznaka našega društveno-ekonomskog razvoja, nego također i za povijest našega, a i općega prava.

Rodovsko-plemenska ili seoska zajednica Lapčana postoji i u XIII. stoljeću. To svjedoče mnoge isprave, od kojih ću zasada navesti samo jednu, jer sadržava slučaj usvojenja, a na druge ću se osvrnuti u toku rasprave. U Zadru 2. III, 1201.⁴³ Prediha »*natione Lapcianus*«, skupa sa svojim sinom Dragomirom preselivši se u Zadar, usvaja Jurislava, sina Stjepanova (Steppe), dajući mu sve ono, što je Predihi u Kokićanima (in Quoquikina) bio za života usvojenjem dao, sada već pokojni, Stanče. Prediha čini Jurislava za uvijek svojim i svoga sina zamjenikom i čuvarom svoje kuće, dotično ognjišta prije Stančeva, sad pak svoga. I taj slučaj najočitiije govori, koliko se u Hrvatskoj iz sakralnih prastarih motiva držalo do kućnoga ognjišta, kao i da je usvojenje bilo često u upotrebi.

³⁹ Š. Ljubić, *Listine V*, Zagreb 1878, 336.

⁴⁰ Eisner-Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1948, 22, 177, 179 sl.; I. Milić, *Oko postanka oporuke*, Rad JAZU 283, Zagreb 1951, 6, 8, 10, 12, 19, 21, 36, 37, 45.

⁴¹ I. Milić, n. d. 45 i *Grundriss der germ. Philologie*, izd. H. Paul III, Strassburg 1900, 156, 157 i 159.

⁴² M. Horvat, *Oporuka splitskog priora Petra*, Rad 283, Zagreb 1951, 145.

⁴³ *SCD III*, 2-3. »*te enim in in dominum adoptavi teque meum et mei filii proisorem et mee domus custodem esse in sempiternum constitui*«.

Za Lapčane dosad navedeno dokazuje:

od XI. stoljeća dalje, a svakako i prije, postojalo je na primorju u zadarskoj okolini mjesto imenom Lapac, kao i seoska zajednica, pleme, rod, ili bratstvo u njemu Lapčani, po tom njihovu mjestu zvani:

u tom Lapcu bila je prvotna seoska zajednica djedina ili prabaština Lapčana;

po toj seoskoj zajednici treba određivati društveni položaj Lapčana bilo unutar drugih hrvatskih rodova ili plemena, bilo između hrvatskog plemstva od XII. stoljeća unaprijed;

Lapčani su društveno slobodni, plemeniti;

a budući da su takvi po njihovoj seoskoj zajednici, oni su pripadnici rodovskoga, a ne vladarsko-vlasteoskoga plemstva.

II. LAPČANI U KARINU

1.

Osim Lapčana u Lapcu živjeli su i njihovi srodnici u Karinu od druge polovice XI. stoljeća dalje, po tom mjestu stanovanja zvani Karinjani. Da su Karinjani došli iz Lapca, a ne Lapčani iz Karina, povijesno je tako zajamčeno, da nitko u to nije nikada posumnjao, a kamo li protivno ustvrdio. Pitanje je samo, kad i kako su oni došli iz Lapca u Karin?

Po ispravi od 28. XI. 1360.¹ Voniha »de genere Lapuch« (Lapac), oženivši se Klaudom, kćerju kralja Zvonimira, dobio je od tasta na dar Karin (terra Karin ... perpetuo data extitisset et collata). Da se tu ne radi o privatnom poklonu, dotično o kćerkinu mirazu, nego o darovanju kraljevskoga posjeda, dakle o lenu ili feudu, jasno izlazi iz onoga »collata«, a da i ne ističem, kako je po tadašnjem hrvatskom pravu zemljišni miraz bio isključen. Budući da je Voniha umro »absque heredum solacio«, Karin je, tvrdi se u toj ispravi, prešao na Vonihiine rodake, tako da je Karin eto još god. 1360. u njihovoj vlasti (nobilium generatione de eadem). Po tomu je Voniha iz Lapca dobio ime od Zvonimira Karin; nestankom izravnih Vonihiinih potomaka Karin je poslije prešao na Vonihiine rodake iz Lapca.

Autentičnost ove isprave, a o kojoj ću poslije još govoriti, izvan svake je sumnje. Ali, budući da je gornje njeno svjedočanstvo mlade oko 300 godina od samog događaja, svakako treba nastojati za činjenice u toj ispravi navedene naći razjašnjenja i povijesnih potvrda.

Na kraju godine 1178. ninski biskup Matija piše splitskomu nadbiskupu Rajneru moleći ga, da mu pomogne u parnici, koju je protiv njega podigla neka žena pred rimskim papinskim dvorom, kako to stoji u izvorniku: »... de quodam nostro negotio, uidelicet de una muliere de Clino, que de

¹ SCD XIII, 69-71.

nobis ad curiam domini pape cum fallaciis fecit querimoniam de decima nostra, quam nostri antecessores semper mantenerunt, quod apostolicus fecit ei privilegium, quod de cetero nec de decima nec de clere illius ciuitatis potestatem haberemus». ² Radi se dakle o tužbi bezimene žene iz mjesta »Clino«, u kojoj se ona pozivlje na papinski privilegij (apostolicus fecit ei priuilegium), po kojemu ninski biskup nije imao prava pobiranja desetine niti postavljanja svećenika u njenu »gradu« (illius ciuitatis), t. j. u gradu »de Clino«.

U toj ispravi iz godine 1178., koja je sačuvana u izvorniku, u prvomu redu radi se o »civitas«, i to »de Clino«, koja je bila u ninskoj biskupiji u Hrvatskoj i u vlasti neke žene. Budući da u ono doba nije u Hrvatskoj postojala ni jedna »civitas« uopće, t. j. grad u urbanističkom smislu, pogotovu ne neki »Clinum«, naziv »civitas« tu ne stoji u svomu pravomu užemu značenju. Ali naša riječ »grad« označuje latinsko »civitas« i »castrum«, prva pak znači grad u urbanističkom smislu, a druga samo kao posebno utvrđeno mjesto ili utvrdu; pisac je isprave naš naziv grad = utvrda preveo sa *civitas* mjesto sa *castrum*. Gradova utvrda = castrum bilo je u ono vrijeme u Hrvatskoj više, ali nijedan se nije zvao »Clinum«. Medutim bi se taj tako napisani topikon jezično-grafički mogao dovesti u vezu sa nekoliko tadašnjih mjesta u Hrvatskoj. U prvom redu sa *Kninom*, lat. *Tninum*, *Tininium*, *Tnin*, *Tenenum*, *Tneum* i sl. Zatim sa

² SCD II, 140–141. Smičiklas po splitskom nadbiskupu Rajneriju to nedatirano pismo postavlja između 1175. i 1180., dok ono potječe s kraja 1178. Po pismu pape Aleksandra III. od 22. VIII. 1177.–i. d. 147– on je poslao u naše strane svog legata Rajmunda de Capella. Ovaj je sazvao sinod u Split za 1. IX., ali se Zadranj ne odazvaše. Kad se to moglo dogoditi? Sudeći da je papa uputio (*dirigimus*) Rajmunda istom 22. VIII. 1177., a on sazvao sinod u Split za 1. IX., kako to svjedoče dvije nedatirane isprave – i. d. 148 i 149. – svakako otpada mogućnost saziva za 1. IX. 1177. nego za taj dan god. 1178. ima više razloga. Rajmund se nije uputio iz Rima bez papina pisma i zato je on napustio Rim poslije 22. VIII. 1177. pa, i bez drugoga zbog prilika i sredstava putovanja onoga vremena, on nije mogao stići u Split za 8 do 10 dana putovanja. K tomu, prije nego je legat Rajmund sazvao sinod na određeni dan, on je morao prije obići bar crkvene poglavare, saopćiti im predmete rada sinoda, čuti njihova mišljenja i prijedloge. Da to učini, trebalo je dulje vremena. Zato svakako sinod nije bio zakazan za 1. IX. 1177. nego za taj dan god. 1178. Zbog toga su i dvije prije navedene, ali nedatirane isprave, pisane kolovoza 1178. Postoji i četvrta nedatirana isprava – i. d. 163 – pismo, kojim je nadbiskup Rajnerij, *apostolicæ sedis legatus*, pozvao svoje sufragane, da dodu k njemu u Split najkasnije »usque ad octavas proxime epiphaniæ«, t. j. do 13. I. radi dogovora o zajedničkom putovanju u Rim na III. lateranski koncil, koji je bio sazvan za ožujak 1179. Zato taj nedatirani poziv nadbiskupa Rajnerija vremenski svakako pripada studenom ili prosincu god. 1178. Budući da je po tomu pozivu nadbiskup Rajnerij papinski legat, izlazi, da je Rajmund prije tog Rajnerijeva poziva bio napustio naše krajeve, vjerojatno svršetkom rujna, jer mu nije uspio saziv sinoda za 1. IX. 1178. Sada se može datirati i nedatirano pismo ninskoga biskupa Mateja, koje je ovdje u pitanju. U njemu se biskup Matej obraća nadbiskupu Rajneriju, *apostolicæ sedis legato*, koji je to bio poslije odlaska Rajmunda, da posreduje kod pape u poslu tužbe one žene; k tomu on javlja Rajneriju, kako je »legatus domini pape«, a to je po svemu mogao biti samo Rajmund, poslije neuspjeha kod zadarskoga nadbiskupa jako ozlovoljen napustio naše krajeve (mala uoluntate recessit a Jadrensi archiepiscopo). Zato i pismo ninskoga biskupa Mateja nadbiskupu Rajneriju svakako pripada svršetku god. 1178. i u vezi je sa Rajnerijevim putovanjem na koncil u Rim.

Tinjem, lat. *Tinum*, *Tin*, *Tenum*, i sl. Konačno sa *Karinom*, lat. *Corinium*, *Corinum*, *Crinum* i sl. *Clinum* mogao bi stajati mjesto *Tinum*, jer je u gotici *c* i *t* vrlo teško, često uopće nemoguće razlikovati. A i danas Splitski Knin zove Klin. Ali *Knin* nikako ne dolazi u obzir. Prvo, jer nije pripadao ninskoj biskupiji; bio je *castrum*, ali tada i dugo poslije uvijek *kraljevski castrum*, i u njemu kao takvom nije mogla ni da zapovijeda, a kamo li da ga posjeduje žena; kraljevskom *castrum* na čelu bio je uvijek od XII. ili XIII. st. *kraljevski župan*, a poslije *knez-comes*. Otpada i *Tinj*. Jedno, što nikada nije bio *castrum*, nego obično naselje i brdo, pod kojim se to naselje nalazilo jugozapadno od Nadinskog blata;³ drugo, što ni *Tinj* nije bio u ninskoj, nego u skradinskoj biskupiji.⁴ Tako preostaje samo *Karin*. U zadarskim ispravama iz godine 1239. i 1240., kao i u mnogim drugima, nalazi se »de Crino« = iz Krina.⁵ U klasičnoj, vulgarnoj, a pogotovu sredovječnoj latinštini u riječima često *l* stoji mjesto *r*,⁶ tako da »de Clino« može biti da je napisano mjesto »de Crino«, iz Karina. Car Konstantin Porfirogenet († 959) navodi Karin između devet starohrvatskih naseljenih gradova-utvrda kao τὸ(κάστρον)κόρι = *castrum Corinium*;⁷ usto bio je u ninskoj biskupiji. Zato se u navedenom pismu ninskoga biskupa Matije radi o Karinu, a bila mu je gospodar »neka žena«. Ona je po tom pismu u Karinu uživala posebna prava i povlastice. U prvome redu ekonomski imunitet, po kojemu nije bila dužna davati nadležnomu biskupu Nina desetinu ni što drugo; ninski biskup, nije imao kolacionu vlast klera u Karinu.⁸ Sve to pak govori, da ta nažalost bezimena žena i usto po toj ispravi neodređena nije bila običnoga, nego višega društvenoga položaja. Ta u parbi s njom sam ninski biskup bio je prisiljen tražiti posredovanje i zagovor splitskog nadbiskupa i metropolitte, poznatog Rajnerija. A koja je to bila žena?

2.

Po već spomenutoj ispravi od 28. XI. 1360. Zvonimir je »cuidam nobili de genere Lapuch, Vunycha nomine« darovao Karin. To se pak dogodilo nekako oko 1080.⁹ Godine 1178., dakle 100 godina poslije toga, vlasnica

³ Up. *SCD II*, 99 »sub monte Tini«, za isti lokalitet up. i. d. 100, 132, 135 i t. d.

⁴ Po ispravi od 21. III. 1207. – *SCD III*, 63 – Bujnani su, a po ispravi od 15. VI. 1352. – *SCD XII*, 101 – Bujnani i Gorica u skradinskoj su biskupiji; a budući da su ta dva mjesta sjeverozapadno od Tinja, po tom položaju svakako je bio i *Tinj* u skradinskoj biskupiji.

⁵ Za naziv *de Crino* up. isprave od 18. VI. 1239. i 29. II. 1240. – *SCD IV*, 82 i 106.

⁶ Barada. *Trogiški spomenici I*, Zagreb 1948, 324 *sclineum* mjesto *scrineum*, 429, 430, 452 *plebenda* mjesto *prebenda*; 186, 203, 277, 287, 292 *prebanus* mjesto *plebanus* i t. d.

⁷ Rački, *Doc.* n. d. 400.

⁸ Stavka pisma biskupa Mateja, kojom ona žena tvrdi, da on nema »de clero illius ciuitatis potestatem«, a Karin je bio svakako u ninskoj biskupiji, može da stoji samo u smislu prava postavljanja svećenika (potestas ili ius collationis), a nikako upravljanja (iurisdictionis).

⁹ Tu godinu uzimljem po prilici, jer Zvonimir vlada od god. 1075. do proljeća 1089.

je Karina neka bezimena žena. Budući da isprava iz 1360. i druga iz 1178. govore o Karinu, po sebi se nameće mogućnost njihova međusobnoga povezivanja. Po prvoj ispravi, jer je Voniha umro bez baštinka (demum eodem Vonycha absque heredum solatio ab hac luce decesse), Karin je morao prijeći na kralja, kako se to u istoj ispravi i ističe. Nasuprot tomu Karinjani tvrde, da su oni Vonihini »*veri heredes et successores*« kao i »*posteritates*«, pa da oni kao takvi posjeduju Karin sve do vremena te parnice, podignute protiv njih zbog Karina, što je bilo god. 1360. Sud im je njihove tvrdnje uvažio, tako da je 28. XI. 1360. parnica svršila njima u korist. Osnovna je tu činjenica, koju ističem: budući da Voniha nije imao neposrednih svojih baštinka, Karin je prešao na određene njegove rođake iz Lapca. Po ispravi pak iz godine 1178. te godine bila je vlasnica Karina neka žena.

Ta žena ni na koji način nije bila Vonihiina žena, Zvonimirova kći Klauda, jer bi joj bilo preko 110 godina. Po hrvatskom imovnom pravu imovina je kućne ili porodične zajednice pripadala jednako i zajednički svim živim članovima svake pojedine od njih, jednako muškim i ženskim članovima, posljednjima samo dok su ostajali u zajednici, dakle do udaje ili smrti. Muškarac, koji bi se odijelio od zajednice ili bi je napustio, a ženska udajom, gubili su svako pravo na imovinu dotadanje njihove zajednice, dok je postojala. Budući da je god. 1178. vlasnica Karina žena, a ta nije Klauda, ali je svakako Vonihiina nasljednica, on je imao djece. A kako je teško vjerovati, što u pitanju na stvari ništa ne mijenja, da bi ta žena bila Vonihiina kći, jer bi i njoj bilo najmanje 80 ili 100 godina, mora se pretpostaviti, da je Voniha imao sina, pa je ona žena Vonihiina unuka ili nešto takvo, svakako Vonihin izravni baštinik. Zato, bilo da je žena isprave iz 1172. Vonihiina kći, unuka, nevjesta ili nešto takvo, činjenica je, da te godine posjeduje Karin zadnji, i to *ženski potomak Vonihin*, i time da neposrednih muških njegovih potomaka tada nije više bilo. To je polazna i osnovna tačka u daljemu društveno-povijesnom razvoju Karina; na to se odnosi ono iz isprave od 1360., da je Voniha umro »absque heredum solatio«. Po tom izričaju u Vonihiinoj kućnoj zajednici izumrli su Vonihini neposredni potomci. Usprkos tomu, kako jamči isprava iz god. 1360., ta se zajednica nije utrнула, postojala je ona i dalje.

Osim toga slučaja »de una muliere de Crine«, za Karin ne znam da bi postojalo koje drugo povijesno svjedočanstvo iz XII. st. Ali ih postoji više iz XIII. st., po kojima se može zaključivati i o činjenicama iz XII. st. U zadrskoj ispravi od 8. V. 1238.,¹⁰ koja govori o Lapčanima, spominju se »iuppanus Georgius de Lapcano de Crino«, njegov brat »iuppanus Martinus«, pokojni njihov otac »iuppanus Jacobus«, stričevi Grgur, Nikola i Voniha (Vgniča) i rođaci (consanguinei) Berislav i Radoslav. Dok je u ovoj ispravi Martin označen kao župan, ali bez druge oznake, on je u drugoj zadrskoj ispravi od 18. VI. 1239. »iuppanus Martinus de Crino« i »de parentela« Lapčana.¹¹

¹⁰ SCD IV, 59–60.

¹¹ I. d. 81–83.

Budući da nijedan Lapčanin nema nikada naslov župana po Lapcu, a braća ga Juraj i Martin imaju, i to uz rodovsku oznaku po Lapcu (de Lapčano) imaju i oznaku »de Crino«, izlazi, da oni nose naslov župana po Karinu, a nikako po Lapcu. Ktomu, budući da je njihov već pokojni otac Jakov imao naslov župana, a njegova braća Grgur, Nikola i Voniha nisu ga imala, iako u toj ispravi nije označeno, po čemu je Jakov župan, i on je po županskom naslovu njegovih sinova »de Crino« svakako bio župan po Karinu.¹²

Kad je Zvonimir mogao darovati i darovao Vonihi utvrdi Karin, koja je davno prije, pa i tada bila naseljena, Karin je bio dotada vladarska upravna i gospodarska zajednica, kojom je upravljao vladarev službenik, župan.¹³ Prijelazom Karina kao lena na Vonihi Lapčanina, prestala je po sebi svaka vlast vladarskoga župana, koji je dotad upravljao u Karinu i njegovu području. Kako su sve prerogative sa vladarskoga župana prešle na obdarenika, vlastelina-feudalca, morao je prijeći i sam naslov župana. S razlikom, što, dok je prvotni župan sve vršio u ime, mjesto i za vladara, taj novi župan, vlastelin-feudalac sve čini po sebi i za sebe. Redovito mu pripada ekonomski i sudbeni imunitet; po prvomu oprostjen je svih daća i poreza, a po drugomu on sudi podložnicima. Važna je to oznaka općega lenskoga sistema, pa i hrvatskoga vlasteoskoga feudalizma. Po tomu se u prvom redu vidi, da je i naš vlasteoski feudalizam, kao inače lenski feudalizam posvuda, nastao darovanjima vladarskih posjeda ili prava sa strane vladara; da su naša vlastela-feudalci početno nosili naslov župana, koji je odgovarao naslovu feudalnoga comesa; konačno da je kod nas istom u XIII. stoljeću naziv knez za lat. comes potisnuo naziv župana. Svakako su Jakov i njegova dva sina Juraj i Martin župani Karina, a tad i njegovi lensko-feudalni vlasnici, vlastela. To je nekoć bio i Voniha, član iste njihove lapačke seoske zajednice.

Po ispravi iz god. 1238. župan je Jakov živio u vrijeme razorenja Zadra od križara 1202.,¹⁴ a 1238. on je već mrtav; život župana Jakova po tome svakako seže u zadnja desetljeća XII. stoljeća. Time možemo Jakova karinskog župana-vlastelina najprije vremenski dovesti u vezu sa onom ženom iz isprave od god. 1178., gospodaricom vlastelinstva karinskoga, a tada postaviti i pretpostavku da je karinsko vlastelinstvo prešlo sa one nepoznate žene na Jakova.

¹² U ispravi od 8. V. 1238. Juraj, Martin i njihov otac imaju naslov župana, a jedino Juraj i naslov *de Crino*; u ispravi od 16. VI. 1239. spominju se sva trojica, ali samo Martin sa naslovom župana i *de Crino*. To je zato, što je glavno lice u prvoj ispravi Juraj a u drugoj Martin, a obojica su pak u to doba župani *de Crino*, t. j. karinska vlastela.

¹³ Karin je svakako bio u lučkoj županiji i vjerojatno sjedište kraljevskog župana do darovanja Vonihi.

¹⁴ Po toj ispravi svjedočio je župan Juraj, kako je njegov otac župan Jakov držao u Kokičanima posjed zadarskoga samostana sv. Krševana »post destructionem urbis Jadere« – *SCD IV*, 59.

O tom prijelazu, koliko se danas zna, ne govori ni jedno neposredno, a ni posredno povijesno svjedočanstvo. Ali, budući da činjenica stvarnog prijelaza postoji, redovito pak uzevši i bez povijesnog svjedočanstva to se moglo dogoditi ili novom kraljevskom darovnicom ili kupnjom ili nasljedstvom.

Po smrti one žene, jer su tada vladali Arpadovići, morao je Karin po devolucionom pravu ugarskoga donacionalizma prijeći na kralja, koji ga je tada mogao darovati, komu je htio, pa i Jakovu Lapčaninu. Ali da se to nije dogodilo, pokazuje već višeput spomenuta parnica iz god. 1360. protiv Karinjana za Karin. Osnov traženja protiv Karinjana bio je, da su Karinjani po izumrću Vonihinih potomaka *nezakonito* ušli u posjed Karina, jer se, kako se u parnici tvrdi, po devolucionom pravu on morao povratiti u ruke kralja, dotično, kako hrvatske isprave kažu, »sjesti« na kralja. Da je pak osim Vonihine darovnice postojala koja poznija arpadovska darovnica Lapčanima, ne bi Karinjani u toj parnici pobijali devoluciono pravo, nego bi se jednostavno pozvali na tu drugu, njihovu prethodniku podijeljenu darovnicu. Ali, jer oni to ne čine, te druge darovnice nije nikada ni bilo, i ta mogućnost potpuno otpada.

S obzirom na prijelaz kupnjom ili nasljedstvom moram upozoriti na opća načela ondašnjeg hrvatskoga imovnog prava. Sve tadašnje hrvatske kućne, porodične i seoske zajednice gospodarski su stajale, kako sam već prije naveo, na osnovi kolektivizma. Upravo zbog toga kolektivizma redovito uzevši otuđenje imovine nije bilo moguće ni zalogom, ni prodajom, ni darovanjem, ni bilo kojim drugim načinom. Otuđenja je moglo biti, ali samo u izuzetnim slučajevima prijeke potrebe, koju bi prethodno rodovski sud istraživši utvrdio i uz određene formalnosti otuđenje dopustio. Pri svakom načinu otuđivanja imovine kolektivno je pravo igralo odsudnu ulogu. Po njemu je u prvomu redu *conditio sine qua non* bio službeni pristanak ne samo kućne ili porodične zajednice, kojoj je ta imovina pripadala, nego i čitave njihove seoske zajednice. Pri prodaji pak i zalogu dolazio je do izražaja rodovski kolektivizam u pravu prvokupa (*protimesis*), otkupa i prekupa. Ta su prava pripadala diobom povezanih užih zajednica redom od najbližih do najudaljenijih unutar iste seoske zajednice. U slučaju, da uza sve ponude otuđenje nije bilo moguće izvršiti unutar seoske zajednice, dopuštenjem suda i seoske zajednice moglo se ono izvršiti dapače i u korist stranca. Ali i taj je morao biti član neke druge seoske zajednice.

Kako kolektivizam hrvatskih društvenih zajednica nije dopuštao otuđenje, t. j. slobodno raspolaganje imovinom za života (*inter vivos*), pogotovu nije to dopuštao ni na smrti (*mortis causa*), t. j. oporučno. Zato u Hrvatskoj redovito uzevši nije bilo testatnoga kao ni intestatnoga nasljedstva. Za oporuku u smislu rimskog prava u Hrvatskoj nije se znalo. Uzevši u obzir sva ta načela hrvatskoga imovnog prava, otpada svaka mogućnost, da je Jakov Lapčanin ili njegov otac dobio Karin privatnim

darom, kupnjom ili nasljedstvom. A ipak je sud godine 1360. priznao Karinjanima zakonitost prijelaza Karina u njihove ruke. Budući da ni na jedan način ne dolazi u obzir pritom darovanje sa strane vladara ili nekog privatnika, kao ni kupnja ni nasljedstvo, a uza sve to karinsko je vlastelinstvo na njih prešlo, moralo je u tadašnjem hrvatskom imovnom pravu postojati neko zakonito sredstvo prijelaza imovine jedne kućne zajednice, pa bila ta i vlasteoska, na nekoga izvan nje.

Uza sav kolektivizam unutar kućnih, porodičnih i seoskih zajednica postojala je od prastarih vremena mogućnost diobe članova svake pojedine od njih, a time i stvaranje novih zajednica. Zbog kolektivizma pri svakoj diobi jedne od tih zajednica krvna veza nije bila osnov, nego broj članova one zajednice, koja se dijelila, i to svih muških kao i ženskih, koji tu zajednicu nisu prije bili napustili ili se od nje odijelili. Dioba se vršila ne po lozama (stirpes) ni po stepenima srodstva (gradus), nego isključivo po članovima (per capita). Mogao se odijeliti otac od djece, sin od oca i sl. To se događalo ili međusobnim dobrovoljnim dogovorom i pristankom ili u slučaju spora odlukom rodovskog suda. Pri diobi i svi ženski članovi, jednako kćeri kao i dovedene žene, dobivale su svoj dio, koji su uživale do udaje ili smrti.

Osim toga ženska je u slučaju maloljetstva muških članova, ili ako ih nije bilo u jednoj kućnoj zajednici, mogla njom upravljati do punoljetstva kojeg muškog člana, a ako tih uopće nije bilo, onda do svoje udaje ili smrti. Za to će navesti vremenski pozniju, ali jasnu potvrdu. Kad je posljednji Nelipić, knez Ivaniš, nemajući sina, nego ženu i dvije kćerke, 20. I. 1411.¹⁵ zaručio svoju stariju kćerku Katarinu sa knezom Ivanom Frankopanom, on ga je tom prigodom i *usvojio*. Kako i zašto, poslije će o tomu govoriti. Međutim pri istomu činu zaruka i usvojenja knez Ivaniš je odredio, da njegova žena Elizabeta »donec vixerit, sit tutrix, administratrix et legitima gubernatrix, ut mater et domina« čitave baštine Nelipića. Tako je Elizabeta kao žena bila ne samo skrbnik (tutrix) do punoljetstva kćerke i zeta, nego je i poslije, dok je god živjela, izuzevši slučaj

¹⁵ Thallóczy-Barabás, *Codex diplom. comitum de Frangepanibus I*, Budapest 1910, 168. Da su po hrvatskom imovnom pravu u imovini kućnih i porodičnih zajednica imali poseban udio i njihovi ženski članovi potvrđuju razni izvori. Tako kad Franjo pok. Stjepana iz Zadra tuži neke Draginiće zbog posjeda, uz drugo on tuži »item filios et vxorem olim Stephani ... item filios et vxorem condam presbiteri Radoslauui«, - *SCD IX*, 21-24, - a isprava je od 15. I. 1321. Kad sklapa mir 23. VI. 1345. ban Nikola Hahold sa Nelipićima, nije sklopljen samo između bana i »nobilem adolescentem comitem Johannem, filium condam comitis Nelypcii de Timinino«, nego također i »nobilem dominam Vilizlauam, matrem predicti comitis«; to isto na jednak način čini i bosanski ban Stjepan Kotroman istoga dana. - I. d. 207-208. - Po onomu *adolescens*, knezu je Ivanu bilo prošlo 16 godina, kojom se godinom u tadašnjoj Hrvatskoj postajao punoljetnim. Premda je pri sklapanju gornjih ugovora knez Ivan bio punoljetan, ipak ni jedan ni drugi ban ne sklapa mir samo sa njime nego i sa njegovom majkom. Znači, da je i ona imala udjela u nelipićkoj baštini. Da je knez Ivan tada već bio punoljetan, pokazuje i to, što se njegova majka odmah poslije toga povukla u Split, prepustivši upravu svega sinu. Da je on bio maloljetan, ona to ne bi bila učinila. Svakako i ovaj slučaj pokazuje, da su u hrvatskim zajednicama imale i žene svoja posebna imovinska prava.

udaje, koji je u toj ispravi istaknut, bila ona i upraviteljica (administratrix) svih dobara i nosilac svih vlasteoskih prava i povlastica na imanjima Nelipića (legitima gubernatrix). Jasan dokaz prava ženskih članova unutar srednjovjekovnih hrvatskih vlasteoskih kućnih zajednica, odlična slika i potvrda društvenog položaja one žene u Karinu god. 1173.

Najteži je bio slučaj, kad je u kućnoj zajednici bio samo jedan muški član, a bez potomaka. Pred činjenicom, da se ne utrne, nego sačuva kućno ognjište, a s njime kult i pokoj mrtvih preda, odstupalo je kolektivno rodovsko pravo i dopuštalo tomu posljednjemu, ali samo muškome članu, da se usvojenjem jednoga rodaka njegovo kućno ognjište ne utrne, da njegova kućna zajednica po potomcima toga usvojenoga člana i dalje postoji. Stari su Rimljani za takav slučaj imali zakonito sredstvo arogaciju, Grci εἰσποίησις,¹⁶ a Franci afatomiju. Slično zakonito sredstvo prijenosa imovine u takvom slučaju, – već sam prije naveo tri primjera¹⁷ – poznavalo je i starohrvatsko imovno pravo, jer to pravo usvojenja seže u daleku starinu početnog raspada rodovske zajednice i njena prijelaza u seosku. Svakako je taj pravni običaj postojao i kod drugih Slavena, a da li je to gdje i utvrđeno, nije mi poznato.

Uzevši u obzir sva ta navedena načela prastaroga hrvatskoga imovnoga prava, prijelaz karinskoga vlastelinstva sa one žene iz isprave od god. 1178. i posljednjega potomka Vonihe na Jakova Lapčanina, mogao se dogoditi samo zakonskim usvojenjem. To pak nije mogla učiniti ta žena, a Voniha vremenski po sebi otpada, pa dolazi u obzir svakako zadnji Vonihin muški potomak. Da li je to bio otac, brat ili muž one žene, na stvari ništa ne mijenja. Da tu nije bilo usvojenja, svakako bi karinsko vlastelinstvo ili po devolucionom pravu »sjelo« na kralja ili bi bilo podijeljeno među Vonihine rođake u Lapcu. Ali ono je pripalo samo jednomu; vlastelinstvo pak moglo je pripasti jednomu samo usvojenjem ili novom kraljevskom darovnicom. Zato što je posljednje isključeno, kako sam prije pokazao, ostaje samo mogućnost usvojenja. To se pak dogodilo negdje oko god. 1180.

Tako se eto već od Vonihe (o. 1080.), a pogotovu sa Jakovom, oko sto godina poslije, prastari rod Lapčana podijelio na dvije, po društvenom podrijetlu i položaju različite grane. Jednu su sačinjavali Lapčani, koji su stanovali u Lapcu na djedinu, u rodovskoj ili plemenskoj seoskoj zajednici, po kojoj su bili i uvijek ostali rodovski plemići, dedići sa samim prezimenom Lapčani. Druga su pak grana bili potomci Jakovljevi, koji su ostavili lapačku djedinu i, dobivši karinsko vlastelinstvo, postali feudalna vlastela, dapače i jedno od »plemstva 12 hrvatskih plemena«, zvano Karinjani ili Karinjani-Lapčani.

¹⁶ I. Milić, n. d. 28 i 45.

¹⁷ Up. prije str. 520–521.

1.

Uza svu stalešku razliku između tih dviju grana Lapčana kod Karinjana nije se nikad utrnula svijest njihova zajedničkoga podrijetla, kao ni prekinula veza sa njihovim srodnicima, rodovskim plemićima, koji su ostali na djedini, u seoskoj zajednici u Lapcu.

Mjeseca kolovoza 1351. držao je podban Ivan Čuz opći hrvatski sabor (in coloquio generali), u Podbrižanima Lučke županije,¹ u prisustvu »nobilium et castri iobagionum et centurionum Croacie«.² Na tom saboru tražio je zadarski plemić Franjo, sin Stjepana hrvatskoga roda Draginića, od Našmana iz Karina (de Canino [!]) i njegove braće dio posjeda u Draginjama (in Dragine).³ Franjo je tvrdio, da je taj dio nekoć pripadao

¹ Up. ispravu od 4. XII. 1354. – SCD XII, 259–260. »Podbrisane« možda je isto mjesto s »Podbariane« već navedene isprave od 21. XII. 1448. – up. prije str. 517.

² Važan je to podatak da se utvrde učesnici općih hrvatskih sabora XIV. st. U prvom redu prisustvovali su »nobiles«, t. j. vlasteosko i rodovsko plemstvo. »Castri iobagiones«, o kojima će još govoriti, bili su slobodni i plemići, ali u vazalskom odnosu prema svom lenskom gospodaru; nisu bili dužni ni na kakva podavanja ni rahote, nego samo na određenu vojnu službu. »Centuriones« – satnici ili suci, službenici širih društvenih zajednica, koje su obuhvatale više seoskih zajednica.

³ Radi se o mjestu i seoskoj zajednici Draginići, koji se češće spominju u našim izvorima. Kao mjesto: Draginigh – SCD IX, 22; – Draginich – i. d. 182 i SCD XI, 57, 566; – villa Draginich – SCD XI, 57, 439; – in confinibus Draginich – SCD VI, 237; – progenies Draginich – SCD VIII, 497; – de genere Draginigh SCD IX, 22; – de generatione Draginigh – SCD V, 296 i IX, 22; – nobiles de Draginigh – SCD XII, 567. Po svemu postojala je seoska zajednica rodovskog plemstva Draginića. Može se odrediti mjesto njihove prabaštine ili djedine. Bili su Draginići u blizini sela Grabovičana i Praskvića po ispravama iz god. 1350. – SCD XI, 628; – 28. IV. 1359. – SCD XII, 567; – 10. VI. 1370. – SCD XIV, 268. – Po ispravi od 30. II. 1324. – SCD IX, 219 – nalazili su se Praskvići uz Domakovce (Domacofei), jedno i drugo mjesto kmetska naselja gračana (terre castrenses). Po ispravi od 26. XII. 1298. – SCD VII, 322 – Bela IV. dao je, ali neodređeno kada, Ladislavu Gusiću pok. Jakova iz Krbave uz drugo i »unam Possessionem in Choruatia Domacofei in Luca«. Poslije je Gvidu, Desini i Pribislavu, sinovima pok. tog Ladislava, oteo Domakovce njihov rođak krbavski knez Kurijak, a sada im vraća iste god. 1298. ban Pavao Subić. Po ispravi od 27. VII. 1358. – SCD XII, 497 – knez Budislav, sin Ugrina, darovao je sa svojim rođacima potomcima kneza Ladislava, Stjepanu ocu Franje Draginića iz Zadra dio »ville Byglane vocate in Luca existente«, a što je bilo »de hereditate quondam Johannis filii Georgii Gursich (!)«. Te Biljane je oduzeo Stjepanu Draginiću njegov rođak knez Grgur Kurjaković. Mjesto Biljani su današnji Gornji i Donji Biljani istočno od Zemunika. Bili su posjed krbavskih Gusića, ali ne rodovskoga nego vladarskoga podrijetla. U blizini Biljana bili su Praskvići i Domakovci, kmetska naselja obližnjega Novigrada. Ovoga toliko važnoga grada u našoj povijesti prošlost je još neobrađena. Po Bianchiju bio bi sagrađen g. 1220., a oko 1282. iz temelja ponovo podignut od Jurja Gusića. – Zora chystiana n. d. 292. – Još u XV. st. novigradsko vlastelinstvo (feud) imalo je u Domakovcima tri vazalska selišta. – S. Antoljak, Zadarski katustik XV. st., n. d. 194. – U ispravi od 30. XII. 1324. označeni su Praskvići i Domakovci kao »terre castrenses«, odatle izlazi, da su pripadali novigradskom vlastelinstvu Gusića tada kao i poslije u XV. st., ali sada ne više Gusića nego mletačke države. Usto Gusićevi castrenses, kako je to redovito i bivalo do u XV. st., staleški su se podigli i postali novigradski vazali, iobagiones castri, plemeniti i sl. Po ispravi iz god. 1425. – S. Ljubić, Dva popisa listina, Starine 19, Zagreb 1887, X, 141 – posjed zadarskih Nozdrenja ili Draginića bile su

županu Draganu roda Draginića (de Draginigh), a Franjini ga stariji založili (subpignoraerunt) Jurislavu, Našmanovu djedu iz Karina.⁴ Kao razlog tražbine prikazao je Franjo ispravu kralja Ludovika,⁵ kojom on podjeljuje njemu i njegovim potomcima »omnes hereditates terrarum et vinearum nobilium de Draginigi omnium sine filiis legitimis quandocumque defunctorum«. Naravno da je ta Ludovikova povlastica bila potpuno u suprotnosti sa hrvatskim imovnim pravom. Takvom Ludovikovu postupku ne treba se čuditi. Već je njegov otac Karlo I., a pogotovu i on sam za čitavog svog života stalno, uporno i bezobzirno, kako će to u ovoj radnji još pokazati, nastupao protiv postojećega hrvatskoga društvenog uređenja. Ludovik je nastojao silom u čitavom svom, inače i te kako raznovrsno uređenomu kraljevstvu uvesti jedinstven oblik društvenog uređenja, osobito sami njegov osnov, imovno pravo. Na obranu Našmana ustao je knez Nikola, sin pok. kneza Petra »de Breberio« sa sinovima Ivanom, Pavlom i Dobruļjom i sa rodacima Stjepanom i Tomašem pok. kneza Ilije. Ta bribirska vlastela-feudalci tvrdili su, da zbog tog dijela

»ville Stupich e Bigliane«. Po navedenoj ispravi od 30. XII. 1324. Domakovci i Praskvići bili su poviše »via magna vocata cesta tendens per Lucam« sa pašnjacima »in Berda«. Ta prastara cesta, danas sporedna, označena je na svim specijalkama i išla je od današnje ceste Zadar-Posedarje preko Islama Latinskoga i Grčkoga na Kašić, Smilčić, Gornje Biljane, Korlat, Atlagića Kulu i Benkovac; Berda su danas Biljansko i Debelo brdo. K tomu po istoj toj ispravi od 30. XII. 1324. Praskvići i Domakovci bili su na granici zadarskoga kotara »circa confines ipsius districtus« sc. Jadre. Ta je pak granica određena ispravom Bele IV. 1242., kad je dao Zadru »terram facientem a Nadiir« – pogrešno čitano mjesto Nadin – usque Regunac – danas Režane južno od Islama Grčkoga. Između Nadina i Režana danas su Gornji Biljani, Smilčić i Kašić. Po svemu na toj crti bili su Praskvići i Domakovci. Ostatak toponima Domakovaca možda je današnji izvor Domavac, nedaleko od stare via magna, a sjeverozapadno od današnjega Korlata. Tu su bili Praskvići i Domakovci. U blizini njihovej bili su Draginići. Isprava od 9. III. 1324. – SCD IX, 182 – kaže, da je jedna od dvije zemlje u Draginićima bila »sub ecclesia sancti Georgii«. Ta crkva postoji i danas u Gornjim Biljanima. Značajno je, premda je danas pravoslavna, da se ipak ne zove sv. Đorđa nego sv. Jure, pa i sa strane pravoslavaca. Nalazi se poviše stare ceste. Tu su bili Draginići, njima prema jugoistoku Domakovci, a zatim Praskvići.

⁴ Po ispravi od 10. IV. 1318. – SCD VIII, 497. – Franjo je sin pok. Stjepana i unuk Nozdrenje »generationis iusdem«, t. j. Draginića, kako to isto izlazi iz isprave od 4. XII. 1354. – SCD XII, 259–260. – Kad taj Franjo traži od Našmana Petrova iz Karina dio neke zemlje, kaže: »quandam partem terre positam in Dragine, que fuit olim inpani Dragani de Draginio et quam primeri nostri subpignoraerunt Jurislavo de Karino, ano Nasmani predictis«. Sabor je Lučke županije 10. VII. 1370. – SCD XIV, 268. – potvrdio Filipu sinu Franjinu i njegovim nećakima, sinovima njegova pokojnoga strica Stjepana, pravo koje je kralj Ludovik bio dao Franji god. 1350. – SCD XI, 628–629. – Po tom pravu dobra svih Draginića, koji bi umrli bez muških potomaka, morala su pripasti Franjinim potomcima. Zadarski su Nozdronje iz Draginića i iz tog roda ili seoske zajednice. Vjerojatno se Nozdronja prvi preselio u Zadar polovinom XIII. st. On je imao dva sina, Ivana (Cuvo, Čovelle) – 7. VII. 1275. – SCD VI, 112; 12. III. 1278. – SCD VI, 237–238; 29. IX. 1287. – SCD VI, 593; 13. X. 1293. – SCD VII, 157; 10. XI. 1295. – SCD VII, 212; 16. V. 1297. – SCD VII, 280; 16. IX. 1297. – SCD VII, 288; 25. VII. 1312. – SCD VIII, 314. Drugi Nozdronjin sin bio je Stjepan otac Franjin, koji se kao pokojni spominje 15. VIII. 1278. – SCD VI, 591; 10. IV. 1318. – SCD VIII, 497. Nozdronjini potomci kao zadarski plemići i patriciji igrali su dugo u Zadru važnu ulogu.

⁵ Iz god. 1350. – SCD XI, 628–629.

zemlje »po običajima Hrvatske« (secundum consuetudinem Croacie) nitko ne može Našmana i njegovu braću uznemirivati, pogotovu jer oni to posjeduju oko 100 godina. Po tomu posljednjemu i u hrvatskomu tadašnjem imovnom pravu postojala je *zastara*. Rasprava, u kojoj su sudjelovala spomenuta bribirska vlastela i drugi Hrvati s jedne, a Franjo i podban sa druge strane, duže je trajala. Da se nekako ta rasprava ipak dovrši, knez Nikola sa drugim Bribircima, članovima njegove porodične zajednice (cum fillis meis una cum prefatis consubrinis meis), dobrovoljno dariva »donacione que dicitur inter viuos« Franji Draginiću i njegovim potomcima traženu od Našmana i braće zemlju. Usto ti isti Bribirci poklanjaju kao oštetu Našmanu i braći svoju zemlju u Dobručavasi.⁶ Sve je to bilo moguće, jer je tu nastupala čitava porodična zajednica Nikole Bribirca i uz odobrenje sabora, pred kojim se to zbivalo, t. j. zamjena i darovanje, a što je bilo dne 15. VII. 1351. A da je sam postupak tog otuđenja dulje trajao, pokazuje, što je knez Nikola sve to posvjedočio posebnom ispravom, izdanom u Bribiru istom 4. XII. 1354.⁷ Tu su u pitanju Našman i njegova braća (eius fratribus) iz Karina, dakle porodična zajednica karinske vlastele.

Tog Našmana, sina Petrova, spominje više isprava sa nazivom karinskog feudalca (*comes* i *de Carino*) kao i sa nazivom lapčanskog dedića (*de Lapuch*). Ali društveni položaj i odnose između Karinjana i Lapčana najbolje osvjetljuje već prije spomenuta parnica iz god. 1360. pred kraljicom majkom Elizabetom o pripadnosti samoga Karina.⁸ Nju je Ludovik I. poslao u primorje »pro reformatione status regnorum Dalmacie et Croacie«, premda on po tadašnjem pravnomu stanju u Dalmaciji i Hrvatskoj, koje su u svemu bile autonomne, nije za to imao nikakvoga prava. Kraljica je bila na primorju svakako od druge polovice studenoga do početka prosinca 1360.⁹ Ona je tada, premda je to bilo mimo svih prava i slobodina Hrvatske i Dalmacije, sudila u Zadru sa kolegijem od 36 članova (iurati assessores), od kojih su 24 bili rotni pristavi (iurati pro exquirendis iuribus regalibus), a 12 rotni suci (iurati pro iudicatu et communi iustitia observanda); njih je sve kralj Ludovik u sudbene svrhe poslao u Hrvatsku (in regno Croacie per nos deputates). U Zadar pred to sudbeno vijeće došli su Našman sin Petra, Jurislav sin Slovinje, Radoslav

⁶ SCD XII, 260.

⁷ I. d. 259–260.

⁸ I. d. 69–71.

⁹ Po ispravi od 28. XII. 1360. – SCD XIII, 86, – sudila je u Zadru Elizabeta, kraljica majka, »die festi sancti Grisogonie«, t. j. na svetkovinu sv. Krševana 24. XI. glavnoga zaštitnika grada, kad je bilo prisutno mnogo svijeta. S time je također u skladu i podatak isprave od 21. XII. 1360. – SCD XIII, 79, – da je Elizabeta držala sudbeno ročište u Zadru »tercio die sancti Grixogoni martiris«. Ono »tercio die« ne znači kako bi inače izgledalo, *treći dan*, t. j. prekosutra poslije svetkovine sv. Krševana, dakle 26. XI. To je jednako »feria tercius«, t. j. u utorak na sv. Krševana, u koji je dan te godine i bio blagdan sv. Krševana. Kao potvrda da *tercio die* = *feria tercius* = utorak, neka posluži podatak Tome arcidakona splitskoga – *Historia salonitana*, iz. Rački. Zagreb 1894, 106. – koji piše, da su Splitsani doznali za provalu Domaldovih ljudi u splitsko polje »die tertio in festo omnium sanctorum«. To je bilo god. 1222., a te godine Svi Sveti bili su u utorak.

sin Marina, Ivan sin Matije, Radoslav sin Ivana i Mladen sin Grgura, »nobiles de Lapuch, in suis et universorum nobilium generatione de eadem personis«, da se obrane od optužbe, kojom su njih lažno obijedili pred kraljicom, da oni karinsko vlastelinstvo (terra Karin), na kojemu oni sjede (in qua iidem nobiles residerent), nezakonito drže; Karin da je bio kralj Zvonimir darovao Vonihi, ali jer se Vonihiino potomstvo utrnuo po devolucionom pravu, Karin je morao prijeći u ruke kralja. Protiv toga Našman sa karinskom vlasteoskom širom zajednicom po ispravi nastupa na tom sudu kao »nobiles de Lapuch«, premda su svi oni bili karinska vlastela, tvrdeći da su oni Vonihini »veri heredes et successores«; upravo zato da dotada nitko, bilo kralj ili netko drugi, ni u miru ni u ratu nije im nikada osporavao pravo na Karin, oni su ga nesmetano i neprekidno držali »tamquam ipsorum hereditarium a tempore ipsius Čuanimeri«, kako je sve to dobro poznato 36-ci članova tog suda i »universis nobilibus regni Croatiae«. Našman sa drugovima zato od tog suda traži, da im ispitavši tu stvar izda kraljevsku potvrdu, da njima pripada karinsko vlastelinstvo.

Taj je sud jednodušno (pari voluntate et voce consona, nemine eorum discrepante) potvrdio kao istinite sve navode Našmana i drugova, »nobiles de Lapuch«, jer da su oni Vonihini »veri heredes« i da im Karin pripada »titulo iuris hereditarii ad ipsos tamquam ipsius Vnyeche posteritates«. U smislu te presude, a usto i zbog zasluga Našmana i drugova, kralj Ludovik im 28. XI. 1360. »terram Karinn uocatam, ac villae et possessiones in eadem scitas (!) et constitutas ... cum omnibus earum utilitatibus et pertinenciis vniuersis ... pretactis (navedenim) nobilibus de Lapuch eorumque heredibus et posteritatibus vniuersis *sub mere et sincere nobilitatis titulo* perpetuamus et confirmamus.«

Uže povijesne činjenice sadržane u toj presudi već sam prije naveo, a sad ću se obazreti na činjenice povijesno- društvene. Tu je Karinu dana oznaka *terra*, koji naziv često u našim izvorima označuje širu gospodarsko-upravnu jedinicu, vlastelinstvo, pa i čitavu županiju.¹⁰ Zato se i tu radi o Karinu kao većoj gospodarskoj jedinici, a ne o samoj utvrdi (castrum). Po istoj toj presudi Karin je bio podijeljen na »villas et possessiones«. Pojedino vila = selo sastojalo se od više kmetskih selišta, a svako selište redovito od jedne kmetske kućne zajednice. Possessiones pak bila bi imanja, koja su obrađivali sami članovi zajednica karinske vlastele. To je slika osnovnoga gospodarskog uređenja tadašnjih hrvatskih vlastelinstava ili feuda. U toj presudi Našman »comes«, inače u drugim ispravama sa oznakom i »de Lapuch«, predvodi ostale Karinjane, po čemu je on tada bio starijšina karinske vlasteoske zajednice.

U presudi ne stoji, da je Karin »terra hereditaria« Našmana i drugova nego »tamquam hereditaria«, usto oni ga ne posjeduju »jure hereditario« nego »titulo iuris hereditarii«. To naoko sitno razlikovanje ima veliko značenje. Posjedi označeni sa »terre hereditarie« ili »iuris hereditarii« posjedi su rodovskoga podrijetla, koji potječu iz vremena društvenih

¹⁰ M. Barada, *Hrvat. vlast. feud.*, n. d. 22.

seoskih zajednica pri doseljenu Hrvata na jug. A budući da Karin sa svojim posjedima, kako sam pokazao, nije rodovskoga podrijetla nego vladarskoga, onda je on »terra tamquam hereditaria« i »titulo iuris hereditarii«. Eto još u XIV. st. oštro se luče posjedi podrijetla prastarih rodovskih zajednica od posjeda, koji su nekada pripadali vladaru! Zar to nije potvrda, da su članovi tih zajednica i vladari bili glavni imaoči proizvodnih sredstava u doba narodne dinastije? Naravno ta se razlika u posjedima odnosi samo na podrijetlo, ali ne na imovno pravo. Za obje vrste tih posjeda u Hrvatskoj vrijedilo je jedno te isto imovno pravo. Zbog toga za hrvatska vlasteoska dobra ili feude nije vrijedilo imovno i nasljedno pravo zapadnog lenskog feudalizma, kao ni mađarskog donacionalizma, nego pravo hrvatskih rodovnih seoskih zajednica, kako sam to dosada više puta istaknuo, i u mnogomu pokazao.¹¹

Po toj presudi, iako je bilo prošlo, u slučaju Vonihe oko 300, ili najmanje oko dvjesto godina u slučaju Jakova, otkada su Karinjani bili ostavili svoju seosku zajednicu u Lapcu i živjeli u Karinu, ipak oni nisu prekinuli vezu ni po imenu ni po staležu sa tom svojom dječinom. Našman i drugovi ne nastupaju u toj parnici kao karinska vlastela, »nobiles« ili »comites de Karino«, nego kao »nobiles de Lapuch«. Prešućivanje prvoga razumljivo je, jer se baš o tome vodila parnica, ali je važno njihovo isticanje, da su oni plemići po Lapcu. Svijest rodovske pripadnosti lapačkoj zajednici kod Karinjana bila je još potpuno svježa i uvijek živa. Po tomu je za njih rodovska pripadnost u staleškom pogledu bila na prvom mjestu. Naprotiv za kralja Ludovika, po njegovu zapadnjačkomu lensko-feudalnomu shvaćanju, plemstvo je po rodovskoj pripadnosti bilo nešto sporedno i niže od plemstva feudalnoga. To jasno dolazi do izražaja i u presudi. Kad Ludovik Karinjanima (*pretactis nobilibus de Lapuch*) za vječna vremena ne daje, nego potvrđuje (*perpetuamus et confirmamus*) Karin, on to čini »sub mere et sincere nobilitatis titulo«, t. j. »kao pravo i čisto plemstvo«. A jer se tu radilo o feudu, a tim i o feudalnomu plemstvu, za Ludovika je to plemstvo bilo ono pravo, zakonito, istinito i glavno, dok mu je rodovsko bilo, ako ne baš contra, tada svakako praeter legem, pa nešto niže i drugorazredno na tadašnjoj općoj plemićko-staleškoj ljestvici.

Konačno Našman i drugovi brane svoja prava na Karin »in suis et universerum nobilium generatione de eadem personis«, t. j. u ime svoje i svih članova karinske grane, a ne svih Lapčana. Da se tu radi samo o grani ili koljenu (*generatione*), a ne o rodu ili plemenu svih Lapčana, pokazuju riječi presude, da Ludovik potvrđuje Karin »*pretactis nobilibus de Lapuch*«, t. j. onim spomenutim na početku presude, a to su bili samo Karinjani.

Po svemu od svršetka XI. stoljeća Karin, koji je prije bio vladareva utvrda i dobro, prešao je darovanjem najprije na Vonihi iz Lapca i člana rodovske seoske zajednice Lapčana, a na svršetku XII. stoljeća po ustavnoj usvojenosti hrvatskog imovnog prava na Jakova, također člana iste

¹¹ I. d. 36-40.

zajednice. Time je Karin postao i bio vlastelinsko dobro ili feud, kojim su gospodarili potomci *Jakovljevi*, Karinjani, vlastela i jedno od »plemstva 12 hrvatskih plemena«. Uza sve to su uvijek oni ostali i Lapčani; otuda njima dvostruko prezime Karinjana i Lapčana. Njihova je staleška pripadnost hrvatskomu rodovskomu plemstvu vremenski svakako starija nego pripadnost vlasteoskomu, a pogotovu »plemstvu 12 hrvatskih plemena«. Zato koliku ima vrijednost tvrdnja: »Hrvati pa so samo pripadniki dvanajstih plemen«. Samo ti su »prvi, pravi in prirodni plemiči«, samo oni »imajo plemenščine od korena, drugi so kraljevski plemiči, ki sedijo samo na podarjeni zemlji«. Kakav je poznavalac hrvatske prošlosti, a da i ne govorim izvora, pisac ovih tvrdnja, neka čitatelj sam presudi.¹²

Jakovljevi potomci, ta vlasteoska grana Lapčana, živjela je u Karinu sve do godine 1527., kad je on pao u turske ruke.¹³

2.

Premda je po svemu tomu društveni položaj i razvoj prvotne rodovske ili plemenske seoske zajednice lapačke jasan, kao i odnos iste prema svojoj grani vlasteoskoj u Karinu, ipak da sve to još bolje potvrdim, navest ću i njihovu gotovo 200-godišnju zajedničku borbu za posjede u prije spomenutom i određenomu mjestu Kokićanima. O toj borbi sačuvano je više isprava, koje sadržavaju važne podatke za opće hrvatsko društveno uređenje od XII. stoljeća dalje.

Kada je dne 24. XI. 1360.¹⁴ kraljica majka Elizabeta držala u Zadru sudbeno ročište, opat zadarskog samostana sv. Krševana Ivan podiže tužbu protiv Našmana sina Petrova »de Karin de generatione Lapuch nobilem«, što drži posjed u Kokićanima, koji da nije njegov, nego samostanski. Našman pod raznim izgovorima nije se odazvao prvim pozivima i došao na sud. Ali na uporno traženje opata Ivana Našman je bio prisiljen doći pred Elizabetu i njeno sudbeno vijeće. Tu Našman nijeće, da

¹² *Razprave SAZIU* I, Ljubljana 1950, 114.

¹³ Još se oni spominju: dne 28. VII. 1367. ninski kaptol vidimira ispravu kralja Ludovika od 28. XI. 1360. i 19. XII. 1364. na zamolbu Jakova Jurislavljeva »de Quirino de genere Lapčanina«, koju Jakov čini u ime svoje i svih »suorum fratrum propinquorum et proximorum de dicta generatione Lapčanina« kao i »de dicta generatione Lapuch«. U Podgradu je 13. VI. 1379. – Šišić, *Priručnik*, n. d. 493–494 – rotni sudac »Vladiha filius Georgii de genere Kirinensium«, a svjedoci su »Georgio Jurislauo de Kirino, Borino fratre eius«. Dne 2. III. 1433. – V. Klaić, *Plemena*, n. d. 64 – spominje se »vir nobilis Rados quondam Budislau de Carino de genere Lapsanorum«. U Podgradu je 22. III. 1433. – S. Ljubić, *Listine IX*, 55 – sudac »Paulus Cortat de genere Carinorum«, a pristav »Johannes quondam Marini de Carino de genere Carinorum«. God. 1440. – i. d. 134 – rotni je sudac »Maressa Carinanin«. Po ispravi od 22. V. 1484. – C. Jireček, *Glagolitišches Urkundenbuch u Archiv f. slav. Phil.* 1899, XXI, 622 – član je stola lučkoga »Ivan Pavlović s' Karina, plemena Karinane«. A 3. V. 1492. – Šurmin, n. d. 361 – istoga stola lučkoga sudac je »Juraj Dujmović od' plemena Karinani«, a 15. XI. 1498. – i. d. 411 – »Georgius dwymowych generacionis Karinanorum«, »iudex iuratus« »sedis judicarie Lwke«.

¹⁴ *SCD XIII*, 79–93.

bi Kokičani bili samostanski »omni iuris titulo«, nego da su oni njegovi, i to, jer »sua esset hereditaria et eam a trecentis annis citra¹⁵ possedisset et in eius dominio¹⁶ pacifice et quiete perstittisset«, kako je to dobro poznato prisutnim članovima toga suda (iuratis nobilibus regni Croatiae). Na to je opat Ivan, da potvrdi svoje traženje, predao sudu ove isprave:

- a) presudu hrvatsko-dalmatinskog namjesnika i vojskovođe (studiosus exercitator) Mavra od veljače 1182.¹⁷ u korist već više puta navedenoga Stanča Lapčanina »de quadam uilla, que est in loco qui dicitur Coquyeckiani«, a to je bio posjed ili selo u Kokičanima;
- b) zapisnik parnice zadarskog suda od 15. III. 1239., vođene između samostana sv. Krševana i Jurislava pok. Stjepana (Steppe) za selo u Kokičanima (super villam de Coquichane);¹⁸
- c) isto zapisnik od 18. VI. 1239. parnice samostana sa karinskim županom Martinom za posjed u Kokičanima (terrass de Coquikiane);¹⁹
- d) potvrdu Bele IV. iz godine 1242., kojom on uz druge posjede potvrđuje samostanu i onaj u Kokičanima (terrass Cokiani).²⁰

U presudi vojničkog namjesnika Mavra²¹ u korist Stanča Lapčanina protiv Dragoša, sina Prodana Utoljenića, koji je silom bio oteo Stanču posjed u Kokičanima, Stanče ističe sebi u obranu, da je taj posjed njegov »nomine sui iuris hereditarii«. Po tim posljednjim riječima, osobito po »nomine«, što nije drugo nego prije navedeno »titulo«, Stančev posjed u Kokičanima nije potjecao od njegova Lapčanskog roda, od njegove seoske zajednice. To je po sebi razumljivo, jer su prvotni posjedi Lapčana kao seoske zajednice mogli biti samo u Lapcu. Da je taj posjed u Kokičanima pripadao Stanču po podrijetlu i pravu njegove seoske zajednice, ne bi stajalo »nomine sui iuris hereditarii«, nego samo »sui iuris hereditarii«.²² Uza sve to taj Stančev posjed po podrijetlu bio je rodovski,

¹⁵ »300 godina amo«, t. j. od oko 1060. do 1360., što bi se poklapalo sa vremenom istaknutim sa strane Stanča pred namjesnikom Mavrom god. 1182., da je Kokičane posjedovao njegov djed Pribac.

¹⁶ *Dominium* rijetko se javlja u srednjovjekovnim našim izvorima. Po rimskom pravu označuje neograničeno pravo iskorišćivanja i raspolaganja nečim, a takvog vlasništva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj malo je bilo zbog kolektivnog prava, koje je u sve tri osnovne hrvatske zajednice bilo uvijek u kreposti. Zato *dominium* u srednjovjekovnom zapadnom pravu značio je samu stvar, koju je netko slobodno držao, i u tom je smislu nekako i ovdje upotrebljen. U našim izvorima mjesto *dominium* u tom smislu obično stoji *possessio hereditaria*, *hereditas*, *nobilitas* i sl., a usto hrvatski nazivi *djedina*, *plemenština*, *baština* i sl.

¹⁷ SCD II, 189–191. Isprava nije datirana *more veneto*, kako Smičiklas tvrdi, nego *calculusom florentinusom*.

¹⁸ SCD IV, 74–76.

¹⁹ I. d. 81–83.

²⁰ I. d. 163–164.

²¹ SCD II, 180: »dei et regia gratia comes et tocius maritime provincie studiosus exercitator«, koji naslov stoji mjesto običajnijega *bana*.

²² Upozoravam na ovu pravnu i diplomatsku formulu naših isprava. Mjesto »nomine iuris hereditarii« dolazi i »tanquam iure hereditario«. U konačnoj presudi od 21. XII. 1360., kojom su samostanu sv. Krševana konačno dosuđeni Kokičani, stoji, da ih je bio dobio Stanče od otimača Dragoša Prodana Utoljenića, jer su bili njegovi »nomine sui iuris hereditarii«.

ali ne seoske zajednice lapčanske, od koje je bio Stanče, nego neke druge, po svoj prilici one, od koje je bio Dragoš, sin Prodana Utoljenića. Još se Stanče pozivlje na činjenicu, da je taj posjed bio u rukama njegova oca Petra pa i djeda Pripca. Tu je slučaj otuđenja rodovskoga posjeda, do kojega je Pribac mogao po hrvatskom imovnom pravu doći usvojenjem, kupnjom ili zalogom, a nikako nasljedstvom. Vjerojatno je tu bio zalog ili kupnja, jer se Stanče pozivlje jedino na posjedovno pravo oca i djeda, t. j. na zastaru. Po Mavrovoj presudi vidi se, da je u Hrvatskoj XII. stoljeća u imovnom pravu postojala mogućnost otuđenja, naravno uz uvjete, koje sam prije naveo, pa i nekomu izvan svoje seoske zajednice, kao u ovom slučaju Stančevu djedu Pripcu. K tomu da su se tada još vrlo dobro znale i razlikovale zemlje, koje su od samog početka, iz vremena stvaranja prvotnih hrvatskih seoskih zajednica po doseljenu, pripadale pojedinoj od njih, od zemalja, koje su poslije iz jedne zajednice prešle u drugu. Tako je pojedina kuća ili porodična zajednica mogla posjedovati, uz zemlje po podrijetlu od svoje prastare seoske zajednice, također i zemlje neke druge slične zajednice. Čudno je, da takvo razlikovanje posjeda po podrijetlu nije kroz vjekove prešlo u zaborav, premda je za jedne i druge hrvatsko imovno pravo bilo i ostalo u osnovi jedno te isto u svemu uvijek u kreposti.

3.

Već sam naveo, kako je po ispravi od 2. III. 1201.²³ Prediha, kojega je Stanče bio usvojio, po smrti Stanča skupa sa sinom Dragutinom u Zadru usvojenjem prenio na Jurislava nekadanje Stančevo imanje u Kokičanima. Po tomu Stanče je već prije toga bio umro, jer se Prediha sa svojom kućnom zajednicom mogao preseliti u Zadar tek poslije Stančeve smrti, a prije 2. III. 1201., kad je izvršio usvojenje Jurislava. Po parnici od 18. VI. 1239, taj Jurislav bio je brat Grgura, a sin pok. Stjepana (Steppe), također Lapčanin (qui pertinent ad Lapcanes).²⁴ Time je Stančeva imovina dvokratnim usvojenjem ostala u rodu Lapčana. Taj slučaj, koji je izuzetno do nas došao, jasno govori, koju i koliku je ulogu igrala ustanova usvojenja u starom hrvatskom imovnom pravu.

Sa Predihinim slučajem pogled se na ustanovu hrvatskog prava usvojenja proširuje. Prije sam naveo, da je usvojenje mogao učiniti posljednji muški član jedne kućne zajednice, a ovdje to čine dva člana, Prediha i njegov sin Dragutin. Ali oni to ne čine kao Stanče, da mu se domaće ognjište ne utrne njegovom smrću, nego da se to ne dogodi njihovim potpunim napuštanjem tog doma, preseljenjem u Zadar. A da je u oba slučaja bila ista svrha, t. j. da se dom ne utrne, izlazi iz riječi Predihe Jurislavu: »te enim in dominum adoptavi tequem meum et mei filii prouisorem et mee domus custodem esse in sempiternum constitui«;

²³ SCD II, 2.

²⁴ SCD IV, 82.

čini ga svega svoga potpunim gospodarom (*dominum*), svojim zamjenikom i čuvarom kuće (*custodem domus*), t. j. kućnog ognjišta. *Dominus* ovdje stoji mjesto *haeres*, što je važno za hrvatsko imovno pravo. Izlazi iz svega, da se usvojenje moglo upotrebiti sa strane muških članova kućne zajednice, kad god se javljalo pitanje življenja u njenu središtu, na domu i ognjištu. Slučaj *Predihe* važan je gospodarski i politički. *Prediha* se preselio u Zadar. Redovito uzecvši, da je mogao sa imovinom slobodno raspolagati, on bi je bio prodao. On to ne čini, nego je otuđuje usvojenjem, i to zato što je jedan i drugi oblik otuđivanja ovisio o pristanku nadležnog suda i prodaja se u takvim slučajevima nije lako dopuštala, kao ni potpuno napuštanje doma. Tim postupkom uvelike se priječilo seljenje našim ljudima u dalmatinske gradove, koji su im inače pružali pogodne uvjete naprednijeg života.

4.

Slučaj *Stanča* i njegovih *Kokičana* pruža još drugih važnih činjenica. *Stanče* je po ispravi od 15. I. 1238.²⁵ imao i sina *Jurja*, koji se prije usvojenja *Predihe* sa strane *Stanča* (mjeseca svibnja 1183.) bio odijelio od oca i nastanio u Zadru. *Juraj* je u Zadru po ispravi od 15. I. 1238. na smrti ostavio samostanu sv. *Krševana* zemlje, koje su mu diobom od oca pripale u *Kokičanima*. To je on ostavio samostanu »pro remedio anime sue et pro anima patris sui *Stancii*«. Samostan je uveden u posjed tih zemalja od *Tolimira*, sina *Radoša Šubića*, u vrijeme opata *Vincencija*. Time je samo dio imanja prvotne *Stančev* kućne zajednice ostao *Stanču*, koji je dio poslije usvojenja pripao *Predihi* i konačno *Jurislavu*. Naprotiv, samo je druga polovica, ona koju je *Juraj* pri diobi s ocem bio dobio, *Jurjevom* oporukom (in obitu suo) došla u ruke samostana sv. *Krševana* u Zadru. Kad se to posljednje dogodilo? Dne 10. IV. 1238.²⁶ biskup rapski *Jordan*, koji je prije god. 1212. bio opat sv. *Krševana*, svjedoči, da je samostan posjedovao *Jurjev* dio u *Kokičanima* još u vrijeme njegova prethodnika opata *Vincencija*, pa sve do razorenja Zadra od križara 1202. (*usque ad destructionem jadrensis ciuitatis*). Zato *Jurjeva* smrt svakako pada negdje na svršetak XII. stoljeća.

Na *Jurjev* slučaj moram se posebno osvrnuti. Kazao sam prije, da imovno hrvatsko pravo redovito ne poznaje ostavštinu mortis causa ili oporuku. *Juraj* je pak, kako isprava kaže, »in obitu suo« ostavio svoj dio u *Kokičanima* sv. *Krševanu*, a to je i sa hrvatske strane bilo priznato službenim uvodom u posjed od pristava, kako to isprava od 15. I. 1238. svjedoči. Dok je *Jurjeva* oporuka u Zadru na tlu rimskoga prava potpuno razumljiva, pitanje je, kako se njeno priznanje sa strane hrvatskih vlasti

²⁵ I. d. 46. Tu je *Stančev* sin *Georgius*, a u onoj od 10. IV. 1238. — i. d. 56 — *Jurgius filius quondam Stancii Lapčani*, dok u trećoj od 15. III. 1239. — i. d. 75 — *Jorgius*.

²⁶ I. d. 55-56.

može dovesti u sklad sa kolektivizmom tadašnjih hrvatskih društvenih zajednica, koji je po sebi isključivao oporuku i oporučno nasljedstvo?

U vrijeme, koje je u pitanju, prastaro rodovsko uređenje po sebi je bilo već u raspadanju, a tim i načela njegova kolektivizma. U toku ove rasprave naišao sam dosada na dva pravna običaja, koja bi na prvi pogled izgledala, da su u suprotnosti sa kolektivizmom u tadašnjim hrvatskim imovnim zajednicama, koji sam iznio, a mislim i utvrdio. Ali ako se i ta dva slučaja bolje povijesno-društveno razmotre, vidjet će se, da nisu ni oni baš neposredno u suprotnosti sa iznijetim kolektivizmom (*contra legem*), nego su donekle s njim u skladu. Prvi je već obrađeni slučaj usvojenja, *arrogatio*, *affratomia* i sl. kod drugih naroda, gdje je prastari kolektivizam samo donekle uzmakao pred jakim kultom preda. Drugi je slučaj po postanku mlađi, ali uzročno potpuno povezan sa kultom preda kao i onaj prvi.

Zbog kolektivne svojine, osobne i imovinske povezanosti članova pojedinih rodovskih zajednica, pojavio se već rano kod raznih plemena kult njihovih preminulih članova. Po tom kultu, kod mnogih povezanom za domaće ognjište, preminuli članovi smrću nisu prestajali biti članovi svoje zajednice, ostajali su oni to i dalje u njoj. Svaka povreda preda smatrala se najvećom nesrećom, izazovom srdžbe i osvete sa strane preminulih.

Plemena novonaseljena na rimsko tlo živjela su u prvo vrijeme u imovinskomu kolektivizmu, ne znajući redovito za otuđenje, a tim ni za testatno ili instatno nasljedstvo. Pokrštenjem tih plemena baštineni kult preda nije kod njih prestao, jer je i kršćanstvo ne samo gajilo kult mrtvih, nego ga je upravo idealiziralo. Po tomu kultu ono je uvelo ustanovu trajnih crkvenih zavještaja, *legata*.

Zavještaji su nastajali tako, da bi netko za života, a pogotovu na smrti, ostavljao jednoj ili drugoj crkvenoj ustanovi u prvom redu nekretnine. Zavještajem pojedina crkvena ustanova primila bi na sebe obavezu raznih moljenja za upokoj duša onih, kojima je zavještaj bio namijenjen. Ustanovu zavještaja pokršteni narodi lako su mogli prihvatiti, jer je odgovarala i bila u skladu sa dotadanjim njihovim kultom preda. Pogotovu to su lako primili, jer ti zavještaji kao trajni redovito nisu bili zavještaji samo za dušu zavještajnika, nego na korist živih, a za duše svih njegovih prethodnika i potomaka. Na taj način zavještajna nekretnina nije bila potpuno otuđena, njome se i dalje čitava zajednica koristila, jer je ona bila i trajno ostala d'onik duhovnih dobara, koje je po tom zavještaju dobivala. Tim zavještajima pravo kolektivizma jedne zajednice nije bilo neposredno povrijeđeno, pa su lako ustanovu zavještaja sva novopokrštena plemena prihvatila, pa i Hrvati. Ali budući da ta plemena pri doseljenu još nisu poznavala oporuku, zavještavalo se redovito za života.

Zavještaji, učinjeni od Hrvata u vrijeme narodnih vladara, redovito su potpuno u skladu sa prije iznesenim. Kad Petar Krešimir god. 1060. dariva samostan sv. Ivana u Biogradu, on to čini za života i »*pro animabus meorum parentum tam preteritorum quam futurorum, mea quo-*

que«. ²⁷ Upozoravam, da kao što u ovom prvom slučaju i u drugim slučajevima, koje ću navesti, ono »parentum« ne znači »roditelja« nego »rođaka«, t. j. sve članove zajednice, koju on predstavlja i u koje ime on zavještava.

Isti Petar Krešimir 1067/8. potvrđujući Diklo sv. Krševanu u Zadru, koje je bio darovao njegov pradjed Mihajlo-Krešimir Stariji (949-969), to čini »ut statuta parentum meorum antiquorum non cassarentur, maxime ea, quae ad salutem eorum pertinent animarum«. ²⁸ Dariva on također god. 1065., biogradski samostan sv. Tome »pro redemptione anime mee meorumque successorum«. ²⁹ Zadarskomu samostanu sv. Marije 1066. daje isti Petar Krešimir zemlju u Tokinji, današnjim Bibinjama »ob remedium anime mee et predecessorum meorum«. ³⁰ God. 1069. poklanja sv. Krševanu otok Maon »qualiter omnipotens Deus hereditarii regni michi concessa gubernacula conservaret et animabus meorum predecessorum requiem eternam donaret« kao i »pro remedio anime mee meorumque omnium defunctorum«. ³¹ Daje on god. 1069. samostanu sv. Stjepana Pod borovima kod Splita mlin u Solinu »pro remedio anime mee pariter ac meorum parentum«. ³² Isto tako sv. Mariji u Zadru g. 1072. zemlju u brdima »pro remedium anime mee et parentum meorum«. ³³

Uz te vladarske zavještaje navest ću i zavještaje privatnika. Sidsraški župan Petar i brat mu Slavac 1072. daruju sv. Krševanu posjed u Obrovici, istočno od Zadra, »pro remedium animarum nostrarum et parentum defunctorum«. ³⁴ Godine 1072. braća Sovina, Desimir, Petar, Gromila i Slavac, Ninjani, poklanjaju sv. Krševanu posjed u Obrovici »pro remedio animarum nostrarum et parentum nostrorum defunctorum, quorum nomina indicamus: Leliacus, Stepan, Tomidrag, Uekemir, Raddomir, nomina autem feminarum defunctorum: Petrona, Bolinega«. ³⁵ Taj je primjer osobito važan za značenje »parentum«, jer navedena imena, osim što isključuju značenje roditelja, jasno označavaju društvenu zajednicu, i to ovdje onu porodičnu.

Otprilike u isto to vrijeme druga porodična zajednica, i to Petar skupa sa sinovima Črne i »omnes mei propinqui« darivaju samostanu sv. Marije u Zadru posjed u Obrovici sa crkvom sv. Petra i Pavla »pro animabus nostrorum et pro salute nostra et nostrorum successorum«. ³⁶

²⁷ Rački, *Doc.* n. d. 54. *Parentes* ne znače samo roditelje nego već u poklasičnoj a pogotovu srednjovjekovnoj latinštini i *rođake*. Tako i u ovom slučaju *parentum* zbog onoga *futurorum* nikako ne stoji u značenju *roditelja* nego *rođaka*, članova porodične zajednice i dalje.

²⁸ I. d. 62.

²⁹ I. d. 61.

³⁰ I. d. 67.

³¹ I. d. 72 i 73.

³² I. d. 79.

³³ I. d. 90.

³⁴ I. d. 91.

³⁵ I. d. 91-93.

³⁶ I. d. 94.

Oko god. 1076. u Biogradu Lampridije ne daje nego ustupa (cessit) za života biogradskomu samostanu sv. Ivana trećinu imanja »pro sua suorumque parentum animabus«, a što će samostan dobiti istom po njegovoj smrti, i to »absque ulla contrarietate seu fratrum siue parentum aut consobrinorum (tetkići) uel cognatorum uel auorum uel proauorum uel uxoris uel nurus (nevjesta) uel socrum (svekrva) uel neuerce (maćeha) seu matertere (tetka), siue quorumlibet ex sue generc.«³⁷

Negdje 70-ih godina XI. stoljeća Plato, sin arhiepiskopita Crneca, daje samostanu biogradskomu sv. Ivana vinograd u Tkonu, a s ujakom i jednim rodakom neku zemlju; uz to i Breida vinograd, a svi »pro animabus tam sua quam et suorum parentum«.³⁸ U isto to vrijeme Verdata, sin Apraca sokolara, istomu samostanu daje zemlju na Brezju, u današnjemu Tinju, »pro sua et parentum animabus«.³⁹ Tako čini i Tehan, sin Vrdena, dajući istomu samostanu polovicu zemlje u Sidragi »pro sua et animabus parentum«.⁴⁰

Iz tih primjera vidi se, da su svi ti zavještaji učinjeni za života (inter vivos), a ne oporučno (mortis causa); u njima redovito upotrebljena riječ »parentum«, označuje rođake, t. j. društvenu zajednicu. Svi ti zavještaji nisu učinjeni za duhovnu korist pojedinca, nego čitave zajednice, kojoj je darovano zemljište pripadalo. Tako sa starim hrvatskim zavještajima imovina nije bila potpuno otuđena, kolektivno pravo zajednice uzeto u širem smislu ostalo je nepovrijeđeno.

Naravno, jer se radi o Srednjemu vijeku, da je u tomu stalno bilo nepravilnosti i zloraba, pa je poslije bilo zakonom određeno, koliko je netko mogao najviše zavještati, kako to svjedoči poznati odgovor podbanskoga sudbenoga stola kninskoga iz god. 1459., koji, govoreći kako je zabranjeno otuđivati imovinu, dodaje, da nije dopušteno »neque pro anima testare, neque legare ultra tres cognaios«.⁴¹

Tako su usvojenje i zavještaj (legat) bila dva pravna običaja, po postanku međusobno uzročno povezana, u općemu društvenomu razvoju vrlo važna. Nisu bila u biti u suglasnosti s kolektivizmom društvenih zajednica, ali ni u potpunoj suprotnosti. Po zavještaju narodi, koji prvotno nisu poznavali oporuku, upoznali su je i s vremenom, društvenim razvojem postepeno primili kao i nasljedstvo po njoj. To se dogodilo i kod nas Hrvata dugim razvojem dosta kasno, dok je u dalmatinskim gradovima ta upravna ustanova postojala kao rimska baština.

Sad je jasno, kako je Juraj sin Stančev mogao ostaviti svoju polovicu imanja u Kokičanima Sv. Krševanu i kako se to na hrvatskomu pravnomu tlu moglo priznati, i dapače od samog pristava, dakle po hrvatskomu pravu, samostan uvesti u posjed tog imanja.

³⁷ I. d. 110.

³⁸ I. d. 170.

³⁹ I. d. 173 »in nabrijshie«, 167 »na Brijschia« i 54 »in Nabrezc«, isto je mjesto poviše Tinja.

⁴⁰ I. d. 174.

⁴¹ Šišić, *Priručnik*, n. d. 494-495.

Razorenjem Zadra od križara 1202., bijegom i raseljenjem njegova stanovništva, pa i članova crkvenih ustanova, a pogotovu kad se Zadar početkom 1205. predao na milost i nemilost Veneciji i ostao u njenoj vlasti, po sebi su posjedi zadarskih samostana bili izloženi otimačini. Tako u metežu, koji je tada nastao, zaposjeo je karinski župan Jakov nekadanji Jurjev, a tada već samostanski dio u Kokičanima. Stančev pak dio bio je još u rukama Jurislava, sina Stjepanova.

Kako iz isprave od 8. V. 1238.⁴² izlazi, odmah su se digla zbog toga braća Grgur, Nikola i Vonih kao i njihovi rodaci Borislav i Radoslav i drugi, dakle diobena zajednica protiv strica župana Jakova. Tražili su oni od župana Jakova, da dade i njima dio samostanskih Kokičana. Župan im je pak Jakov odgovorio, da onaj posjed nije ni njegov ni njihov, niti da pripada njihovoj zajednici (*nec sunt-sc. terre et vinee-de nostro patrimonio*),⁴³ nego da je to posjed Sv. Krševana, kojim se zbog tadanjih prilika samostan ne može da koristi; ali čim tomu dode vrijeme, on će taj posjed vratiti samostanu. Tim je to pitanje bilo uređeno unutar Lapačke seoske zajednice. Jakov je u to vrijeme već bio karinski vlastelin, a Grgur i drugi su samo Lapčani; ali budući da je po srijedi bila nekadanja imovina Pripca, Petra, Stanča i Jurja, dakle sve samih Lapčana, jedni i drugi sežu za tom imovinom, po čemu i tu na osobit način dolazi do izražaja starohrvatsko imovno pravo i veza Karinjana i Lapčana.

Poslije smrti župana Jakova preuzeo je samostanski posjed u Kokičanima njegov sin župan karinski Martin. Kad je od ovoga tražio njegov brat župan Juraj dio od istog posjeda, Martin je odgovorio bratu jednako kao i prije njegov otac Jakov rodacima iz Lapca, da je to samostansko. Svi ovi podaci uzeti su iz svjedočanstva župana Jurja, sina Jakovljeva, a brata Martinova. Budući da župan Juraj traži dio Kokičana od svoga brata župana Martina, izlazi, da su se oni međusobno već bili podijelili i da su već tada postojale bar dvije karinske kućne zajednice; oba brata kao vlasteosko-feudalni vlasnici Karina, nose naslov župana, ali je Marin bio stariješina karinske vlastele.

Međutim na početku 1238.⁴⁴ opat samostana sv. Krševana de Torrente pred zadarskim sudom traži Kokičane. Ali opat ne vodi samo parnicu⁴⁵ protiv karinskog župana Martina za nekadanji Jurjev i uistinu samostanski dio, nego i protiv Jurislava Stjepanova za dio Stančev, koji nije nikada bio samostanski.⁴⁶ Zadarski sud saslušavši stranke i svjedoke,

⁴² SCD IV, 59.

⁴³ *de nostro patrimonio* isto je što i *bona patrimonialia*, kojim se nazivima označuju naslijeđena dobra, ali ne ona unutar svoje seoske zajednice. Up. M. Barada, *Hrvat. vlast. feud.* n. d. 37.

⁴⁴ Zato što je prvo svjedočanstvo od 15. I. 1238. – SCD IV, 46–47.

⁴⁵ I. d. 81–83.

⁴⁶ I. d. 84–85.

uzevši u obzir i prikazane isprave, dosudi opatu rotu (zakletvu), kojom je morao potvrditi, da je ono, što traži, uistinu samostansko. Za dio koji je tražio od župana Martina, morao se zakleti opat i jedan rotnik ili porotnik (a secunda sua manu),⁴⁷ dok za dio, koji je tražio od Jurislava, on i pet porotnika (a sexta sua manu).⁴⁸ Opat je našao te rotnike i s njima položio rotu. Sud je tada samostanu dosudio oba tražena dijela, premda dio Jurislavljev nije nikada i ni na jedan način pripadao samostanu.

Naravno da takvu presudu zadarskoga tuđega suda, koja je u pogledu Jurislavljeva dijela bila potpuno kriva, Jurislav nije mogao priznati. To je dobro došlo i županu Martinu, da nije ni on priznao osudu za svoj dio. Takvom presudom bio je otvoren put daljemu parničanju. Po svjedočanstvu Stjepana, sina Lovrehne, u Zadru 29. II. 1240.⁴⁹ župan Martin osudu nije priznao. Tada samostan i Karinjani sporazumno izabraše suce posrednike, i to: Iz Zadra Damjana Varikašu i Petra, sina Nikole Lampri-dijeva, a iz Karina Vitomira Vitorića i Cvjetka, sina Berislavljeva. Kad su pred tim odabranim sucima samostanski punomoćnici Grube Belošev i Stjepko Kamazija Capilletia predbacili županu Martinu, da nezakonito drži samostanske zemlje u Kokičanima, on se poslužio varkom i jednostavno im odgovorio, neka mu na licu mjesta pokažu, o kojima se to posjedima baš radi. Ti suci nato radi utvrđenja pravih granica odrediše, da se obavi naličje ili zavod, a jer je to po hrvatskom običajnom pravu morao obaviti zakleti pristav, imenovaše pristavom već spomenutog Stjepana Lovrehne. U prisustvu tog pristava, samostanskih punomoćnika Grube i Stjepka, župana Martina i Jurislava, samostanski opat de Tor-rente na licu mjesta u Kokičani'ma jednostavno je na samom početku izjavio, da su sve te zemlje njegove, a da župan Martin i Jurislav u nemaju ništa svoga. To je bilo u prilog Martinu i Jurislavu, koji su tražili oznaku granica. Konačno su se obje strane složile, da se tom prigodom odrede samo granice, a konačna presuda izabranih sudaca da bude poslije (... et postea sicut videbitur rationi, ita fiat). Što se sve zbilo pri tom utvrđivanju granica, izvori šute. Ali budući da tada, a ni dugo poslije, pripadnost Kokičana nije bila riješena, svakako zbog granica Jurislavljeva dijela, zavod nije bio izvršen.

Ispravom od 28. XI. 1360.⁵⁰ kad kralj Ludovik Našmanu Petrovu, Jurislavu Slovinjinu, Radoslavu Marinovu, Ivanu Matijevu, Radoslavu Ivanovu, Mladenu Grgurevu i drugima potvrđuje Karin i druge njihove posjede, izričito izuzima Kokičane, jer su oni baš u to vrijeme vodili parnicu sa samostanom sv. Krševana.⁵¹ Tok te parnice sačuvan je u presudi kralja Ludovika, izdanoj u Zagrebu 21. XII. 1360.⁵² Na toj

⁴⁷ I. d. 83. »a secunda manu sua« redovito znači, da se moraju zakleti provodac i jedan rotnik, a samo rijetko provodac i dva rotnika. Slično »a tertia«, »quarta« i t. d.

⁴⁸ I. d. 76.

⁴⁹ I. d. 105-106.

⁵⁰ SCD XIII, 69-71.

⁵¹ I. d. 70.: »super qua inter ipsos et abbatem sancti Crisogoni de Jadra litis materia veritatur de presenti.«

⁵² I. d. 79-83.

parnici, o kojoj sam već govorio, opat je Ivan iznio darovštinu Jurja, Stančeva sina, ali opat nije kazao, da je to učinio Juraj nego Jurislav, koji je po usvojenju imao Stančev dio Kokičana. Opat je sličnošću imena Georgius, Jurgius i Jurislaus, a obojica su već davno bila mrtva, tako zaveo sudbeni dvor, da su sva 24 rotna suca (iurati assessores), presudi kojih su se Karinjani bili unaprijed obvezali pokoriti, izjavili da Našman, a tim i čitava karinska vlasteoska zajednica, u Kokičanima »nullam penitus nobilitatem uel hereditatem habuisset nec haberet nec eadem uilla sua esset hereditaria«. O tome je tad kralj Ludovik izdao gornju presudu, po kojoj su Kokičani bili dosuđeni samostanu sv. Krševana, a Našmanu i svima njegovima zauvijek naređen »perpetuum silencium«. Osim toga kralj Ludovik 31. XII. 1360.⁵³ šalje hrvatsko-dalmatinskomu banu Nikoli Széchy-u »*litteram praeceptoriam*«, po kojoj mu naređuje ne samo da uvede u posjed, nego i pruži samostanu potrebnu zaštitu u tomu. Ban pak Nikola 7. II. 1361.⁵⁴ šalje »*mandatum statutorium*« ninskom kaptolu, da odredi jednoga svoga člana, koji će sa banskim izaslanikom Mihajlom »de sancto Petro« izvršiti statuciju, t. j. uz određene formalnosti uvesti samostan sv. Krševana u posjed Kokičana. Ninski kaptol izabra svog arhiprezbitera Stanča, koji je sa banskim izaslanikom Mihajlom i jednim samostanskim punomoćnikom izvršio statuciju; ista je obavljena u prisustvu mnogih svjedoka od 16. do 18. veljače 1361., pri kojoj nije pao nikakav prigovor i presuda je postala pravomoćna. O toj situaciji bio je u Zadru 19. II. 1361.⁵⁵ sastavljen zapisnik, t. zv. *litterae statutorie relatoriae*.

6.

Izneseni spor o Kokičanima nije toliko važan po sebi, koliko po ispravama, koje su o njemu sačuvane. Već sam istaknuo važne podatke tih isprava o odnosu karinske vlastele i Karinjana sa njihovom rodovskom seoskom zajednicom u Lapcu, kao i o tadašnjem hrvatskom društvenom uređenju. Osim toga taj spor pruža sliku težnja, ukrštavanja i sukoba tadašnjih raznih pravnih poredaka, osobito u imovnom pravu. Ludovik tu nastupa, da stvori stanje, kakvo je tada bilo na Zapadu. Naime kako se u Srednjemu vijeku sve većma množio broj plemića na Zapadu, javlja se potreba, da vladari moraju nastojati, da se plemstvo ne osili na štetu kraljevske vlasti. Zbog toga vladari sve jače ističu svoju vlast suverena nad svima i u svemu, koja vlast na osobiti način dolazi do izražaja u težnji, da što šira sudbena vlast bude i ostane u vladarevim rukama. Hrvatski prastari rodovski imovni poredak vodi borbu i odstupa pred onima, koji izvana nadiru u njegovo područje. U prvom redu kraljevski sudovi potiskuju rodovske. Silom se nastoji u Hrvatskoj uvesti pravni poredak uže Mađarske. Očita je potvrda svemu

⁵³ I. d. 90.

⁵⁴ I. d. 102–103.

⁵⁵ I. d. 106–108.

tomu već sama sudbena misija kraljice majke Elizabete, poslane od Ludovika krajem 1360. u Hrvatsku »pro reformatione status regnorum Dalmacie et Croacie«⁵³ i »unicuique querulanti iuxta causarum suarum merita pro iustitia exhibenda«,⁵⁷ kako to piše u Našmanovim presudama sa strane toga suda o Karinu i Kokičanima. To je bilo potpuno u suprotnosti sa autonomijom dalmatinskih gradskih općina, koja se u prvom redu sastojala u potpunoj slobodi i nezavisnosti u svim sudbenim poslovima;⁵⁸ isto tako sa autonomijom plemensko-rodovskih sudova u Hrvatskoj. Zato kraljevski sud po dotadanjem dalmatinskom i hrvatskomu pravnomu poretku nije bio Našmanu nadležan.

Da se u ono doba radilo o tim novotarijama u pravnomu sistemu u tom pravcu, pokazat će idući slučaj. Navodim ga također i zato, što će on mnoga dosada iznijeta načela starog hrvatskog imovnog prava potvrditi i bolje razjasniti. Godine 1273. Ladislav IV. Kumanac darovao je Juriši Grgurevu, Jurislavu Slavonjinu, Oblahu Jirislaju i Damjanu Jurinu, svima od roda, t. j. seoske zajednice Glamočana (de generatione Glamochani), zemlje Banjevac i Kašić, sjeveroistočno od Vranskog jezera, u potpunu vlasnost, a koje su oni i dotada držali. Darovao im je te posjede u vlasnost, jer su se oni uvelike istakli u kraljevoj vojni protiv češkoga kralja Otokara II. pod Gjurom (Cyör-Raab).⁵⁹ Rod Glamočana je iz Tinja, južno od Nadinskog blata, nedaleko od Jošana, Kamenjana, Kokičana, a i Lapca. Da je djedina te rodovske zajednice u Tinju, vidi se po ispravi iz god. 1164.⁶⁰ Te se godine vodila parnica sa samostanom do 1125. biogradskim, a poslije zadarskim sv. Tome za zemlju pod brdom Tinjem. O toj zemlji samostan se parničio sa Glamočanima i prije. Za nju su Glamočani tvrdili, da im je njihova po plemenštini ili seoskoj zajednici (ex nostra propinquitate), po čemu su oni iz Tinja, iz jednoga od središta hrvatskih rodovskih seoskih zajednica. Da su iz Tinja, pokazuje i činjenica, da je, kad tu parnicu vodi splitski nadbiskup Petar, prisutan i tinjski sudac Toljen (Tolen index Tini). U dvjema ispravama od 21. III. 1207.,⁶¹ a radilo se o crkvi sv. Petra u Bubnjanima, zapadno od Tinja, među drugim plemenitim Hrvatima svjedocima, kao Gusićima, Mogorovićima, Kačićima, Virevićima, Čudomirićima i drugima bio je i Strojko Glamočanin. Po svemu, djedina je Glamočana Tinj; bili su oni rodovski plemići, djedići. Dobivši

⁵⁶ I. d. 69 i 79.

⁵⁷ I. d. 79.

⁵⁸ Tako u Kolomanovoj zakletvi Trogiranima od 25. V. 1107. — *SCD II*, 19 — »lege antiquitus constituta vos uti permittam«. Ono *lege antiquitus constituta* razjašnjava potvrda Splitu sa strane Gejze II. svibnja 1142. — i. d. 49, — »cum vestro iudice uti permittam«.

⁵⁹ Nažalost u toj sudbenoj ispravi je donesen samo sadržaj, a ne čitav tekst darovnice iz god. 1273. Uza sve to može se zaključiti, da su Glamočani i prije te godine držali ta dva sela, ali u podložnom stanju, jer ih kralj Ladislav oslobađa »de honore et solutionis gravamine«. Ali oni su u kraljevoj vojsci, zato nisu bili pravi kmetovi, nego su živjeli na imanjima podložnima kraljevskom gradu (castrum) uz obavezu vojne službe. Bili su johagiones castri — gradokmeti.

⁶⁰ *SCD II*, 99—100.

⁶¹ *SCD III*, 63—67.

spomenuti Glamočani Banjevac i Kašić u vlasnost, jer su dotada ta naselja bila podložna nekomu kraljevskom gradu, dakle bila su ta dva mjesta samo dio, a ne čitava kraljevska upravna i gospodarska jedinica. Obdarenici tim novim darovanjem nisu postali vlastela, nego kraljevski plemići, jer su dobili kraljevske zemlje u vlasnost unutar kraljevskog vlastelinstva, a ne čitavo vlastelinstvo (leno). Koje su baš vlastelinstva bili sastavni dio, teško je odrediti i kazati.

Polovinom XIV. st. u vrijeme teških borba između Venecije i kralja Ludovika za dalmatinske gradove s jedne, a za bribirsku baštinu sa druge stranc, 31. VII. 1347. Bribirac Grgur II. i nećak mu Juraj III. predadoše kralju Ludoviku svoju vlasteosku utvrdu Ostrovcu.⁶² On njima zauzvrat pokloni Zrinj u Slavoniji. Ostrovcu, koja tad posta središnja i polazna tačka daljih borba na primorju, Ludovik zadržao u svojim rukama, postavivši joj za upravitelja svog kastelana. Ti kastelani, da prošire svoju vlast i podignu snagu Ostrovice, pri čemu su im prvi bili na udaru posjedi okolnih nižih plemića, prijevarom i nasiljem prisilili mnoge od njih (vi coacti et potentialiter compulsi), da su postali obični kmetovi (iobagiones) kastelana Ostrovice. Dávali su mu obični u Hrvatskoj kmetški dohodak, četvrtinu plodova, kao i vršili sve druge kmetške službe i podavanja.⁶³ To nasilje nije mimošlo ni posjede Glamočana u Banjevcu i Kašiću. Dok je kastelan ostrovički bio poznati inače Nikola Kont, isposlova on od kralja Ludovika, da daruje god. 1355. ili 1356. Jakovu Šubiću određeni kraj istočno od Vrane, koji je obuhvatao također i Banjevac s Kašićem.⁶⁴ To Ludovik čini pozivajući se na svoje kraljevsko pravo, po kojemu je sve to mogao da dade, komu hoće, jer je bilo njegovo »sue regie collationi pertinentibus«. Darovanje pak nije vrijedilo, ako nije bila izvršena zakonom uređena statucija, t. j. javno uvođenje obdarenika u posjed, pri čemu je svatko mogao iznijeti svoja prava i prigovore. Znajući da su Banjevac i Kašić slobodni, a ne podložni posjedi, da na njima ne sjede kmetovi, nego plemeniti i da je prema tomu to darovanje nezakonito, Jakov Šubić zavara Vladihu, njegovu braću i rodake, čiji su tada Banjevac i Kašić bili. Nagovori ih, da preko statucije pređu šutke, jer će oni njemu davati samo neke malenkosti (pauciores census et leviora debita). U izvanrednim prilikama pred jednim vitezom (miles) silnika kralja Ludovika nije im preostajalo drugo nego ponudu prihvatiti. Ali poslije izvršene statucije,

⁶² I. d. 380-381.

⁶³ SCD XIII, 188 »omnium frugum et vinorum ipsorum quartam partem et alia debita et proventus... debita et servitia et quartam partem suorum vinorum et frugum... census et debita ac servitia«. Podaci, koji su potpuno u skladu sa inače utvrđenim redovitim kmetškim podavanjima u Hrvatskoj. Up. M. Barada, *Hrvatski vlast, feud.*, n. d. 47-48.

⁶⁴ Taj Šubić iz Zadra nije bio Bribirac, nego njegova i Bribiraca djedina bila je u već navedenim Šubićevim Jošanima. Čudan on nosi naziv *de Cesanis*! Vjerojatno je po srijedi kriva grafija mjesto *de Gesanis* = *Gelsanis*-Jošani Majuskulno *c* i *g* lako se u gotici zamijene. Isti se spominje u ispravi od 10. II. 1358 - SCD XII, 451 - kao »aulae nostrae miles, amiratus noster maritimus, ac comes insularum nostrarum Farac et Brataies«, ali kao *Jacobus de Cessano*.

Jakov Šubić nije održao obećanje, nego je i od njih tražio sve, jednako kao i od svih drugih običnih kmetova. Zato Vladiha i drugovi podigloše tužbu pred kraljicom majkom Elizabetom i njenim stolom u Zadru. Parnica je započela oko 30. XI. 1360. ali nije svršena, jer je kraljica domalo napustila krajeve Dalmacije i Hrvatske, povjerivši dalje vođenje te parnice banu Nikoli Seču. Na sudbenomu ročištu 11. IV. 1361. Jakov Šubić prikaza banu Nikoli pismo kralja Ludovika od 28. II. 1361., kojim kralj naređuje banu, da tu parnicu on dalje ne vodi, nego neka je pošalje kraljevomu sudbenomu dvoru (ad curiam suam in sue maiestatis presentiam). Bilo je određeno ročište pred tim sudom za 15. IX. 1361. Međutim ljeti te godine, kad je Jakov Šubić sa svojim ljudima nekako oko 24. VI. došao u Banjevac i tražio od Vladihe i drugova četvrtinu plodova, od Glamočana Vladiha, Barka, Dminek i Bogdan opriješe se tomu oružjem. Pritom je i sam Jakov jedva izbjegao smrti; od njegove pak pratnje udvornik bio je teško, a dvojica slugu smrtno ranjena. Taj čin tih Glamočana došao je kao naručen. Parnica je dobila otada dalje čisto kazneni (kriminalni), a izgubila dotadanji privatnopravni oblik. Zato na sudu 15. IX. kralj vraća banu tu stvar na suđenje. Dana 2. XI. 1361. ban na sudu u Zadru zakaza sudbeni dan za 11. XI. 1361. pred banskim stolom, vjerojatno u Kninu. Jakov Šubić i pred taj sud iznese novo, vrlo značajno pismo kralja Ludovika od 29. IX. 1361. U njemu kralj naređuje banu, da tu parnicu sudi »non more aut secundum consuetudinem Croatorum an Dalmatinorum sed iuxta legem et consuetudinem hungaricalem«. Na sudu ban Nikola, kao Madar i Ludovikova osoba, Glamočane tužitelje pretvara u optuženike i izmijenivši oblik parnice osuđuje ih zbog *nasilja* (potentiariam exclusionem) na gubitak svih dobara i posjeda. Ban to čini »ex consuetudine regni Hungarie, qua mediante regalis excellentia premissam causam diffinire et determinare iniunxerat, ac etiam lege regni Croatie approbata per iudices ac nobiles regni Croatie nobiscum assedentes, consulta perpendicularibus ut si quis in quarumcumque iurium et proprietatum dominio repertus extiterit, non vi vel potentialiter sed per iuris formam et iustitie processum, per quoscunque iura in eisdem sperant habere, de eorundem dominio excludi possunt et removere...«; osuđuje ih »pro premissi potentiarii delicti commissione ex utriusque regni consuetudine eosdem in facto potentie et amissione omnium proprietatum et bonorum ipsorum, eosdem solum ubique intra limites dictorum regnorum Dalmatie et Croatie contingentium«. Osuda, koja sadržava čitav tok rasprave, izdana u Kninu 15. XI. 1361.,⁶⁵ izrečena je samo protiv Vladihe, Borka, Dminka i Bogdana (eosdem solum); ovi su izgubili potpuno sve svoje pokretno i nepokretno, dok se ostali njihovi srodnici u Banjevcu i Kašiću pokoriše sili i na dotada slobodnim posjedima postadoše Jakovljevi podložnici i kmetovi.

⁶⁵ SCD XIII, 185-190.

Ova parnica ne baca samo svijetlo i na one savremene već navedene parnice protiv Našmana, pružajući značajne podatke za upoznavanje težnja i nasilja kralja Ludovika, nego sadržava također podatke, koji su tijesno povezani sa pitanjima uzetim u obzir u ovoj raspravi.

Tako u raspravi protiv Glamočana nalazi se i fraza: »veri, primi et naturales regni Croatie nobiles«. Svakako važan izričaj, kojega pravo značenje treba povijesno utvrditi. Po navedenoj presudi nalazio se on u ispravi kralja Ladislava IV. Kumanca iz god. 1273. Nažalost ta isprava u osudi Glamočana od 15. XI. 1361. nije donesena potpuno kao transumpt, nego samo njen sadržaj. Zato se ne može reći, da li je gornji izričaj bio u ispravi iz god. 1273. ili je ušao u njen sadržaj pri osudi od 15. XI. 1361. No to je sporedno. Glavno je, da je on upotrebljen u gornjoj osudi i po njenu tekstu treba mu odrediti značenje. Sadržaj isprave iz 1273., kakav je u osudi, nije lako razumljiv. Svakako čitava osuda banjevačkih Glamočana jasno pokazuje, da se radilo o posjedima vladarskoga podrijetla (*possessionum collationi regali pertinentium; duobus villis sue regie. ut diceretur, collationi, pertinentibus, Banyawas et Cassich*), a nikako podrijetla odiskona, t. j. rodovskoga ili seoskih zajednica. Zato ti banjevački i kašićki Glamočani nisu sjedili »na plemenšćini od korena« nego na »podarjeni zemlji«. Dakle potpuno obratno, nego što pisac ovog citata piše.⁶⁶

Po izvatku darovnice, koju je Ladislav IV. izdao tim Glamočanima negdje oko polovice 1273.,⁶⁷ podijelio je on njima ove povlastice:

a) oslobodio ih je nekih tereta i podavanja, dotično služba i dužnosti (*de honore et solutionis gravamine ... misericorditer eximendo*), na koje su oni dotada bili obvezani radi držanja Banjevca i Kašića (*quem admodum tunc usque nunc tenuissent*):

b) on ih je »ad numerum, cetum et consortium Croatorum nobilium transtulisset et restituisset, ita pure, quod tam ipsi, quam eorum heredes heredumque in posterum successores, illa et eadem gratulerentur libertate qua veri, primi et naturales regni Croatie nobiles perfruentur«.

Sve su pak tadašnje društvene povlastice i prava bili nužno povezani za proizvodna sredstva i odnose, koji su iz toga istjecali. Proizvodna sredstva redovito su tada bile zemlje. Zato, kad godine 1273. Ladislav oslobađa Glamočane podavanja i tereta, na koje su oni dotada bili prema njemu obvezani zbog uživanja Banjevca i Kašića, on mijenja dotadanje njihove međusobne odnose; ti posjedi i po tomu su stalno bili vladarski, inače kralj u te odnose nije mogao ulaziti i mijenjati ih. A budući da su banjevački i kašićki Glamočani služili u kraljevjoj vojsci, i to u svojstvu »*fidelium suorum*«, njihova ta dužnost bila je vezana za uživanje gornjih zemalja. Da su oni na tim zemljama sjedili

⁶⁶ Rasprave SAZiU, n. d. 110.

⁶⁷ SCD XIII, 186. Ta je darovnica datirana godinom 1273. i prvom vladanja Ladislava, koja je svršavala oko 5. VIII. 1273., pa je zato izdana prije kolovoza 1273.

kao obični kmetovi, oni nisu mogli služiti u vojsci, pogotovu kao »fideles«. Budući da su služili, znači, da su oni držali Banjevac i Kašić u svojstvu sličnom svojstvu slavonskih jobagiones castri, t. j. onih, koji su uživali određene kraljevske ili vlasteoske zemlje i zbog njih bili obvezani u prvomu redu na određenu vojnu službu. Ladislav pak sada, kako je tada i bilo u običaju, diže ih iz dotadanjeg ipak kraljevskim plemićima vrlo bliza, ali podložničkog stanja, na stepen pravih plemića, onih kraljevskih, za koje bi se mogao upotrebiti tad obični naziv »servientium regis«.

Upravo po tomu podizanju na stepen pravih ili kraljevskih plemića oni dobivaju povlastice, prava i slobodine, koje uživaju »veri, primi et naturales nobiles regni Croatie«, t. j. pravi, prvi i redoviti plemići hrvatskoga kraljevstva. Po svemu oni nisu to, jer »imaju plemenišćine od korena«, nego »so kraljevski plemići, ki sedijo samo na podarjeni zemlji«. Zato izričaj »prvi, pravi in prirodni plemići«, doduše pripada među one »češemi sluh«, ali nikako nema značenje, koje mu pisac već prije navedenog čitavoga pasusa daje i on mu je dokaz svih tolikih i još kakvih tvrdnja. Pogotovu kad pisac baš te riječi veže samo za »plemstvo 12 hrvatskih plemena«, a upotrebljene su u izvoru samo za Glamočane, koji nikada nisu pripadali »plemstvu 12 hrvatskih plemena«, nego su oni bili rodovsko, a poslije kraljevsko plemstvo.

Po svemu izričaj »veri, primi et naturales nobiles« upotrebljen za Glamočane u Ladislavljevoj darovnici iz god. 1273. znači jedno te isto, što i izričaj »sub mere et sincere nobilitatis titulo«, kojim je kralj Ludovik 28. XI. 1360. potvrdio Našmanu i njegovima karinsko vlastelinstvo. Za potvrdu navest ću i druge primjere. Kad god. 1225. Bela IV. oslobađa Čakana i njegove potomke »ab obligatoria servitute castri Crisiensis«, on ih razrešuje »inferioris officii vinculo«, t. j. jobagionatus castri, a podjeljuje im da »gaudeant de honesta societate servientium (!) regis« i da su »Introduci in participium regalis domus«. ⁶⁸ Kralj Ludovik 19. II. 1363. ⁶⁹ potvrđuje Nikoli Stjepanovu neke kraljevske zemlje(nostre collationi dignoscitur pertinere), koje je njegovim predima bio dao Bela IV. 7. XI. 1239. Tom prigodom Ludovik »eundem et suos heredes ac successores in perpetuum cum terris seu possessionibus a iobagionatu castri duximus eximendum et in cetum et numerum nobilium regni nostri mutuata libertate ipsius agregamus et pure nobilitatis privilegio fecimus et facimus congraudere«. Zar tu »veri nobiles« i »pura nobilitas« ne znači isto što »sub mere et sincere nobilitatis titulo« isprave od 28. XI. 1360. i »veri primi et naturales nobiles« isprave od 15. XI. 1361. dotično isprave iz 1273?

Takvo je značenje potpuno u skladu sa pravima svete krune, ⁷⁰ koja je uz drugo bila i »radix omnium possessionum«. Po tom načelu u toku XIII. stoljeću u Mađarskoj je potpuno nestalo prastaroga rodovskog

⁶⁸ SCD III, 247.

⁶⁹ SCD XIII, 272-273.

⁷⁰ Lanović M, *Stjepan pl. Verböcz*, Rad JAZiU, 277 (126), 90 i 92.

plemstva, a postojalo je samo plemstvo svete krune ili kraljevsko.⁷¹ Tako i ugarski kraljevi gledaju na plemstvo; samo kraljevsko je plemstvo »pravo, prvo i zakonito«, a nikako rodovsko.

Tako parnica Vladihe i drugova ne samo što je važna za hrvatsko društveno uređenje, nego je očit primjer skupa smicalica, zakulisnog rada, zavaravanja, prijevara, samovolje i nezakonitosti. Kralj Ludovik sve to čini sa ciljem, da izmijeni tadašnji društveni poredak u Hrvatskoj, osobito onaj imovni osnovan na prastaromu rodovskomu poretku; on hoće da u čitavom svomu kraljevstvu stvori jedinstveni i zajednički društveni poredak. U tomu treba tražiti suprotnosti, koje su pripremale tlo i raspoloženje za bune, ustanke i borbe, koje su se već za Ludovika, a pogotovu po njegovoj smrti dugo i oštro vodile u njegovu kraljevstvu i u našim stranama.

⁷¹ A. Timon, n. d. 136 sl. i 154.

IV. BUŽANSKI LAPČANI

1.

Dana 3. IX. 1258.¹ pristupi pred ninski kaptol Ladislav sin pok. kneza Jakova, roda krbavskih Gusića,² i sa njime skupa Bogdan i Stanislav, sinovi Kreljata, kao i Stjepan i Radovan, sinovi Bogdoslava. Posljednja četvorica bila su među sobom blizi rođaci,³ a »de generacione Laptane, nobiles de Lapat«.⁴ Dakle svakako lapački plemići iz mjesta Lapca. Da se tu radi o primorskom, a ne o kojemu drugomu Lapcu, pokazuje činjenica, što pravni posao ta petorica sklapaju među sobom, pred ninskim kaptolom. Taj je bio u ninskoj biskupiji locus credibilis, mjesto, pred kojim su se sklapale pravovaljane pogodbe i drugi pravni poslovi. Primorski Lapac bio je u ninskoj biskupiji, i po tomu njegov je locus credibilis bio ninski kaptol. Da se tu radilo o Lapcu u Pounju, pravni posao između one petorice bio bi se radije obavio pred kninskim kaptolom, koji je za Pounje kao locus credibilis bio nadležan.

Navedenoga dana 3. IX. 1258. spomenuti Ladislav Gusić pred ninskim kaptolom poklanja četvorici Lapčana svoj nenaseljeni posjed Gomiljane u Bužanima, kraju u porječju srednje i donje Like, od Perušića prema Pazarištu pod Velebit. Gomiljani pak bili su u susjedstvu drugoga

¹ SCD V, 102–103.

² Po ispravi bana Pavla Šubića od 26. XII. 1298. – SCD VII, 322 – Bela IV. je tomu Ladislavu »filiu comitis Jacobi de Chorbavia Gusiče« bio darovao 6 posjeda u Krbavi na granici Gacke; usto i već spomenute prije Domakovce u Luci. Imao je Ladislav sinove Gvida, Desinu i Pribislava.

³ »Simul et vicissim consanguineis« vjerojatno bratučedi ili stričevići, svakako članovi porodične zajednice.

⁴ Ta je isprava do nas došla u prijepisu od 1. II. 1384. i Laptane kao i Lapat svakako je kriva grafija, pogotovu kad u drugom prijepisu iz god. 1412. stoji Lapchane i Lapach. Svakako se radi o Lapčanima i Lapcu.

Ladislavljeva posjeda, zvanoga Radoslavljevas. Oba ta mjesta 7. II. 1250. kralj Bela IV. bio je darovao istomu knezu Ladislavu Gusiću, a potvrdio god. 1252. i ban Stjepan Gutkeled. Sada god. 1258. poklanja knez Ladislav Gomiljane spomenutoj četvorici Lapčana kao nagradu za raznovrsne i mnoge službe, koje su oni i njihovi predi vršili Ladislavu i njegovim prethodnicima.

Sama ta isprava u mnogomu je važna. Oznake »de generacione Lap-tanc« i »nobiles de Lapat« pokazuju ne na tradiciju, nego da je još uvijek uistinu postojala kao posebna rodovska ustanova seoska zajednica Lapčana, neovisna od bilo koje druge njima bliže ustanove ili zajednice, kao što je bila vlasteoska karinska. Po tome je u Hrvatskoj rodovsko plemstvo ne samo još postojalo, nego se takvim i smatralo. K tome premda su obdarenici »nobiles de Lapat«, ipak su oni kao i njihovi predi raznovrsno i često (multimoda ac crebra servicia) služili krbavskoj vlasteli, jednomu od »plemstva 12 hrvatskih plemena«. Naravno da su to činili u prvom redu iz ekonomskih razloga. Vremenom su se mnoge kućne i porodične zajednice u članstvu umnožile, a imovina je redovito ostajala ista. K tome, jer je po hrvatskom imovnom pravu postojala i mogućnost diobe kućnih i porodičnih zajednica, cijepanjem se njihov imetak sve većma smanjivao, dolazio kod mnogih na ništa. Zato već zbog toga, a bilo je stalno i drugih razloga, mnogi su članovi tih zajednica i bez diobe bili prisiljeni drugdje tražiti bolje uvjete života. Naravno da je pritom u prvomu redu dolazio u obzir život, koji je njima kao plemićima u tadašnjem staleškomu uređenju najbolje odgovarao.

U našim krajevima mnogi rodovski plemići sele u susjedne dalmatinske gradove. Baveći se u njima zanatima, obrtom i trgovinom, neki se obogaćuju i kao takvi postaju gradski plemići i patriciji. Tako su učinili Juraj sin Stančev i Prediha, oba Lapčani, kao i neki od rodovskog plemstva Draginića, koji postadoše zadarski patriciji. U službu kraljevsku bili su stupili već spomenuti banjevačko-kašićki Glamočani, a u službu velikaško-vlasteosku četvorica Lapčana, koji su ovdje u pitanju. U izuzetnim slučajevima primali su oni i prave kmetovske položaje. Službe kod vladara ili vlastele bile su redovito dvorske, gospodarsko-upravne ili vojničke. Među te svakako moraju se ubrojiti i »multimoda ac crebra servicia« naše četvorice Lapčana, prije nego im je knez Ladislav Gusić poklonio Gomiljane. Da se tu radi o tim službama, izlazi iz plemićkog položaja Lapčana i iz same riječi »servitium«. Ona u srednjovjekovnoj latinštini nije zadržala samo svoje klasično značenje, jednako značenju od servitus, t. j. ropske, pa poslije kmetске službe, nego može da znači svaku službu uopće i bez ponižavajuće oznake. U posljednjemu značenju ona stoji i u ovom slučaju. Ladislav njima daje »nenaseljene« Gomiljane, a da se radilo o dotadanjim kmetovima, on bi njima bio darovao, kako se to obično događalo, posjed, na kojemu su oni kao kmetovi dotada radili i bili u kmetovskom odnosu prema Ladislavu. Zbog toga službe, koje su spomenuta

četvorica Lapčana dotada vršili knezu Ladislavu i njegovima, nisu bile kmetske, nego službe više i časnije, službe dvora krbavske vlastele, kako je to i odgovaralo njihovu staleškomu stepenu.

Knez Ladislav Gusić primio je na dar Gomiljane god. 1250. od Bele IV., a malo godina poslije god. 1253. on ih na neki način ipak otuđuje. Kako je to mogao učiniti? Po tadašnjem hrvatskom pravu, koje je vrijedilo za sva imanja bez razlike, svako stjecanje sa strane pojedinoga člana kućne ili porodične zajednice pripalo bi po sebi čitavoj njegovoj zajednici. Onaj pak, koji je tu imovinu dobio bilo kojim načinom, s njom nije mogao slobodno da raspolaže, da je potroši, daruje, založi ili proda. Jedino u slučaju, da je netko nešto na bilo koji način dobio, poslije nego se odijelio od svoje kućne ili porodične zajednice, mogao je s onim, što je sam stekao ili dobio na dar, slobodno raspolagati, ali prije nego bi stvorio svoju novu zajednicu.⁵ To je također slučaj uzimicanja kolektiviteta, početak individualnoga vlasništva kod nas. Budući da knez Ladislav sam slobodno raspolaže Gomiljanima, znači, da se on bio odijelio od vlastite zajednice krbavskih knezova, ali tada još nije imao djece. Ako se pak tu zapravo i nije radilo o otudenju, taj je slučaj ipak dokaz prava stvaranja vazala, naravno unutar onoga hrvatskoga imovnoga prava.

2.

Ovdje se svakako nameće pitanje društvenoga položaja te četvorice Lapčana poslije njihova preseljenja iz Lapca u zavelebitske Gomiljane. Po Ladislavljevoj darovnici oni su dobili Gomiljane »ad habendum, tenendum, gaudendum, possidendum«, i to »perpetuo et inrevocabiliter«. Ali tu su navedeni samo izrazi, koji se odnose na pravo posjedovanja (possessio), a nema izraza slobodnog raspolaganja vlasništva (dominium). Prema tomu, ti Lapčani nisu postali potpuno gospodari i vlasnici Gomiljana. Da je to tako, pokazuje nastavak iste dispozicione formule, u kojoj piše, da oni posjeduju Gomiljane, ali samo »quandiu fidelia servicia iusta et honesta ipsi vel eorum heredes predicto Ladislao et suis heredibus exhibere voluerint«. Ladislav je dakle njima dao Gomiljane, ali uz uvjet, da vrše i dok budu izvršavali određene službe njemu i njegovim potomcima. U samoj darovnici te službe nisu označene, a to znači, da se radilo o službama opće poznatim po tadašnjem pravu. A da te službe nisu bile najniže, t. j. kmetske, nego više, kaže sama darovnica nazivajući ih »fidelia servicia iusta et honesta«.

U srednjovjekovnoj latinštini *fidelis* obično označuje dvorskoga službenika, člana dvorske pratnje ili družine, koji se u izvorima zovu i *familiares*.⁶ *Fidelia servicia* te darovnice, koji se izričaj redovito nalazi u našim darovnicama, ne mogu da označuju uže službe na dvoru, jer ti

⁵ Up. M. Barada, *Hrvatski vlast. feud.*, n. d. 37-39.

⁶ A. Timon, n. d. 572.

Lapčani nisu mogli držati i obrađivati Gomiljane, a živjeti na Ladislavljevu dvoru. Preostaje, da *fidelia servicia* u ovom slučaju označuju vojnu službu dužnu Ladislavu, po kojoj su oni uz određene uvjete bili dužni ići s darovateljem kao vojnici na vojnu. Da se tu radilo o vojnoj, a ne kojoj drugoj službi, osim već rečenog i tadašnjeg poretka jasno također pokazuju i riječi darovnice, koja te službe nazivlje »iusta et honesta«, t. j. da su to službe, koje odgovaraju tadašnjem pravnomu poretku i plemićkom društvenom položaju one četvorice Lapčana. Oni su po svojoj vojnoj obavezi knezu Ladislavu došli u položaj sličan položaju vazala zapadnog feudalizma, a ti su vazali zbog lena bili dužni na određenu vojnu službu senioru. Naravno je, da su se ti naši vazali zbog posebnoga našeg društvenog uređenja i inovnoga prava u mnogomu razlikovali od lenskih vazala na Zapadu. Lapčani gomiljanski, ili zovimo ih bužanski, bili su nešto slično vinodolskim plemenitima, vranskim feudatarijima, slavonskim iobagines castri i predijalistima,⁷ pa njima sličnima. Ti bužanski Lapčani bili su u sličnomu položaju, u kojemu su bili banjevačko-kašički Glamočani prije godine 1273., kad ih je kralj Ladislav IV. oslobodio dotadanjega njihova vazalskoga stanja, učinivši ih potpunim vlasnicima Banjevca i Kašića, a time od dotada rodovskih kraljevskim plemićima.

Po ta dva slučaja u ovoj radnji obrađenima, t. j. banjevačko-kašičkih Glamočana i bužanskih Lapčana, postojao je u srednjovjekovnom hrvatskom društvu sloj plemenitih, sličan sloju vazala na Zapadu. Pitanje tog sloja našega plemstva, koji je različit od rodovskoga, nešto je zasebno, pa bi ga trebalo posebno i obraditi. Svakako i između tih nižih plemića postojale su razne vrste, na koje je utjecalo: a) podrijetlo, t. j. rodovsko, a tim već plemićko ili kmetsko; b) čiji su bili vazali, da li kraljevski ili vlasteoski; c) služba, koju su svomu senioru obavljali.

3.

Što je sve poslije bilo sa potomcima prve četvorice Lapčana naselejenih 1258. u bužanskim Gomiljanima, po izvorima malo se zna. Po ispravi od 1. III. 1484.⁸ bio je pristav »v steli kralevi meju plemenitimi ljudi v Bužah« – u Bužanima – »Mikula Dobrešić s'Vasce od plemena Lapčan«; u ispravi od 1. VI. 1486.⁹ piše, kako su 24 suca izabrala uz još trojicu i »Mikulu Dobrešića z' Vasce« kao »dobre plemenite ljudi k' sebi za pristave«; godine 1490.¹⁰ sudac je stola buškoga »Mikula Dobrešić z' Vasce ot plemena Lapčan«. Dne 28. VIII. 1487.¹¹ u parnici između Ivanuša Obrakovića i Jurja Vidošića za posjed u bužanskim Glagoljčima, ispitan je uz druge »plemenite ljudi« i »Filip' z Gomilan'«.

⁷ M. Barada, n. d. 54–57.

⁸ Đ. Šurmin, n. d. 294.

⁹ I. d. 312.

¹⁰ I. d. 351.

¹¹ I. d. 397.

Malo je to. Ali i po tima preko dva stoljeća poznijim ispravama od naseljenja one četvorice Lapčana u Bužane vidi se:

da su potomci tih prvonaseljenih Lapčana ne samo trajno ostali i zadržali Gomiljane, nego da su se proširili i u obližnja mjesta, kao u Vascu;

da su sebe ti bužanski Lapčani uvijek smatrali plemićima, i takvima da su ih i drugi držali; ali ne po zemljama, koje su držali u tom novom kraju, nego po njihovoj nekadanjoj seoskoj zajednici u Lapcu;

premda je od njihova naseljenja u Bužane prošlo dugo vremena, kod njih se nije nikada utrnila, nego je uvijek bila živa svijest, da su došli iz primorskog Lapca; po njihovoj prvotnoj seoskoj zajednici u njemu oni da su bili i ostali plemići, kako je u navedenim ispravama to istaknuto, a ne po Gomiljanima.

Sve je pak to u skladu s onim, što sam već prije utvrdio, da je postojao Lapac na primorju, a u njemu seoska zajednica rodovskog plemstva (dedića) Lapčana; djedina ili prabaština jednako karinske vlastele, jednog od »plemstva 12 hrvatskih plemena«, kao što i bužanskih Lapčana, vlasteoskih vazala.

V. POUNJSKI LAPČANI

A) U hrvatskom gornjem Pounju

1.

U vrijeme naseljenja one četvorice Lapčana u velebitske Bužane, žive također Lapčani i u gornjem Pounju. O njima govore mnoga povijesna svjedočanstva, pa im treba svratiti posebnu pažnju.

Ban Roland godine 1263¹ piše Beli IV., kako neki optužuju Lapčane (Lapuchienses), da su sebi podložili neke »castrenses«, oduzevši ih tako od kraljevskoga castruma, kojemu su ti castrenses dotada pripadali. Međutim, budući da se ti Lapčani nalaze u pograničnom kraju² i kako ih je malo, moli ban kralja Belu, zbog zasluga, koje su ti Lapčani učinili kralju i njemu, neka im kralj svojom darovnicom potvrdi sve njihove dotadanje slobostine, tako da ih unaprijed nitko ne može ni u čemu uznemirivati ni smetati. Banovo pismo tog sadržaja odniješe kralju Beli »Stephanus et alii de Lapuch«, Negdje svršetkom 1263. Bela potvrđuje tim Lapčanima sve one slobostine, koje je njima već prije bio podijelio ban Roland. Ali ta prvotna banova darovnica

¹ SCD V, 266-267. To pismo nije datirano, a sačuvano je kao transumpt u ispravi Bele IV. - i. d. 267 - koja je datirana god. 1263. i 29. godinom njegova vladanja. Godina pak 29. Belina vladanja traje od 14. X. 1263. do 13. X. 1264., pa je njegova isprava izdana između 14. X. i 25. XII. 1263. Zato je i banovo pismo, koje je bilo povod toj Belinoj ispravi, svakako iz druge polovice god. 1263., a Belina isprava s kraja te iste godine.

² »in confinio vestro - t. j. kralja - sunt residentes et pauci«.

nije sačuvana, a banovo pismo i kraljev odgovor samo pretpostavljaju banovu darovnicu, zato nije čudo, da se po njima ne zna, o kojima se Lapčanima upravo radi, gdje su oni stanovali i koje su slobostine uživali.

Podatak banova pisma, da su ti Lapčani stanovali u *pograničnom kraju*, sam po sebi ništa ne kaže, jer su tada i Lapčani u Lapcu na primorju živjeli u pograničnom kraju kod Zadra, koji je tada bio pod Venecijom. Ali potanja analiza čitavoga banova pisma i kraljevske potvrde pokazat će, da se tu ni na jedan način ne radi o Lapčanima u primorskom Lapcu. U prvom redu ban je Roland darovao nekim Lapčanima nekoje posjede; naselivši se na njih, podložiše oni pod svoju vlast neke od »castrenses«.³ Da se tu radilo o zemljišnim posjedima, iako se ti izričito ne spominju, izlazi iz činjenice, što se ban pozivlje na slobostine tih nagrađenih Lapčana (ipsi in sua libertate), pa moli kralja »quantenus predictes Lapuchienses in eodem statu et libertate sicut hactenus steterunt relinquatis permanere«. U ono pak doba slobostine su redovito bile vezane za posjede; zato su tu bili u pitanju svakako posjedi. Dokaz, da se radilo upravo o vladarskim posjedima, jest činjenica, što ban moli kralja za potvrdu istih. Nasuprot tome, da su tu bili u pitanju posjedi lapčanske djedine u Lapcu, dakle rodovski posjedi, njih ni ban ni kralj nisu mogli potvrđivati ni darivati; slobostine rodovskih posjeda i plemića (dedića) bile su i uvijek, redovito uzevši, ostale izvan dohvata kraljevske i banske vlasti.

U banovu pismu još piše, da su ti Lapčani sebi podložili neke »castrenses«, a to su bili kmetovi, koji su obrađivali i uživali zemlje kraljevskih castruma, a bili dužni raditi određene poslove, zanatlijske i druge za grad. Po tome su zemlje, koje su držali ti Lapčani, o kojima je govor, prije pripadale nekome kraljevskom castrumu. Sve pak to pokazuje, da Lapac na primorju nije ni na jedan način u pitanju. Konačno kralj Bela u svojoj potvrdi nameće tim Lapčanima dužnost »descensusa«, zalaznine ili priselice, t. j. konaka i hrane, ali samo kralju i hercegu, i nikomu drugomu. I to također pokazuje, da se tu radilo o vladarskim posjedima, koje su neki iz Lapca primili na dar od bana Rolanda, pa poslije i od kralja Bele IV. Budući da banovanje Rolanda, bana cijele Slavonije, ide od godine 1261. do 1267., njegovo darovanje tim Lapčanima svakako pada između 1261. i 1263. Time nije rečeno, da su se ti Lapčani istom tada iz primorskog Lapca doselili u taj novi kraj, mogli su oni i otprije tu biti naseljeni i na posjedima živjeti kao iobagiones castri ili vazali, a ban Roland im je samo proširio slobostine, slično kako je to učinio kralj Ladislav IV. god. 1273. banjevačkim i kašičkim Glamočanima.

Karlo Robert 13. X. 1322.⁴ na molbu Petra, sina Jurislavljeva, Mihajla Kegljeva i Stojka, svi su pak ti »nobiles de Lapuch«, koji su

³ To su bili kmetovi, hrvatski zvani gračani, koji za posjed, koji su obrađivali, nisu bili dužni gospodaru na sva kmetška podavanja u naravi nego samo na neke darove i rad i službe u gradu (castrumu).

⁴ SCD IX, 87-89.

molili u ime svoje i svih drugih plemića,⁵ naravno »de Lapuch«, potvrđuje Belinu darovnicu iz god. 1263. Ludovik pak kralj 20. VII. 1345.⁶ na molbu kneza Jurja Heminova »de Lapuch«, a koji je molio u ime svoje »item vice et nominibus vniuersorum nobilium de eadem Lapuch«,⁷ potvrđuje ispravu Karla Roberta i Bele IV. Sve se te potvrde odnose na posjede i slobostine Lapčana, ali nikako onih na primorju. Gdje su baš ti Lapčani, na koje se sve te isprave odnose, stanovali, po navedenim ispravama ne bi se ništa moglo kazati.

Tek isprava Karla Roberta od 19. X. 1324.⁸ unijet će svijetla i u to pitanje. Farkaš, Kemin, Juraj i Henih, sinovi Hemina »de generacione Nebluch, nobiles« de Croacia«, bili su u službi kraljevskoga dvorjanika Grgura, sina krbavskoga kneza Kurjaka Gusića. Ti Nebljušani, zbog vjerne službe i pristajanja njihova uz kralja, bili su izloženi raznim neprilikama. Tako njihovi posjedi Kamenik i Dolje bili su ne samo opustošeni, nego su ih oni morali i napustiti. U toj ispravi stoji, da su se Kamenik i Dolje nalazili »prema Nebljuhu«.⁹ Zbog toga knez Grgur Kurjaković moli kralja Karla Roberta, da spomenutoj četvorici Nebljušana podijeli posebnu ispravu, po kojoj bi oni unaprijed ne samo mirno uživali spomenute posjede Kamenik i Dolje, nego također da na iste mogu i kmetove naseljavati.¹⁰ Kralj je uvažio molbu i 19. X. 1324. o tome je izdao ispravu, o kojoj je govor. U njoj kralj dopušta, da ne samo ta četvorica Heminih sinova, nego i svi članovi njihove seoske zajednice (cum tota eorum generacione), koji po toj zajednici imaju pravo na Kamenik i Dolje, stanuju na tim posjedima pod posebnim kraljevskim pokroviteljstvom i zaštitom.¹¹ Po tomu 1324. god. postojala je posebna šira društvena zajednica nebljuška »de generacione Nebluch«, kojoj Karlo Robert dopušta stanovanje u Kameniku i Dolju. Ta dva mjesta nisu bila u samome Nebljuhu, nego prema njemu i u njegovu području. Položaj pak Nebljuha je određen, jer to mjesto i danas postoji na lijevoj strani rijeke Une, južno od Ripča. Spomenuta četvorica i njihova zajednica bili su iz Nebljuha, dakle iz Pounja.

Međutim jedan od četvorice spomenutih u ispravi Karla Roberta od 19. X. 1324., a koji su bili »de generacione Nebluch«, bio je Juraj sin Hemin. Kralj Ludovik potvrdio je 20. VII. 1345.¹² na molbu kneza

⁵ Tekst »nobiles de Lapuch pro se et pro vniuersis nobilibus de eadem ad nostram...« nije jasan, jer poslije *de eadem* svakako je nešto ispušteno, što je razumljivo, jer se radi o prijelazu.

⁶ SCD XII, 297–298.

⁷ Te riječi pokazuju, da u tekstu navedenom gore u bilj. 5. treba dodati *de Lapuch*.

⁸ SCD IX, 209–210.

⁹ I. d. 209. »contra Nebluh existentes«; *contra* – prema, u blizini Nebljuha.

¹⁰ I. m. »populosque ad easdem congregare«.

¹¹ I. m. »vt iidem cum tota eorum generacione, quibus dicte possessiones habentur participes, in ipsis possessionibus eorum resideant sub nostra protectione speciali et tutela«.

¹² SCD XI, 217–218.

Jurja sina Hemina, ali »de Lapuch« isprave Bele IV. iz god. 1263. i Karla Roberta iz 1322., koje su se odnosile na Lapčane u kraju, koji je u pitanju. Svakako, budući da je Juraj Hemin jedne i druge isprave jedna te ista osoba, a on je u jednoj »de Nebluch« a u drugoj »de Lapuch«, a slobostine se tiču njegove zajednice nebljuške, time je postalo jasno, da se sve spomenute isprave i po njima podijeljene slobostine odnose na Lapčane u Pounju.

Tim su i podaci pisma bana Rolanda i Beline potvrde iz 1263. prije neodređeni postali određeniji. Tako je podatak, da su Lapčani, na koje se odnosi banovo pismo i Belina potvrda, živjeli u pograničnom kraju, ispravan. Prijezda je posjedovao Donje Kraje, prije nego je postao bosanski ban, a zadržao ih je i poslije, dok je bio ban (1233–1255). Time su Sanska i Mrenska župa na Sani, desnomu pritoku Une, koje su bile unutar Donjih Krajeva, odvojivši se od Hrvatske sa Prijezdom došle u sklop banovine Bosne.¹³ Zato podatak pisma bana Rolanda, da Lapčani, za koje on od kralja traži potvrdu slobostina, žive »in confinio vestro«, odnosi se na Lapčane u Gornjem Pounju, jer su graničili sa tada bosanskim Donjim Krajevima.

Kad Bela IV. odgovara 1263. na molbu bana Rolanda i odobrava Lapčanima u Pounju prava i slobostine, on se izražava samo općenito, da oni ostanu »in eodem statu et in eadem libertate«. O kojima se tu slobostinama i pravima radilo, može se zaključiti tek iz spomenute isprave Karla Roberta od 19. X. 1324. Po toj ispravi Karlo Robert daje pravo nebljuškim Lapčanima, da na Kamniku i Dolju žive u onim slobostinama, u kojima žive »nobiles de Lapuch«, pa slobostine tu i nabraja. Zato se istom po toj povelji znade za slobostine pounjskih Lapčana uopće. Te pak slobostine bile bi:

svi prihodi bez razlike sa posjeda nebljuških, a tad i drugih gornjo-pounjskih Lapčana, pripadaju samo i jedino njima; po tomu nikomu nisu davali dohodak ni plaćali porez, i nitko im nije mogao nametati nikakve daće, uživali su gospodarski imunitet;

bilo im je slobodno služiti kod kojega god su htjeli velikaša, ali su uvijek smatrani službenicima kraljevskoga dvora, dakle dvorski ili kraljevski plemići;¹⁴

nitko im drugi ne može suditi osim osobno bana i kraljevskog dvorskog suca; ni u jednomu slučaju i nikada ne može im suditi podban, koji župan ili bilo koji drugi zemaljski sudac;¹⁵

¹³ Up. F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje*, Zagreb 1902, 3 sl.; V. Čorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, 206.

¹⁴ Tu se radi u prvom redu o vojnoj službi. Važno je »prout curie nostre fideles familiares«, što je jednako *servientes regis* drugih isprava. Bili su dvorsko ili kraljevsko plemstvo. Po ispravi od 24. XII. 1224. – *SCD III*, 238–240 – zovu se takvi plemići *de domo et familia nostra*; po onoj iz god. 1225. – i. d. 248–249. – *Turo-poljci* su *introduciti in participium regalis domus* kao i onoj drugoj – i. d. 247–248.

¹⁵ Ta odluka nije bila u suglasju s tadašnjim sudbenim pravom u Hrvatskoj, u kojoj je za sve hrvatsko plemstvo bez razlike bio nadležan jedino rodovski ili plemenski sud. Zaključke slavonskoga sabora, koji je držao Matej ban »tocius Sclavonie«, objelodanio je 19. IV. 1273. – *SCD VI*, 25–28 – ali nisu vrijedili u Hrvatskoj nego samo u Slavoniji. Uz druge je i zaključak, da plemićima unutar pojedinih

moгу imati svoje kmetove, koji su potpuno u njihovoj vlasti i o njima ovisni, tako da ih nitko u tome ničim ne može smetati.

Budući da su to opće slobodine Lapčana u Gornjem Pounju, tim slobodinama tačno je određen društveni položaj pounjskih Lapčana od god. 1263. dalje. Po svemu nisu bili vlastela, nego obično niže kraljevsko plemstvo, premda su prije bili i dalje ostali redovski plemići. Opet dokaz, da je samo kraljevsko plemstvo smatrano za pravo plemstvo.

Da su se Lapčani naselili u Gornje Pounje prije god. 1263., da se zaključivati po ispravi od 25. IV. 1334.¹⁶ Već navedena četvorica nebljuških Lapčana Farkaš, Hemin, Juraj i Heme (Henih) podoše pred krbavske knezove Budislava, Pavla i Grgura, sinove pokojnog Kurjaka, moleći, da im oni potvrde Grabovnik, koji je bio kupio njihov pokojni otac Hemin od kneza Slovinje Gusića. Sa sobom oni doniješe i kupoprodajni ugovor o toj kupnji svoga oca Hemina. Knezovi Gusići novom ispravom od 25. IV. 1334. potvrđuju prodaju svoga predšasnika kneza Slovinje. Taj se pak Slovinja spominje god. 1207.¹⁷ i 1221.¹⁸ »corbaviensi comite«. Zato je njegova prodaja Grabovnika u Pounju Lapčaninu Hemi učinjena najkasnije polovinom XIII. st. A budući da se radi o nebljuškim Lapčanima, na koje se odnose već navedene isprave od god. 1263. dalje, svakako su se oni naselili u Pounje prije te godine.

2.

No time glavno sijelo pounjskih Lapčana još nije utvrđeno. O gornjopounjskim Lapčanima govore razne isprave sve do svršetka XV. stoljeća. Kralj Ludovik na molbu Našmana sina Petrova »de Lapuche«, koji je molio u ime svoje i »vniuersem nobilem de eadem Lapuche«, 26. VII. 1355.¹⁹ potvrđuje sve isprave, koje se odnose na gornjopounjske Lapčane. Tu je isprava Belina iz god. 1263., Karla Roberta iz 1322. i istoga Ludovika iz 1345. Važna je tu osoba Našmana Petrova. On se u tadašnjim ispravama više puta spominje i govoreći prije o Karinjanima češće sam ga navodio kao karinskog vlastelina. Svakako je on bio važna ličnost polovinom XIV. stoljeća i u službi na dvoru kralja Ludovika.

kneštava (comitatus) sudi jedino ban (banus eos indicabit pro tempore constitutus). Taj zaključak, koji je inače vrijedio samo za Slavoniju, premda je donesen tada na saboru, ne znači naravno, da takav pravni običaj nije i prije toga postojao, on je na tom saboru samo *javno osnažen*. Kralj ga u obliku povlastice nastoji uvesti i u Hrvatsku. U potpunom je to skladu sa težnjama Karla Roberta, da izmjeni staro društveno uređenje Hrvatske i izjednači s uređenjem Mađarske. No ni tu nije uspio, jer je do kasna, kako ću poslije pokazati, postojao u smislu hrvatskoga prava *stol lapački*, nadležan gornjopounjskim Lapčanima. Po tome gornja tobožnja povlastica, dana sa strane kralja kao protivna hrvatskomu pravu, nije bila uopće izvršena; ostala je samo dokaz težnja Anžuvinaca.

¹⁶ SCD X, 162-163.

¹⁷ SCD III, 64 i 67.

¹⁸ I. d. 202.

¹⁹ SCD XII, 297-298.

Po ispravama od 4. XII. 1354.,²⁰ 21. X. 1360.,²¹ 28. XII. 1360.²² i 31. XII. 1360.²³ on je sin Petrov »de Karin«, a usto i »de genere Lapuch«, pa i »nobilis in Lapuch«. Po tomu je on stalno karinski vlastelin i Lapčanin iz primorja. U Ludovikovoj ispravi od 26. VII. 1353., u kojoj nastupa i ime svih gornjopounjskih Lapčana, on je samo »de Lapuch«. Svakako po svemu to je jedna te ista osoba. Njega su kao utjecajnu osobu na dvoru kralja Ludovika upotrebili njegovi rodovski srodnici pounjski Lapčani, a i on kao takav u ime svoje i njihovo nastupa pred Ludovikom. To je dokaz, da ni gornjopounjski Lapčani nisu bili prekinuli veze i odnose sa srodniciima u seoskoj zajednici na primorju.

Splitski kaptol 28. V. 1374.²⁴ na molbu plemenitoga »Heme filius condam nobilis uiri Hegmeni de Lapac«, kojega sam već spominjao, potvrđuje ispravu krbavskih knezova Budislava, Pavla i Grgura, sinova pok. Kurjaka, od 23. IV. 1334., koja se odnosi na nebljuške Lapčane.

Od posebne je važnosti isprava od 26. X. 1396. izdana »sub castro Conca«.²⁵ Po toj ispravi sudbeni stol sačinjavali su Stjepan i Blaž »castellani de Conca«, Zoran »zupanus de Lapach« i tri rotna suca, Butko Gončević, Ratko Utišenić i Ivan Černin zvan Lapić. Pred taj stol dodoše plemeniti Ivan i Novak, sinovi Pripče zvanog Pričnić iz Nebljuha. Tu oni usvajaju (fecerint in ipsorum fratres) kneza Tomu, Dujma i Blaža sa svima njihovim potomcima, dajući im uz pristanak čitavoga roda Lapčana i svih onih iz Nebljuha trećinu svih svojih posjeda u Nebljuhu sa svim pravima, koja su tim posjedima pripadala. To čine braća Ivan i Novak zbog usluga, koje su njima učinili knez Toma, Dujam i Blaž, i uz sve formalnosti običajne pri otuđivanju imovine. Tako je nadležni sud prihvatio to darovanje i usvojenje (hanc donacionem et fratrum assumptionem), povežavši sve kondicionalnom kaznom od 100 maraka, u slučaju da bi Ivan i Novak pokušali na bilo kojem sudu to već učinjeno osporiti. K tomu sud je postavio i četiri pristava, koji su taj pravni posao morali izvršiti; pristavi su bili: Dujam Bolčanić Butka, Ivan Radešić, Latko Živković i Lala Grimaldić. A na svršetku o svemu tomu stol je izdao ispravu sa pet pečata.

Radi se i ovdje o *usvojenju*, ali je ono drugačijeg oblika od primjera dosada navedenih. U prvomu redu tu nije u pitanju posljednji muški član kućne zajednice, koji usvaja, nego njih dvojica; usvojeni nije također jedan, nego su trojica. Usvojenje se ovdje ne čini, da se ne utrne

²⁰ I. d. 260.

²¹ SCD XIII, 69.

²² I. d. 88.

²³ I. d. 90.

²⁴ SCD XV, 44.

²⁵ *Vjesnik zem. arhiva VII*, Zagreb 1905, 161–162. Sumnjam, da je u izvorniku *Conca*, jer je u svim drugim ispravama *Choca*. Također je i krivo datirana »24. oktobra« mjesto 26. X. Datum »feria quinta proxima ante festum beatorum Simonis et Jude« znači u *četvrtak* prije svetkovine tih svetaca. A jer je njihova svetkovina 28. X. i god. 1396. bila u subotu, to je četvrtak, kad je bila izdana ta isprava, bio 26. X.

vatra na kućnom ognjištu, nego zbog učinjenih usluga. Konačno usvojeni ne postaju »heredes« čitave imovine jedne zajednice, nego samo njena trećega dijela. Svakako se i ovdje radi o usvojenju, ali o posebnom slučaju, koji pokazuje postepeno raspadanje pojedinih prastarih rodovskih pravnih običaja, ovdje običaja usvojenja.

Isprava iz god. 1396., o kojoj je govor, kaže, da se sudbeno ročište, koje je nju izdalo, držalo »sub castro Conca«. Da se tu radilo o sudu nadležnom za Lapčane u Gornjemu Pounju, izlazi iz same isprave. Tomu je sudu prisutan Zoran, župan lapački (Zuranus zupanus de Lapach). Usvojenje je učinjeno »ex licencia spontanea uoluntate tocius generationis nomine Lapach et hominum de Nebluch«, t. j. dozvolom i pristankom ne samo one uže zajednice nebljuške »hominum de Nebluch«, nego i one šire lapačke, naravno one u Pounju. Svakako tu se radi o lapačkom stolu. Da je lapački sudbeni stol postojao u Pounju nadležan pounjskim Lapčanima, svjedoči više isprava, koje se odnose na te gornjopounjske Lapčane.

Postoji isprava, koju je izdao sudbeni stol lapački 28. XI. 1448.²⁶ sa sijelom u Rmaju, dakle u gornjem Pounju. Tomu je sudu predsjedao Dragovolja »gračšak' rmanjski«, t. j. kastelan, kojega stranke i sama isprava još zovu i »knez stola lapačkoga«. Taj naziv kneza za poglavicu suda ostatak je iz vremena plemenskih i kraljevskih sudova, kojima je najprije stajao na čelu župan, a poslije u feudalno doba knez. Premda je tomu rmanjskomu sudu na čelu obični kastelan, ali budući da je on postavljen i sudi mjesto kneza Frankopana, kojemu je tada Rmanj pripadao, kako ću to još i pokazati, on je knežev zamjenik, pa ga po tradiciji i reprezentaciji nazivlju knezom. Na tom stolu lapačkomu u Rmaju uz kastelana Drogovolju bila su i tri »suci rot'ni stola togac lapačkoga« Šimun Mrmonjić, Domjan Sičić i Grgur Ratković. Pred taj sud došao je plemeniti Juraj Karlov iz Stržića moleći: budući da su Turci porobili i popalili sve njegovo, tako da on ne može živjeti na svome imanju, neka mu sud dopusti imanje prodati ili založiti. Sud ga upućuje neka najprije ponudi, ne će li to kupiti netko od njegove seoske zajednice Stržića; ako oni to odbiju, tad neka nudi drugima Lapčanima; ako nitko ni od njih ne htjedne, tada neka ponudi bilo komu, pa i izvan plemena, ali u tome slučaju samo »plemenitomu«, t. j. samo članovima seoskih zajednica. Da sve to zakonito izvrši, stol lapački daje Jurju pristava Matiju Dujmovića. Zalud je Juraj sa tim pristavom obilazio i nudio svoje Stržiće i druge Lapčane, nitko nije htio njegovo imanje kupiti ni u zalog uzeti. Slika teškog stanja na granici Bosne i na udaru Turcima 15 godina prije njena pada! Jurju nije preostalo drugo nego nuditi i izvan roda i plemena. Konačno je kupea i našao, a bio je plemeniti Mikula Gašparov. Stržići su tog kupea odobrili. Na sedmi dan sudovanja lapačkoga stola dođe više njih Stržića sa prodavačem Jurjem, kupcem Mikulom i pristavom Matijom pred taj sud, gdje oni »svi imenom i u kipih svih svojih sinov, bratje, bratućedov, stricev i sinovac,

²⁶ Đ. Šurmin, n. d. 175-178.

bližih i daljih« odobriše tu prodaju. Tom prilikom Juraj je prodao za 250 zlatnika ne samo »vsu svoju plemenščinu i imanje, ku imaše u Strižićih i u kotaru strižičkom« nego i sve »ča bi posli na n(j) vsidalu ili s' selo u Strižićih i u kotaru strižičkom«. Kupac je po tomu dobio ne samo imanje kućne zajednice Jurja Strižića, nego i sva prava, koja je Jurjeva kućna zajednica imala u seoskoj zajednici Strižića, kao i u plemenu gornjopounjskih Lapčana po prastaromu hrvatskomu rodovskomu pravu. Da će se sve pogodeno izvršiti, prodavač i svi Strižići jamče kupcu Mikuli pod kaznu (zarokom) od 50 grivnja.²⁷ A za svjedočanstvo čitavoga toga pravnoga posla stol lapački izdaje ispravu.

Naveo sam čitav pravni postupak, onaj običajan pri prodaji imanja u staroj Hrvatskoj. Usporedivši taj postupak s postupkom prije navedenim pri usvojenju, vidi se, kako se oni potpuno slažu; taj je postupak i u XV. st. još i te kako bio vezan i vođen po prastarim pravnim običajima, ostacima iz vremena rodovskoga uređenja seoskih zajednica.

Koliko isprava iz god. 1396. toliko i ona iz 1448. svjedoče, da je postojao sud ili stol lapački, nadležan gornjopounjskim Lapčanima usprkos prije navedenoj ispravi Karla Roberta od 19. IV. 1324. Uporedivši među sobom isprave iz 1396. i 1448., vidi se, da su u međuvremenu između te dvije isprave nastale mnoge promjene u sastavu lapačkoga stola. Po promjeni iz god. 1396. taj je stol zasjedao »sub castro Conca«, a po promjeni iz 1448. u Rmnju; po prvoj u stolu lapačkomu sudjevala su dva kastelana, Stjepan i Blaž »castellani de Conca«, a po drugoj samo jedan kastelan i to onaj iz Rmnja; po prvoj u dvojicu kastelana »de Conca« bio je i župan lapački »supanus de Lapach« sa još tri suca, a po drugoj samo kastelan rmanjski sa tri suca, a o županu lapačkomu nema ni spomena. Zato između godine 1396. i 1448. u pogledu uređenja i sastava lapačkoga stola zbile su se velike promjene, bilo s obzirom na mjesto njegova sjedišta, bilo na njegov sastav, a time i na njemu podložno područje. A kada i kako se sve to dogodilo?

3.

Po Klaiću i Šišiću²⁸ *Conca* iz isprave od 1396. hrvatski bi se zvala Konoba, koja bi se poslije zvala *Rmanj*, što povijesno ne stoji.

Na početku XV. stoljeća najmoćniji hrvatski vlastelin-velikaš bio je svakako knez i ban Ivaniš Nelipić pok. Ivana. Kao šurjak vojvode Hrvoja bio je i Ivaniš do god. 1406. na strani kralja Ladislava Napuljca, a otada dalje na strani Zigmunda. Banu su Ivanišu uz vanjske neprijatelje zadavale teških briga prilike u samoj njegovoj obitelji. Muškoga potomka nije imao nego samo dvije kćerke, Katarinu i Margaretu. Da stvar bude još teža, nije imao ni bližih ni daljih rođaka. Zato je morao

²⁷ Ovdje znači novac, ali se vrsta i vrijednost ne mogu odrediti. Obično stoji mjesto lat. *marca*, koja označuje težinu od 245 g srebra i od koje se težine kovalo 240 denara.

²⁸ Vjesnik zem. arhiva, n. d. 161.

voditi i te kakvu brigu, da se ne rasprši nego sačuva nelipička vlasteoska baština, makar i po ženskoj lozi. Pogotovu, jer je znao, kako na istu već vrebaju kralj Žigmund, Mleci, bosanski kralj Stjepan Tvrtko II. a i neki hrvatski velikaši. Već 17. VIII. 1406.²⁹ knez Ivaniš sklapa savez sa knezom Nikolom Frankopanom, najmoćnijim vlastelinom u tadašnjoj sjevernoj Hrvatskoj. Taj savez obnoviše ta dva moćna kneza 20. I. 1411. i osnažiše sa dva nova važna čina. Prvi čin su bile zaruke obavljene taj isti dan između Ivana (Anža) najstarijega sina bana i kneza Nikole Frankopana i Ivaniševe kćeri Katarine. Ali budući da im je izgledalo, da ni to nije dosta pouzdano, da će time sačuvati nelipičko vlastelinstvo, isti taj dan knez Ivaniš Nelipić još i *usvaja* svog budućeg zeta Ivana Frankopana, To posljednje učinjeno je, da po usvojenju Ivan Frankopan postane pravno pravi član Nelipičeve kućne zajednice, *heres* u potpunom smislu.³⁰ Dana 16. VII. 1422., čini se pri vjenčanju Ivana i Katarine, knez je Ivaniš usvojenje ponovio.³¹ Sve to Ivaniš čini u teškoj brizi, da održi na okupu nelipičku vlasteosku baštinu. Nesiguran, da li će njegovi neprijatelji priznati tu posebnu ustanovu hrvatskoga imovnog prava, usvojenje, on gleda da i na drugi način obezbijedi zetu i kćeri nelipičku imovinu. Tako god. 1422., 1426. i 1428. knez Ivaniš zalaže svojoj kćeri, a ženi Ivana Frankopana gradove Klis, Omiš sa utvrdom Visući, Kamičak, Ključ, župu Petrovo Polje – danas Drniško – i župu Odorje sa Zvonigradom – porječje gornje i srednje Zrmanje.³² To ponavlja i proširuje 24. V. 1434.³³

S druge je strane kralj Žigmund 6. IV. 1431. u Nürnbergu založio banu Nikoli Frankopanu uz druge gradove i županije također i »castellum Rypach cum omnibus pertinentiis, castrum Choka cum omnibus pertinentiis, castrum Ermyum cum omnibus pertinentiis«.³⁴ To su svakako gradovi Ripač, Rmanj i »Choka«, dotično »Conca« iz isprave od 1396., svi u Pounju. Ta se mjesta spominju i u Žigmundovoj ispravi od 16. I. 1434.³⁵ Po tomu »Choka« i Rmanj dva su potpuno različita utvrđena mjesta, pa Klaićeva i Šišićeva identifikacija tih dvaju kraljevskih castruma potpuno otpada. Od dvaju pak kastelana, članova lapačkoga

²⁹ Thallóczy-Barabás, n. d. 189–191.

³⁰ I. d. 166–169 »quem (sc. Johannem) ab isto die in antea recepinus sollempniter in nostrum filium adoptivum, de quibus bonis facere possit et disponere in vita et in morte, tamquam verus et legitimus dominus et patronus«. Dominus = haeres.

³¹ I. d. 189–191.

³² Dne 3. VIII. 1422. Klis – i. d. 191–193. – 12. III. 1423. – i. d. 193–195. – Zvonigrad cum *prouincia Odorja* a statucija – i. d. 196–198; Sinj sa kneštvom Cetine i Travnik – danas Potravlje, 6. V. 1424. – i. d. 200–203; Klis 15. IX. 1426. – i. d. 206–208; Kamičak, Ključ i *prouinciam campum Petri* 29. VI. 1428. – i. d. 211–213, a introdukcija 8. IX. 1428.; Omiš sa Visućim 13. VIII. 1428. – i. d. 226–228, a statucija 6. I. 1429. – i. d. 228–229. – i 20. I. 1429. – i. d. 230–231.

³³ I. d. 250–252. »castrum Fsyn et castrum Trawnik cum *mocitatu Cetine*, et castrum Chachuine (= Čačvina) cum *provincia Bossussya*, castrum Almissie, castrum Clissie, castrum Cleuch, castrum Camichach et castrum Zwonigrad«, a obavljene su statucije 15. VI. 1434. – i. d. 252–256.

³⁴ I. d. 235–238.

³⁵ I. d. 247–249.

stola 1396., jedan je bio kastelan »Choke« ili »Conke«, a drugi vjerojatno Rmnja, jer u jednomu castrum teško da su mogla biti dva kastelana. Po svemu tomu glavna naselja Lapčana bila su i ostala u gornjemu Pounju.

Što je pak knez Ivaniš predviđao i čega se bojao, to se poslije njegove smrti, a umro je polovinom 1435.,³⁶ i dogodilo. Već u drugoj polovici 1435. kralj Žigmund, osporavajući knezu Ivanu Frankopanu Nelipićevu baštinu, traži, da mu je ustupi, jer da pripada njemu po devolucionom pravu »ab defectum seminis«³⁷ poslije smrti kneza Ivaniša. Tomu se knez, tada već i ban, Ivan Frankopan s pravom usprotivio. Uza sve to Žigmund ga siječnja 1436. proglasi buntovnikom i odmetnikom, kaznivši ga gubitkom svih časti i imanja. Našto slavonski ban Matko Talovac, zakleti neprijatelj Nelipića i Frankopana, dolazi s vojskom u Hrvatsku, da odluku Žigmundovu silom izvrši. Glavne su se borbe vodile srpnja i kolovoza 1436., ali knez Ivan Frankopan nije bio svladan. Ban Matko neobavljena posla vratio se sa vojskom u Slavoniju. Tada se dogodi ono, što je bilo najgora. Mjeseca prosinca 1436. umre knez Ivan Frankopan, ostavivši mladu udovicu Katarinu i malodobnoga sina Jurja. Čim se to saznalo, ban Matko odmah po drugi put provaljuje s vojskom u Hrvatsku. Kneginja Katarina sa svojima sprema se na otpor. U neizvjesnosti popusti nagovoru nekih tobožnjih prijatelja, hrvatskih plemića, i poče pregovarati s banom Matkom. Konačno se nagodiše, o čemu postoje tri isprave, izdane 29. I. 1437.³⁸ U njima ban Matko kaže, kako je po smrti kneza Ivaniša Nelipića, koji je umro bez muškoga potomka (per defectum sexus seminis masculini), čitava njegova baština zakonito prešla na cara ili kralja; tu je pak baštinu nezakonito i protiv kraljeve volje preuzeo i držao pokojni knez Ivan Frankopan, a poslije njega udova mu Katarina sa sinom Jurjem. Ali budući da je sada Katarina predala banu Matku ne samo čitavu nelipićku vlasteosku baštinu, nego i gradove založene Frankopanima, a koje je ona držala, ban Matko velikodušno oprašta veleizdaju njoj, njemu sinu i njenim službenicima (super nota infidelitatis); k tomu pušta joj, ali ne u vlasnost, nego u založno ime grad Rmanj sa njegovim pripadnostima. Dotično »Katharine relicte condam magnifici Johannis de Frankopanibus ac Georgii filii corundem ... castrum nostrum Ermin vocatum simul cum suis pertinentiis et precipue districtu Lapacz ac iudicio et iudicatu sedium ad ipsum castrum partinentium«. Sve to on njoj zalaže zbog 5000 zlatnih forinti, koje je Katarina poslije smrti muža kneza Ivana potrošila za uzdržavanje gradova, koje je god. 1431. Žigmund bio založio banu Nikoli Frankopanu. Po tome Katarina je sve izgubila protiv svih imovnih prava Hrvatske. Dali su joj kraljevski Rmanj, ali u zalog,

³⁶ V. Klaić, *Povjest Hrvata II/2*, Zagreb 1901, 132 piše: »Poslije 23. svibnja 1434. nestaje kneza Ivaniša Nelipića s ovoga svijeta«, što ne stoji. Po Žigmundovoj ispravi od 26. IV. 1435. on je još tada na životu Up. Thallóczy-Barabás, n. d. 266.

³⁷ V. Klaić, *Krški knezovi*, Zagreb 1901, 225.

³⁸ Thallóczy-Barabás, n. d. 274–282. Sve tri su izdane isti dan na Petrovu polju kod Dniša.

t. j. do volje kraljeve. Što je učinio ban Matko, Žigmund je odobrio ispravom izdanom u Pragu 23. VIII. 1437., izričito naglasivši, da za-država pravo otkupa Rmanja.³⁹ Usto on tog istoga dana drugom ispravom naređuje, da se Katarina i Juraj uvedu u posjed Rmanja, služeći se rije-čima kao i u ispravi bana Matka uz neke važne dodatke: »castrum no-strum Ermen vocatum, in regno nostro Croatie predictae, habitum simul cum universis etc. sedium ad easdem pertinentibus, nec non tributo in ipso districtu (Lapacz) solito.«⁴⁰ Kninski kaptol izdao je 14. X. 1437. po-svjedočenje o uvodenju u taj posjed.⁴¹

4.

Tako su u borbu za nelipičku baštinu bili upleteni i gornjopounjski Lapčani. Po gornjim ispravama iz god. 1437. Rmanj je sa lapačkom župom od te godine dalje sačinjavao vlasteosku feudalnu jedinicu, koju je u založno ime držala udova Katarina sa malodobnim sinom Jurjem Frankopanom. Središte tog vlastelinstva bio je utvrda Rmanj sa posebnim sudbenim dvorom, po tradiciji i dalje zvanim »stol lapački«. Tim je položaj gornjopounjskih Lapčana u mnogomu postao jasniji, i to od nji-hova naseljenja u Gornje Pounje polovinom XIII. stoljeća dalje. Navo sam, kako su se oni ispočetka naselili na posjede nekoga kraljevskog castruma. Da se radilo o castrumu, izlazi iz činjenice, što su oni bili sebi podložili neke od »castrenses«, a ovih bez castruma nema. Po ispravi pak iz godine 1396. nalazili su se unutar područja kraljevskoga grada »Khoke«; budući da se u njoj spominju dva kastelana, bila su u grani-cama te kraljevske gospodarsko-upravne jedinice i dva grada (castrum), što nije bilo neobično. Po sastavu stola lapačkoga ta dva grada bila su »Khoka« i Rmanj, o čemu ću još govoriti.

Po navedenim povlasticama Bele IV. i Karla Roberta ti gornjopounjski Lapčani po doseljenu bili su u svemu potpuno slobodni i neovisni od gradova, na kojih su se područje oni bili naselili. Imali su oni i svoj posebni sudbeni dvor, »stol lapački«, nadležan u svima njihovim unutar-njim sporovima i sudbenim pitanjima; jedino u sporovima izvan njihove zajednice mogao im je suditi samo kralj ili ban ili kraljevski dvorski sudac; konačno je izričito stajalo, da im nije mogao suditi nijedan župan. Međutim po ispravi iz 1396. ne samo da im župan sudi, nego su u stolu lapačkom uz lapačkoga župana i tri njihova suca, također i dva kra-ljeva kastelana, koji nisu drugo nego zamjenici nekadanjih kraljevskih

³⁹ I. d. 292–293.

⁴⁰ I. d. 294–296. U toj ispravi Žigmund nalaže kninskomu kaptolu, da izašalje jednoga od svojih članova, koji će skupa sa kraljevskim izaslanikom uvesti Katarinu i njenoga sina u posjed. Tu uz drugo piše: »castrum nostrum Ermen vocatum, in regno nostro Croatie predictae, habitum simul cum universis suis pertinentiis et precipue districtu Lapacz ac iudicio et iudicatu sedium ad easdem pertinentibus, nec non tributo in ipso districtu exigi solito«.

⁴¹ I. d. 299–300.

župana. Po tomu, negdje između 1263. i 1396., svakako silom i nezakonito prestala je nezavisnost lapačkoga stola, jer su postali ne samo njegovi članovi dva kraljevska kastelana, nego su mu oni bili na čelu. Kad, kako i zašto se to dogodilo, ne mogu utvrditi; svakako je to bila Lapčanima kazna zbog učestvovanja vjerojatno u bunama, kojima je stajao na čelu vranski prior Ivan od Paližne, bunama od 1383. dalje za kraljice Marije i prvih godina vladanja Žigmunda.

U sastavu lapačkoga stola god. 1448., između te godine i 1396., zbile su se u njemu i druge promjene. Godine 1448. lapački stol se sastoji samo od kastelana Rmnja i tri suca; nikada više nema spomena drugomu kastelanu ni županu lapačkom, a ni gradu »Khoki«. Kako i zašto su se dogodile te promjene, može se donekle utvrditi.

U ispravi, kojom god. 1437. kralj Žigmund odobrava sve ono, što je ban Matko bio ugovorio sa Katarinom, važan je podatak, da ona i njeni nasljednici po gradu Rmnju imaju pravo i na »tributo in prenominato districtu Lapacz exigi solito«. Naravno da se to ne odnosi na gornjopounjske Lapčane, jer su oni kao plemeniti bili oprošteni od svih podavanja, poreza i daća, nego se to odnosi na kmetove podložne ranije gradovima »Khoki« i Rmnju, a sada samo Rmnju, kojih su se posjedi nalazili uz posjede Lapčana. Upotreba naziva »districtus Lapacz« znači, da je u to doba toponim Lapac već postojao i imao svoje prostorno značenje, a ne samo etničko. Rmanj je sa područjem, unutar kojega su uz njemu podložne kmetove živjeli i plemeniti Lapčani, sačinjavao od god. 1437. posebno vlastelinstvo u rukama udove Katarine i njena sina Jurja. Da li su otada dalje svi gornjopounjski Lapčani bili unutar granica rmanjskog vlastelinstva?

Gornjopounjski su Lapčani bili na području kraljevskih gradova Koke i Rmnja. Ta je dva grada sa trećim Ripčem god. 1431. kralj Žigmund bio založio banu Nikoli Frankopanu. Pri slomu nelipičke baštine god. 1437. dobila je Katarina sa sinom Jurjem od bana Matka Talovca samo Rmanj, dok se Koka ne spominje. Po ispravi od 1. VII. 1447.⁴² dođeše pred Tomu, kneza krbavskoga, humskoga i nebljuškoga u Ripač četrdesetorica plemenitih ljudi javljajući mu »v kipi svoem i vsih svojih sinov, otac i bratje bližne i dalne, i budući puni prokaraturi-punomoćnici-nih i oda vsih četirih kolen plemena nebljuškoga«, da su oni »u pitanji i u plemenu svom« – na plemenskom sudu i skupštini, – dopustili plemenitom Mikulu Gašparovu, da uzme u zalag sav posjed njihova suca Dujma Vučića. Taj je pak posjed bio oko $\frac{1}{3}$ imanja koljena Židovinića »v Neblusih i v nebluškom kotari.«⁴³ Kao jamstvo tog zaloga određena je kondicionalna kazna od 20 grivnja. O svemu, što je kod toga zaloga po hrvatskomu pravu bilo učinjeno, nadležni knez Toma Gusić izdaje ispravu u Ripču.

⁴² Đ. Šurmin, n. d. 170–172.

⁴³ I. d. 171 »od vsega kolena Židovinić četrti del i ošte od druge polovice toga vsega kolene peti del v Neblusih i v nebluškom kotari«. To bi bilo $\frac{1}{4} + \frac{1}{10} = \frac{1}{20}$ t. j. oko $\frac{1}{3}$.

Po toj ispravi u prvomu redu vidi se, da je god. 1447. krbavski knez Toma bio također i knez nebljuški. Pokazao sam, kako je nekoć Nebljuh bio u sastavu sudbenoga stola lapačkoga, a sada je on izvan njega, i to pod stolom kneza Tome u Ripču. Prema tomu prije toga vremena nebljuško je područje bilo odcijepljeno od stola, a tim i od zajednice gornjo-pounjskih Lapčana. Nebljušani sačinjavaju po toj ispravi posebnu društvenu zajednicu, koju isprava zove plemenom, podijeljenu na četiri koljena ili grane. Imali su oni svoj, ali niži sud, skupštinu i drugo, inače je njihov redovni nadležni sud, koji je zamijenio nekadanji lapački stol, bio kneževski sud, t. j. vlasteosko-feudalni. Da se sve to dogodilo, pokazuje osim naslova kneza krbavskoga Tome, po kojemu je on i knez nebljuški i činjenica, što je on nadležan u otuđenju nebljuške imovine. Radilo se o zalogu, koji je po hrvatskom imovnom pravu pripadao u jedan od načina otuđivanja imovine. Pri zalogu su kao i pri svakomu drugomu otuđenju bile tačno i strogo određene razne formalnosti, između kojih je, osim pristanka članova užih zajednica, kao kućne ili porodične, pa širih, seoske ili plemena, također i pristanak rodovskoga ili plemenskoga suda. U slučaju toga zalogu namjesto plemenskoga suda je sud vlastelina feudalca. Spomenuo sam, kako je god. 1431. Žigmund založio knezu Nikoli Frankopan u Koku i Rmanj također i Ripač. Međutim sada god. 1447. Ripač je u rukama krbavskoga kneza Tome. Izlazi da je god. 1437., kad je Ripač od Matka Talovca bio oduzet Frankopanima, bio dan Tomi Gusiću. Tom je prilikom ban Matko također odcijepio od dotadanje gornjo-pounjske lapačke zajednice Nebljušane i podložio ih gradu Ripču, dotično njegovu vlastelinu. Nebljušani se tako odcijepiše od lapačke zajednice, u kojoj su oni živjeli od polovice XIII. stoljeća do godine 1437. Time je područje lapačkoga stola godine 1437. smanjeno.

Uz tu promjenu bilo je i drugih promjena kod toga stola. Po ispravi iz god. 1396. još je postojao župan lapački. Po tomu postojala je nekoć lapačka šira zajednica, t. j. više seoskih zajednica skupa, i *zovem je župa*, na čelu sa starješinom županom, neovisna i slobodna, sama za sebe. Kad su negdje prije god. 1396. Lapčani bili podčinjeni zapovjednicima kraljevskih kastruma Koke i Rmnja, čast lapačkoga župana ostala je i dalje. Ali on nije više bio ono što i ranije, neovisni starješina i predstavnik Lapčana, nego podložan i ovisan o kraljevskim zapovjednicima Koke i Rmnja. Zato za velikih promjena god. 1437. nije čudo, da je županska lapačka čast kao suvišna potpuno nestala. O tome postoji svjedočanstvo kaptola kninskoga iz god. 1442., da je za uvijek bila dokinuta županska služba u kneštvu lapačkomu (*cassato in perpetuum officio suppanatus in comitatu de Lapacz*).⁴⁴ Budući da kneštvo lapačko nije nikada postojalo, po Lapčanima i Lapcu nazivlje se sada područje vlasteoskoga grada Rmnja. I po tomu se vidi, da je vlastelinstvo, povezano od god. 1437. za

⁴⁴ Vjesnik zem. arhiva, n. d. 175.

grad Rmanj, novija tvorevina, pa mu je lapački stol dao i naziv lapačkog kneštva ili *comitatus de Lapacz*. Lapački baš stol postoji i dalje, ali mu je na čelu rmanjski vlastelin knez Frankopan, dotično njegov predstavnik. Pri velikoj diobi frankopanske vlasteoske zajednice god. 1449. Rmanj je pripao Jurju, sinu pok. Ivana i Katarine Nelipić.

U naprijed navedenoj ispravi od 28. XI. 1448. Dragovolja je »gračšćak rmanski i knez stola lapačkoga«. Po drugoj od 11. VI. 1478.⁴⁵ zasjeda »stol lapački« sa rmanjskim »porkolabom« na čelu. Došao je pred taj sud Stjepan Mečar iz Glavataca moleći u ime svoje, svojih sinova i »vse sve bratje Glavatac«, da taj sud donese presudu o dugu, koji od njega traži Juraj Našmanić. Pritom se Stjepan obraća sudu sa riječima: »kneže i sudci«. Stjepana je sud riješio i o tome izdao ispravu u Rmnju »v puni stoli lapačkom«.

Dana 14. VII. 1484.⁴⁶ pred stol lapački, koji se sastojao od porkulaba rmanjskoga Gašpara Perušića i tri suca, došao je Ivan Nikšić sa svojim sinovcem i Andrijom Leošićem, tražeći od istoga (»kneže i sudci«), da im odobri diobu nekoga »grada«, t. j. utvrde ili castruma, koji su oni već bili između sebe podijelili. Lapački sudbeni stol odobrava diobu i o tom izdaje pismenu potvrdu, na kojoj ću se zaustaviti. U pitanju je dioba nekoga »grada«. Po općemu srednjovjekovnomu pravu gradovi (castra, castella = zamci) bili su u rukama vladara ili vlastelina, kojemu bi vladar jedan ili drugi grad poklonio u feud sa svima njegovim pripadnostima ili dozvolio da ga sagradi na takvomu posjedu. U toj ispravi ne dijele takav grad vlastela nego dva obična plemića lapačka. Oni taj grad niti su sagradili niti od vladara na dar primili. Ali budući da oni ipak dijele jedan grad, znači, da je taj grad nekoć postojao i u međuvremenu izgubio svoju prvotnu svrhu, bio porušen i napušten, pa kao takav darom, kupnjom, ili kojim drugim načinom, uglavnom kao građevni materijal prešao u privatne ruke.

U vezi sa lapačkom župom postojali su samo gradovi Koka i Rmanj. Koka se zadnji put spominje 16. I. 1434.⁴⁷ i nikada poslije, pa ni za katastrofe god. 1437., u kojoj je ona kao Frankopanima založeni grad morala sudjelovati. Zbog toga može se postaviti tvrdnja, da je upravo za tih borba god. 1437. Koka bila porušena ili teško oštećena, svakako napuštena. Kao takva mogla je doći u ruke nekih Lapčana. Budući da tu diobu rješava stol lapački, sigurno je taj grad bio na njegovu području, negdje oko današnjega Gornjega ili Donjega Lapca. Nedaleko od današnjega Donjega Lapca u sjeverozapadnomu pravcu nalazi se gorje, danas zvano Kuk; nije li možda to ime u vezi sa nekadanjim gradom »Choka« i njegovim položajem?

⁴⁵ Šurmin, n. d. 283–285.

⁴⁶ I. d. 297–298.

⁴⁷ Thallóczy-Barabás, n. d. 248.

Lapčani u Gornjem Pounju nisu starenici. Glavni se njihov dio naselio polovinom XIII. st. na područje kraljevskoga grada Koke i vjerojatno tek poslije nastalog Rmnja. Oni na dar dobiše određene dijelove kraljevskoga posjeda grada Koke, ali ne sam grad ni njegovo čitavo područje. Živjeli su kao kraljevski plemići. S vremenom je na tom području radi obrane prema Bosni, na utoku Unca u Unu, bio podignut i drugi utvrđeni grad, Rmanj. Ti gradovi, koji su imali i svoje kmetove, do god. 1431. bili su u rukama vladara, svaki sa svojim kraljevskim zapovjednikom, kastelanom ili graščikom na čelu. Te je godine kralj Žigmund oba ta grada sa njihovim područjem založio banu Nikoli Frankopanu i ostali su u Frankopanskim rukama do katastrofe 1437. Otada nestaje grada Koke, a preostali Rmanj ban Matko Talovac daje u zalog Katarini, udovi Ivana Frankopana i njenu sinu Jurju. Područje tih gornjopounjskih Lapčana do god. 1437. bilo u vezi sa gradovima Kokom i Rmnjem. Tada se njihovo upravno područje dijeli. Nebljušani se odcjepljuju, dolaze pod vlast krbovskih knezova Gusića i u sklop sudbenoga stola u Ripču. Kraj pak lapački oko današnjega Donjega i Gornjega Lapca ostaje u vezi sa gradom Rmnjom i njemu podložen. Na čelu i dalje zvanoga lapačkoga stola stoji kastelan rmanjski, ali ne više kraljevski nego frankopanski službenik.

Svi ti gornjopounjski Lapčani prije doseljavanja u Pounje bili su po seoskoj zajednici, djedini u primorskom Lapcu rodovski plemići, dedići. Budući da u Pounju nisu sjedili na posjedima rodovskoga nego kraljevskoga podrijetla, oni su postali i bili kraljevski plemići. Nikada pak nisu bili vlastela ni vlasteosko plemstvo, pogotovu ne jedno od 12 hrvatskih plemena, kao što su to bili njihovi srodnici u Karinu. Uza sve to, što su bili kraljevski plemići, njihovo je početno društveno uređenje bilo u granicama hrvatskoga rodovskog plemstva (nobiles de Croacia). Oni su u Gornjemu Pounju sačinjavali posebnu društvenu širu zajednicu, župu, koja se sastojala od više seoskih zajednica. Njoj je na čelu u XIII. i XIV. st. stajao lapački stol, koji se sastojao od župana starješine i triju sudaca. Tu su četvoricu birali i postavljali neovisno od svakoga gornjopounjski Lapčani, oni su bili njihovi poglavari u svemu.⁴⁸ Sa kastelanom Koke nisu bili ni u kakvom službenom odnosu. Međutim negdje u drugoj polovici XIV. st., vjerojatno baš devedesetih godina, izgubiše oni dotadanju svoju potpunu neovisnost i biše podložni kastelinima dvaju kraljevskih gradova Koke i Rmnja. God. 1396. lapački stol se ne sastoji od njihova župana i triju sudaca, nego još i od kastelana Koke i Rmnja. Otada dalje lapački župan samo je čast, koja je 1437. bila dokinuta, a lapački stol sačinjavaju kastelan rmanjski sa tri suca. Te suce stalno su birali i predlagali Lapčani, a kastelan ih je potvrđivao.

⁴⁸ Upozoravam, da je i *poljički stol* imao tri suca, po jednoga od svakoga plemena.

B) Slavonski Lapčani u Donjem Pounju

Bilo je također Lapčana u onom dijelu Pounja, koji nije bio u Hrvatskoj nego u tadašnjoj Slavoniji. Da svrše krvava neprijateljstva i teške razmirice, mire se 20. IV. 1278.¹ Babonići sa Ivanom, Nikolom banom čitave Slavonije i Henrikom, sinovima nekadanjega bana čitave Slavonije Stjepana od roda Gutkeled. Na strani Babonića kao saveznici (socii) uz druge bili su i »Irso et Grobyse filiis Stephani de Lapuch«. U konačnom miru između tih dviju stranaka 6. XI. 1278.² uključeni su i posjedi prije spomenute dvojice Lapčana. Tu se Nikola ban čitave Slavonije odriče svih prava na posjede »Azarias filii Ludegares, fratris Stephani de Lapuch« ne samo onih posjeda, koji su ležali uz rijeku Unu (iuxta aquam Hun), nego i drugih na korist »Gorbysa et Jupfsa, filiis Stephani de Lapuch« i njegovih potomaka, osim četvrtine, koju je bio ostavio Ozorija na smrti svojoj sestri, ženi komesa Turde. Za preostale tri četvrtine Ozorijinih posjeda kaže se da su ih po njegovoj smrti posjedovala spomenuta dva sina njegova brata Stjepana iz Lapca, s odobrenjem kralja Ladislava IV., što isto sad potvrđuje i ban Nikola. Svakako, budući da je Stjepan bio Lapčanin (de Lapuch), to je bio i njegov brat Ozorija također.

Međutim poslije toga, i to 1. IX. 1294.³ prodaje »nobilis vir Gropsa filius Stephani de Lapach«, a to je isti onaj već spomenuti u predašnjim dvjema ispravama iz god. 1278. kao »Grobysa« i »Gorbysa«, pred zagrebačkim kaptolom banu Stjepanu Baboniću svoje zemlje i posjede. Za njih se kaže u toj prodaji iz god. 1294., da leže na lijevoj obali Une, između Zakopa i posjeda kninskoga biskupa, što nije drugo nego ono, što je kazano u ispravi o miru od 6. XI. 1278. »iuxta aquam Hun«. Zakop se nalazio na južnim obroncima Zrinjske Gore, lijevo i nedaleko od donje Une, a ti su se krajevi tada nalazili u sastavu tadašnje Slavonije, a ne Hrvatske. Zato se tu radi o donjopounjskim Lapčanima u Slavoniji. Pri prodaji Grupša kaže, da je te posjede dobio baštinskim pravom (ad ipsum iure hereditario denolutas), poslije smrti »Ozorias filii Ludgaris«, koji mu je po gornjim ispravama bio stric, a koji umrije bez neposrednih baštinka. U toj prodaji još stoji, da ban Stjepan i njegovi potomci mogu u svako doba iskupiti zemlje, koje je Ozorija bio založio, a Grupša, jer nije imao novaca, nije ih mogao iskupiti; a usto nije imao rođaka, kojima bi pripadalo pravo otkupa (nec aliqui ex proximis ipsius sint superstitēs, quibus predicte terre obligate competerent redimende). Podaci prednjih isprava, koje se odnose na imovinu Ozorije Lapčanina, pokazuju:

da se njegov posjed nalazio u Donjem Pounju u tadašnjoj Slavoniji;
da je Ozorija na smrti, dakle oporučno, ostavio sestri četvrtinu svog posjeda;

¹ SCD VI, 240–242.

² I. d. 261–263.

³ SCD VII, 185–186.

da su ostale tri četvrtine nužno baštinila njegova dva nećaka, sinovi brata mu Stjepana.

Sve pak to nije nikako u skladu s imovnim i nasljednim pravom u tadašnjoj Hrvatskoj. Po tom pravu Ozorija oporučno nije mogao ničim raspolagati. Cjelokupna njegova imovina, a ne samo tri četvrtine, po njegovoj smrti bila bi prešla na njegove po diobi najbliže povezane baštinike, a to su bila njegova dva nećaka; sestra, pogotovu udana, nije mogla uopće biti baštinik bilo čega.

Ali dok su ti podaci ostavštine i prodaje potpuno u suprotnosti sa tadašnjim imovnim i nasljednim pravom u Hrvatskoj, nisu u suprotnosti s pravom u Ugarskoj i u Slavoniji. Odgovaraju čl. IV. Zlatne bule iz god. 1222., po kojemu, ako plemić umre, a ne bi imao sina, četvrtina pripada kćeri.⁴ To je poznati *quartalitium* ugarskog prava, koji nije bio vezan samo za kćeri nego i za sestre.⁵ Po istom tom čl. Zlatne bule sa preostalim imovinom oporučitelj je slobodno raspolagao, pa je i Ozorija mogao to ostaviti svojim nećacima. Ističem, dok je to posljednje pravno pravilo vrijedilo u Ugarskoj, da nije vrijedilo u Slavoniji. Naime uz druge zaključke slavonskoga sabora, koje je potvrdio i proglasio Matej Čak, ban cijele Slavonije, u Zagrebu 19. IV. 1273.,⁶ bio je i ovaj: »porcio hereditaria sine herede descenditis, generacioni sue debeat remanere«, što nije u skladu sa Zlatnom bulom. To je s jedne strane bilo zato, što su se s vremenom zaključci Zlatne bule mijenjali i prilagođivali pojedinim krajevima, a s vremenom i novim prilikama; s druge pak strane, što je Slavonija, kao zasebna društvena jedinica, bila područje ukrštavanja hrvatskoga i ugarskoga prava, kako to baš ovaj slučaj Ozorije najočitije pokazuje i potvrđuje.

Budući da su i ti »de Lapuch« po svemu živjeli u Pounju, u istomu živjelo je više grana »nobiles de Lapuch« u drugoj polovici XIII. st., ali ne na jednomu mjestu ni na okupu, jer je udaljenost između Lapca, Nebljuha i Zakopa znatna. Oni već po tomu, a i po ispravama nisu starenici u tim krajevima nego naseljenici. Negdje polovicom XIII. st. razni članovi primorske lapčanske seoske zajednice, *dedići* iz Lapca ili »nobiles de Lapach«, u službi bana ili kralja naseliše se u razna mjesta Pounja na vladarske posjede ne kao kmetovi, nego kao slobodni plemići. Da se to upravo tada dogodilo, osim što to izlazi iz svih navedenih isprava, odgovara i tadašnjim povijesnim prilikama. Poznato je, da je glavnina tatarske vojske na putu u primorje prošla baš kroz Pounje, u kojemu je učinjen i užasan pokolj zarobljenika.⁷ Svakako je poslije prolaza tatarskoga kroz te krajeve ostala posvemašnja pustoš u svemu, pa i u stanovništvu. A budući da Pounje nije bilo samo plodni kraj, nego i glavni prometni put k primorju, taj kraj nije mogao ostati nenapućen.

⁴ SCD III, 462: »Si quis serviens (niži plemić) sine filio decesserit, quartam possessionis filia obtineat; de residuo, sicut ipse voluerit, disponat.

⁵ Timon, n. d. 333, 391, 395.

⁶ SCD VI, 26.

⁷ Toma arcidakon, n. iz. 174.

Kralj i njegov zamjenik u Hrvatskoj ban morali su nastojati, da što prije napuče uz druge i te pounjske opustjele krajeve, nagrađujući pri tom sebi vjerne u borbi protiv Tatara.

Da se to tada događalo, svjedoči sam Bela IV. ispravom od 23. XI. 1251.⁸ Ističući u njoj zasluge Stjepana, bana cijele Slavonije, uz drugo za njega kaže Bela i ovo: »hrvatsko je kraljevstvo ... narodom uvelike naselilo, budući da je bilo prije zloćom nevjernika – t. j. Tatara – gotove ostalo prazno«.⁹ U tu djelatnost hrvatskih banova, po svemu onomu, što sam već kazao, treba uvrstiti i naseljenje više Lapčana iz primorja u Pounje i to polovicom XIII. stoljeća.

Iako su se ti pounjski Lapčani bili naselili na dosta širokom prostoru, na kojemu su našli topikone Koka, Rmanj, Nebljuh, Kamenik, Dolje, Zakop i dr., oni su po mjestu i seoskoj zajednici, iz koje su došli, zadržali i dalje svoje staro rodovsko ime Lapčana, jednako kao i njihovi srodnici naseljeni u Karin i Bužane. Tako, dok je na primorju od toponima Lapac postao etnikom Lapčani, u Pounju je po tomu etnikonu nastao toponim Lapac. Jedino toponim Nebljuh, koji su u Pounju našli, ne samo da se sačuvao, nego se jedan dio tih Lapčana po njemu i zvao Nebljušani, nebljuško pleme, naravno uvijek i uz ime Lapčana.

Zaključak

U ovoj sam raspravi utvrdio više povijesnih činjenica, a na mnoge upozorio sa svrhom, da pokažem, gdje i u čemu treba tražiti gradnju za srednjovjekovnu hrvatsku povijest. U njoj sam primijenio, potvrdio i proširio pravno-povijesne činjenice iznesene u radnji »Hrvatski vlasteoski feudalizam«, a glavne bi bile:

1. Postojalo je na primorju u Hrvatskoj nedaleko, a sjeverozapadno od današnjega Nadinskoga blata mjesto Lapac, zasvjedočeno ispravama od XII. do prve polovice XVI. stoljeća;

taj je Lapac djedina ili prabaština široko po Hrvatskoj rasprostranjena roda ili plemena Lapčana;

u njemu su trajno stanovali potomci prvotne rodovske ili općinske ili seoske zajednice Lapčana kao hrvatsko rodovsko plemstvo, zvano inače dedići;

ta je zajednica već i prije, ali svakako u XI. st. bila podijeljena na kućne i porodične zajednice.

2. Prvotna se lapačka seoska zajednica s vremenom zbog raznih uvjeta i seobe u druge krajeve raščlanila i razgranala u više ogranaka različitoga društvenoga položaja, pri čemu se svijest pripadnosti prvotnoj zajednici u Lapcu nije nikada kod njih ugasila;

⁸ SCD IV, 468–470.

⁹ I. m. 469.: »et dictum regnum Croatiae ad observandam nobis fidelitatem... populorum multo replevit. cum antea infidelium faciente malitia pene vacuum remansisset«.

prva se odijelila i postala posebna njihova grana karinska, postaviši Zvonimirovom darovnicom grada Karina Vonihi Lapčaninu ne samo vlasteosko-feudalna, nego poslije i član posebne hrvatske vlasteoske ustanove, t. j. plemstva dvanaest hrvatskih plemena;

druga je grana bužanska, nastala god. 1258., a bila je plemićko-vazalna prema vlasteli Gusićima;

treća je pounjska nastala polovinom XIII. st. sa glavnim sjelom u gornjem Pounju, a njeni članovi bili su kraljevski plemići.

3. Od svih tih grana Lapčana samo ona karinska bila je vlasteoska i usto jedno od plemstva dvanaest hrvatskih plemena, dok ni matica, ni bužanska, a ni nijedna pounjska grana to nisu nikada bile;

budući da je matica u primorskomu Lapcu od samoga početka i uvijek bila smatrana zajednicom unutar *rodovskoga plemstva*, a samo je karinska, i to odijelivši se od matice, postala vlasteoska zajednica i jedno od plemstva dvanaest hrvatskih plemena, dokaz je, da je hrvatsko rodovsko plemstvo starije od vlasteoskoga, a pogotovu od plemstva dvanaest hrvatskih plemena;

po tomu su prvotno hrvatsko plemstvo sačinjavali članovi seoskih ili općinskih zajednica, koje su nastale po doseljenu;

sve druge vrste hrvatskoga plemstva poznijega su postanja i državopravnog značaja, ubrojivši sve vrste kraljevskoga plemstva, među koje pripada i vlasteosko;

oznaka »*veri, primi et naturales nobiles Croacie*« jednaka je onoj »*veri nobiles*« i »*vere et sincere nobilitatis titulo*«, koje se oznake ne odnose na vremenski postanak, nego na tadašnju plemićku prednost; sve vrste kraljevskoga plemstva, a pogotovu vlastela, stajala su po tadašnjem državopravnom shvaćanju na staleškoj ljestvici iznad dedića.

4. Zato je tvrdnja, da je prvotno hrvatsko plemstvo plemstvo članova i potomaka dvanaest hrvatskih plemena, naučno potpuno neosnovana i kriva; to je isto što i kazati, da su se kod jednoga te istoga stabla najprije razvile njegove grane, a istom poslije iz njih deblo;

ktomu nikako ne pripada u nauku tvrdnja, da su Hrvati samo potomci plemstva dvanaest hrvatskih plemena; ona je u svojoj konsekvenciji nijekanje postojanja Hrvata poslije utrnuća i nestanka tih dvanaest plemena;

ta je tvrdnja plod čistoga paralogizma i krivo primijenjene, davno u nauci zabačene, *Herrschaftstheorie*.

5. Hrvatsko rodovsko i kraljevsko plemstvo, u koje posljednje pripadaju i vlastela, živjelo je društveno uređeno na mnogim ostacima prastaroga rodovskoga uređenja, osobito imovnog kolektiva, bilo onoga širih t. j. seoskih zajednica, bilo onih užih kućnih ili porodičnih;

svaki je muški i ženski član imao jednako kolektivno pravo na svu imovinu, sve proizvode i prihode kućne ili porodične zajednice, kojoj je on pripadao;

postojalo je pravo diobe unutar tih zajednica, i to po glavama;
redovito slobodnog raspolaganja imovinom za života ili na smrti nije
bilo, pa nije bilo ni oporuke;

posebni izuzeci su bili *usvojenje* i *crkveni zavještaji* za upokoj preminulih.

Pojedine obrađene i istaknute pravnopovijesne činjenice neka se ne uzmu statički, kao nepromjenljive, nego da su se mijenjajući se razvijale prema vremenu i prilikama; da nisu stajale, nego tekle sad mirnije a sad jače, ali ostajući uvijek u istom toku.

Napomena: Ova radnja ujedno je i odgovor članku izašlom u *Rasprave SAZIU*, Ljubljana 1950, 35–115.

(Primljeno za štampu na 8. sjednici I. odjela od 13. XI. 1953.)

